ნაკადი

1882

№ III, მარტი.

თბილისი.
ეკვთიმე ხელაძის სტამბა.
1882

შინაარსი:

I ციხე შიგნიდამ გატეხილი, რომანი ხოზე მარ-
მოლისა (თარგმანი) 3

II «ქალი-აყვანა» (ლეგენდა), თ. რაფ. ერისთავისა. 67

III ისტორიული სურათები, მღ. დიმ. ჯანაშვილისა. 69

IV *** (ლექსი), ი. ბაქრაძისა 101

V რა არის ერი (ნაცია)? (Qu'est-ce qu'une nation)? ერნესტ რენანისა. 103

VI *** (ლექსი), ვ. ო-სა. 130

VII შინაური მიმოხილვა. რა უნდა ჰქონდეს საგნად წესთა ცვლილებასა ჩვენში—სამართველო წესთა ცვლილების კომისია რით არის ჩვენთვის საყურადღებო—ჩვენი შუამდგომელობა—ვინ ითავებს—ჩვენი დიდ-კაცობა—კანონიერი სახსარი. 133

VIII ახალი წიგნები, «თამარ-დედოფალი», სახალხო სკოლებში საკითხავი წიგნი, შედგენილი კ. ბ—შვილისაგან, მ. დ. ჯ-ისა. 142

IX სხვა-და-სხვა ამბავი. 152

X განცხადებანი. 157

43/3
1882

ივერია

საპოლიტიკო და სალიტერატურო ჟურნალი.

წელიწადი მეექვსე.

2260

№ 111

თბილისი.
უქვთიმე ხელაძის სტამბა, ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე.
1882

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 16 Марта 1882 г.

ციხე შიგნიდამ გატეხილი.

რომანი

ხოზე მარმოლოისა.

ხუთ ნაწილად.

ნაწილი პირველი.

თავი პირველი.

ლალარი.

ოთხს მაისს 1840 წელსა, ღამის მეთორმეტე საათის ნახევარზედ, ეძვსმა კაცმა გაიარა ერთის პატარა სახლის კეზი და გავიდა ქალაქ ბუენოს-აირესის ქუჩაში, ბელგარინოში. ჩუმს მიბნედებულს ადგილს ერთი მათგანი შესდგა და უთხრა სხვებს:

— ერთი სიფრთხილე კიდევ გვმართებს.

— ჩვენ სიფრთხილეზედ ლაპარაკს ვგონებ მთელს ღამესაც ვერ გავათავებთ, მიუგო მეორე ამხანაგმა, რომელიც შეხედულობით ყველა ამხანაგებზედ უმაწვილესა ჩანდა. ამას ეერა წელზედ პატარა ხმალი, მანტიის ველთებ-ქვეშ ამოფარებული.

— რაც უფრო ფრთხილად ვიქნებით, ის უკეთესია, უთხრა

— დიახ.

— ჯართან შეერთებაზედ რას ეფიქრობს?

— არ გვირჩევს.

— ეგრე მხოლოდ მხდალი და მოღალატე იფიქრებს.

— არც მხდალია და არც მოღალატე. ბრიქით, იმის გაკეთება ხანდისხან თავ-ხედობამდის მიაღწევს, იმის წმინდა ლ გეთიდშობილურს გულს ხომ ქება ალარ უნდა.

— მაშ რა უნდა იმას ჩვენგან?

— იმას უნდა, სთქვა ხმლიანმა ჯაბუკმა,— რომ ყველანი ბუენოს-აირესში დავრჩეთ, ამისთვის რომ მტერი, რომელთანაც ბრძოლა მოგვეღის, აქ იმყოფება და არა ჯარშია. იმ გაცის აზრით, აჯანყების დროს, ქუჩებში უეცრო ნაკლები ხალხი დაიხოცება, ვიდრემდის ხუთის-ექვსის თვის განმავლობაში ბრძოლის ველზედ,—და გამარჯვებაც ხომ საეჭვოა. მაგრამ თავი დავანებოთ ამისთანა ლაპარაკს, თორემ ბუენოს-აირესში ჭაერსაც სმენა აქვს, სიანთლესაც თვალები ასხია, ქვები და ქუჩების მტვერიც კი ჩვენს სიტყვებს ჩვენის თავისუფლების ჯალათებს გადასცემს.

ყმაწვილმა-კაცმა ალაპყრა ზეცისაკენ დიდრონი შავი თვალები, რომელნიც სრულიად შეესაბამებოდენ იმის მშვენიერ ფერ-მკრთალ სახეს.

მოგზაურები დაუახლოვდენ წყლის-პირას მდებარე სეკს. მერლომ მოუკლო სიარულს და ხანდისხან უკან რჩებოდა მანტიის გასასწორებლად.

როდესაც ბალკონსეს ქუჩასთან მიეიდნენ, მერლომ წარმოსთქვა:

— აქ ჩვენს ამხანაგებს უნდა მოვუცადოთ.

— შენ ხომ ბეჯითად იცი წყლის ნაპირას ის ადგილი, სადაც ნაგით გველიან?

— მაშ არ ვიცი, უთხრა მერლომ,—მე ადგითქვით იმ ადგილას მიყვანა და იმედი მაქვს, რომ ჩემს ალთქმას შეკასრულებ ისე, როგორც თქვენ შეასრულეთ და დამითვალეთ გარიგებული თვალი. ლმერთმა ხომ იცის, ჩემთვის ეს თუული დიდს არას შეადგენს: მეც ისეთივე პატრიოტი ვარ, როგორც ყველა სხვა, მაგრამ იმით უნდა მივცე, რომელნიც წყალს გაგიყვანენ და თქვენც დაინახავთ, ბატონებო, რა ბიჯებიც არიან თქვენი გამყვანები.

ყმაწვილი-კაცი იჯვნეულებით დაატქერდა მერლოს. ამ დროს სამნი ამხანაგნიც მოვიდნენ ამითთან.

— ეხლა ჩვენ ერთმანეთის ალარ უნდა დავშორდეთ, სთქვა ერთმა იმათგანმა. აბა, მერლო, გაგვიძეღ წინ და გვიჩვენე გზა.

მერლო დაეშორჩილა, გაუძღვა წინ და ჩაიყვანა წყალზედ, რომლის ზვირთებიც მორბოდენ ლ მოუთმაშებდენ თვის გარშემო ატეხილს ჭალებს.

მშვიდობიანი მეუდრო ღამე იყო; ცა გარსკვლავებით იყო მოჭედილი. ნიშნად ზამთრის მოახლოვებისა დასავლეთის ქარიც მოსისინებდა. არე-მარე მიწყნარებული იყო; არსაიდამ არავის ხმა არ ისმოდა, მხოლოდ ტალღების შხაპუნი არღვევდა მეუდრეობას.

ჩვენი მოგზაურები დათვიქრებულნი დასტქერდენ გარსკვლავების შუქით განათებულს წყალს. ისინი ამ ღამეს ან უნდა მტრისგან დახოცილიყვნენ და ან გამოსალმებოდენ მამულს, ჯალაბს, ყველას, რაც კი კაცისათვის ძვირფასია, დასანანი და შეერთებოდენ ჯარს, რომელიც მტარვალებს ებრძოდა.

იმ დროს, რომელზედაც ჩვენა ვლაპარაკობთ, ყველა შიშისა-

ბირველმა, — ყველანი ერთად გერ წავალთ. ჩვენ ეძებნი ვართ: ჯერ სამნი წავიდეთ წინ, ბირდაბირ ქუჩისაკენ, მერე დანარჩენი სამნიც წამოვალენ სხვა გზით და შეკიყრებით ბალკარსეს ქუჩაში.

— ეგ კარგი მოფიქრებაა.

— კარგი, თქვენი ნება იყოს, უთხრა ხმლიანმა ყმაწვილმაკაცმა, — მე, თქვენა და მერლო წინ წავიდეთ. ეს რომ სთქვა, ყმაწვილი-კაცი კარგად გაეხვია მანტიაში და ხსენებულ ამხანაგებთან ერთად წავიდა ბელგარინოს ქუჩაზედ, წყლისაკენ.

ორის წუთის შემდეგ დანარჩენნი სამნიც სხვა გზას გაუდგნენ, რომ დანიშნულს ადგილს შეჭყროდენ თავიანთ ამხანაგებს.

მერლო, მანტიაში გახვეული, წინ მიდიოდა. იმის უკან მიმავალმა ამხანაგმა უთხრა მესამე ახალ-გაზდა ამხანაგს:

— რა საშწუხაროა, მეგობარო, რომ ვიფიქრობ — იქნება უკანასკნელადაც დავდიგართ ჩვენის დედა-ქალაქის ქუჩებში. ჩვენ მიგდიგართ აქედამ, რომ შეგუერთდეთ კარს, რომელსაც ბევრი ბრძოლა და სისხლის-ღვრა მოელის და ერთმა ღმერთმა იცის — რა მოგველის ამ ბრძოლაში.

— ყველა ეგ მეც თვითონ კარგად ვიცი, მაგრამ მაინც უნდა წავიდეთ... თუმცა, განაგრძო ჭაბუკმა ცოტა ხნის სიჩუმის შემდეგ, — მე ვიცი ერთი კაცი, რომელიც სხვა რიგად ფიქრობს.

— როგორ თუ სხვა-რიგად?

— ის ამბობს, რომ ჭეშმარიტნი მამულის-შვილნი ისინი არიან, ვინც ბუენოს-აირესში დარჩებიანო.

— თუნდ როზასიც იქ იყოს?

გან თავ-ზარ-დაცემული იყო. ისეთი საზარელი საქმეები ჭსდებოდა ბუენოს-აირესში, რომელნიც თვით მტარვალების მოძმეებსაც კი შეზარავდა. დატუსაღება, ჩუმად წვალება და დახვრეტა თითქმის ყოველ დღიური მოვლენა იყო და ეს ეს ეძულებდა ჩვენს მოგზაურებსაც გაქცეულიყვნენ სამშობლოდამ და შეერთებოდენ ჯარს მტარვალებთან საბრძოლველად.

ჩვენი მოგზაურები მიდიოდენ ჩუმად. ეხლა კი შეგვიძლიან გავაცნოთ იგინი მკითხველს.

ყველაზედ წინ მიდიოდა ხუან მერლო, უბრალო კაცი. მერლო, როგორც უკვე ვიცით, მოგზაურების გზის მაჩვენებელი იყო.

იმის უკან მიდიოდა პოლკოვნიკი თერანტისკო ლინჩი, კაცი განათლებული და გულადი. 1813 წელს ის სამსახურიდამ გამოვიდა.

ამას მისდევდა ჯაბუკი ედუარდო ბელგრანო, საკმაო შეძლების პატრონი; ეს იყო კაკ-კაცი, ჭკოანდა კეთილი გული ლ ბუნებრივი ნიჭი, განვითარებული მეცნიერებით.

ამათ უკან მოდიოდენ ოლიდენი, რიგლოსი და მაისონი, სამივე არგენტინელები.

ამ რიგით ჩავიდნენ წყლის ნაპირზედ. აქედამ ასლო იყო სახლი, რომელშიაც ბრიტანიის რეზიდენტი მანდეკილი იდგა.

აქ მერლო შესდგა და სთქვა:

— ამ ადგილას მოაყენებენ ნავს.

ყველამ წყალს დაუწყო ცქერა; უნდოდათ სიბნელეში ნავი დაენახათ.

მაგრამ მერლო, ეტყობოდა, ნავს ხმელეთზედ ეძებდა. ყველანი რომ წყალს დასცქეროდენ, ის ეფერო ხმელეთისკენ იყურებოდა.

— არა, აქ არ არის, სთქვა მერლოზმ,— ცოტა წინ უნდა წავიდეთ.

ყველანი გაჰყვნენ მერლოს; ორმა წუთმა არ გაიარა, რომ პოლკოვნიკმა ლინჩმა, რომელიც მერლოს უკან მიდიოდა, ოცდა-ათ ნაბიჯზედ შავად რაღაც დაინახა, და როდესაც მოუბრუნდა ამხანაგებს ამის სათქმელად, უეცრად გიდამაც დაიძახა «გინ მოდის!» მოგზაურები შეძრწუნდენ.

— ხმას ნუ გასცემთ: მე წინ წავდგები, რომ გავიგო რამდენი არიან, სთქვა მერლოზმ. პასუხს ალარ მოუცადა და წადგა წინ; მერე, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, გაიქცა ხეებისაკენ და დაუსტვინა.

იმის სტვენაზედ ცხენების თქარი-თქური მოისმა. ორმოცდა-ათი ცხენოსანი უეცრად მოცვივდენ და შემოერტყნენ გარს მოგზაურებს. პოლკოვნიკმა ლინჩმა დამბაჩის ამოღება კი მოასწრო, მაგრამ გასროლით კი არ გაუსროლია, რადგან ერთმა ცხენოსანმა ცხენი ზედ შეაგდო და წააქცია იგი.

მაისონმა და ოლიდენმა თითო-თითოჯერ გაისროლეს დამბაჩა, მაგრამ ისინიც ისე წაიქცნენ, როგორც პოლკოვნიკი ლინჩი.

რიგლოსს უნდოდა ხანჯალი ჩაეცა გულში იმ ცხენისთვის, რომელიც ზედ-შედგომას უპირებდა, მაგრამ ვერ შეუძლო ცხენის ძალას და წაიქცა; ცხენიც და მხედარიც ზედ დაეცნენ. მაგრამ მხედარი იმაგ წამსვე წამოხტა ზეზე, ჩაურბენ რიგლოსს გულში ხანჯალი და სამჯერ დააცრიალა. რიგლოსი გახდა პირველი მსხვერპლი ამ ჯოჯოხეთის ლაშისა.

ლინჩი, მაისონი, ოლიდენი ეყარნენ მიწაზედ გასისხლიანებულნი და ცხენებისგან გაქცეულნი, ჭეშმარიტნენ, მტრები როგორ თმებით ათრევდენ მათ, ეძებდენ ხანჯლის წვერით იმათ

ყელებს გამოსალოდრავად. უბედურნი დატურავდენ მიწაზედ, ეწინააღმდეგებოდენ, ყვიროდენ, დაჭრილ ხელებს იფარებდენ ყელზედ, მაგრამ ამაოდ! ხანჯლისგან ეჭრებოდათ ხელები, ესხვიპებოდათ თმითები, ელადრებოდათ ყელები ტანჯვით იხოცებოდენ.

იმ დროს, როდესაც მკვლელნი გადმოხტნენ ცხენებიდამ და დაუწყეს მგვდრებს ცარცვა, ეს ნაბიჯზედ კიდევ სხვანი მოჩანდენ, რომელნიც ხან გაიფანტებოდენ ლ ხან მოგროვდებოდენ. აქ ედუარდო იბრძოდა ოთხს ცხენოსანთან.

რა წამსაც პოლკოვნიკი ლინჩი წაიქცა, ედუარდო, რომელიც იმის უკან მიდიოდა, გაიქცა ხეკისკენ და იქ გამაგრდა. მერე მოიხსნა მანტია და დაიხვია მარცხენა ხელზედ, მარჯვენით ხმალი ამოიღო და დადგა.

ედუარდო თუმცა ცხენების გაქელვას გადარჩა, მაგრამ შენიშვნით კი მაინც შენიშნეს. ოთხმა ხმალ-ამოღებულმა ცხენოსანმა ედუარდოს ზედ მიარეკეს ცხენები, ის ორ ცხენ შუა ჩაჯდა, მარცხენა ხელით იფარავდა თავს, ხოლო მარჯვენით ერთს ცხენოსანს ტარიმდის გულში ხანჯალი ჩაურჭო. მოკლული ჯერ არ გადმოვარდნილიყო ცხენიდამ, როდესაც ედუარდომ ათს ნაბიჯზედ უკან დაიწია, ქალაქის მხარეს.

ამ დროს სამი ცხენოსანი კიდევ მოეშველა მოკლულს ლ ხელახლად დაეცნენ თავს ედუარდოს.

ედუარდომ წინა ცხენს საშინლად დაჭრა თავში, ასე რომ წაბარბაცა. მხედარს ეგონა, რომ ცხენი დაეჭრა და გადმოხტა; იმის მიხედვით სხვა მხედრებიც გადმოხტნენ ცხენებიდამ.

ედუარდომ ათ-თორმეტ ნაბიჯზედ კიდევ დაიწია უკანჯერ მოინდომა გაქცევა, მაგრამ მოიფიქრა, რომ გაქცევა მას უფრო დაღალავს და დაუძლურებს და მტრები კი შესხდებიან ცხენებზე და დაეწევიან.

ამ თვიქრის დროს კიდევ დაესხნენ თავს. ედუარდმა არ მისცა მათ ნება გარშემო შემოტრეკისა, ხან ერთს ებრძოდა, ხან მეორეს აუჩქარებლად და ვაჟ-კაცურად.

დიდ ხანს ებრძოდა ედუარდ მტრებს, მაგრამ თან-და-თან კი სუსტდებოდა. ბოლოს ერთმა მხედარმა მარცხენა გვერდში დასჭრა იგი.

— ბოროტნო! წამოიძახა ედუარდმა,—თქვენ ვერ წაუღებთ ჩემს თავს თქვენს უთვრესს, კიდრე ლუკმა-ლუკმა არ ამკუწავთ!—ედუარდმა უკანასკნელად შემოიკრიბა რაც ძალი ღ ღონე ჰქონდა და დაუწყო ბრძოლა მტრებს. ერთი მტერი კიდევ დასჭრა სასიკვდილოდ და გადმოვარდა ცხენიდამ. მაგრამ თვითონაც ვერარ გაუძლო დაჭრილობას და დაეცა.

ორი მხედარი კიდევ მიეარდა მას.

— კიდევ ცოცხალი ვარ! დაიყვირა ედუარდმა,— წამოიწია და დაებჯინა მარჯვენა ხელზედ.

ამ დროს ერთი მხედრთაგანი მიეპარა უკანიდამ და ძლიერ დასჭრა ხმლით მუხლში. მეორე მხედარიც მოეშვა, წააგლო ედუარდს თმაში ხელი და უხალა მიწაზედ თავი, მერე წააქცია და მუხლი გულზედ დააჭირა.

— აჭა, ესლა კი დაგიჭირე, უნიტარო! ვერარსად წამიხვალ,—ეკითხა მტერი. მერე მიუბრუნდა ამხანაგს და სთხოვა დანა მიეწოდებინა ედუარდს ყელის გამოსაჭრელად. ამხანაგმა მისცა დანა. მარცხენა ხელი სტაცა ედუარდს თმებში, აბრუნა გულ-ალმა და დაბჯინა ყელში დანა. იმ დროს, როდესაც ედუარდს ყელის გამოჭრას უპირებდა, უკანიდამ ვილაცამ დაჭკრა ძხედარს თავში და ზედ დაეკლა ედუარდს.

— დამცა, შენთანაც მოვალ! დაუძახა მეორეს უცნობმა კაცმ-

მა, თითქოს ზეციდამ მოვლენილმა ედუარდოს საშველად. ყაჩაღი იმავ წამსვე წყლისკენ გაიქცა.

უცნობი კაცი მივიდა ედუარდოსთან, გადაგდო იმის გულიდამ მკვდარი მხედარი, მოხვია ხელი და მიადო თავი გულზედ.

— ჯერ კიდევ ცოცხალია! სთქვა იმან. მერე მოხვია ედუარდოს წელში ხელი, გაიდო მხარზედ და წავიდა ახლო ხეგისაკენ, საიდამაც უფრო ახლო იყო მანდევილის სახლი. ბეჯითი სიარული უცნობის კაცისა ამტკიცებდა, რომ ამ ადგილას ნაცადი იყო.

— ია უბედურება! მწუხარის ხმით წარმოსთქვა მან,—ესი ნაბიჯი ალარ დარჩა და მე კი ლონე გამოელია. ედუარდო გაკარდა მას ხელიდამ და ჯრიოლობიდამ გადმოსდენმა სისხლმა ორნიგ შეღება.— ედუარდო! ჩასძახოდა ყურში,— ედუარდო! ეს მე ვარ დანიელ, შენი მეგობარი, შენი ამხანაგი, შენი ძმა დანიელ!...

დაჯრილმა ცოტათი გაახილა თვალები. ლამის გრილმა ნიავმა მოასულიერა ედუარდო.

— გაიქეცი... თავს უშველე, დანიელ! უთხრა ედუარდომ დანიელს, რა წამს მოასულიერდა. დანიელმა მიიკრა ის გულში.

— ჩემი ჯავრი ნუ გაქვს, ედუარდო! ნუ გეშინიან. ნუ... მარცხენა ხელი მოძხვიე კისერზედ და სხვა მე გიცი... ეს რას ნიშნავს?! განა მარცხენა ხელითაც იბრძოდი, რომ ხმალი გიჭირავს?.. იქნება იმ ყაჩაღებმა მარჯვენა ხელში დაგჭრეს!.... ოჰ, მე რომ არ მოგშველებოდი!...

ასე იმისთვის ელაპარაკებოდა, რომ უნდოდა ხმა ამოელებინებინა. დანიელმა კიდევ შეიდო მხარზედ ედუარდო და წაიყვანა. ედუარდო უფრო და უფრო მოსულიერდა.

— კმარა, დანიელ, მე ვგონებ, რომ ახლა კი შეძიძლიან სიარული, ოღონდ ხელი დაძიჭირე.

— ახლა ნუღარაფერის ჯავრი გაქვს, მიუგო დანიელმა და დასვა მიწაზედ.—ჩვენ სწორედ იქა ვართ. სადაც შენი მიუვანა მინდოდა.

— ედუარდო ცოტა ხანს დადგა ფეხზედ; მაგრამ მარცხენა ფეხი თითქმის ძვლამდის იყო გაჭრილი ლ საშინელ მტკივნეულობას გრძნობდა.

— მე ვიცოდი, რომ ფეხზედ ვერ დადგებოდი, უთხრა დანიელმა ძალად დამშვიდებულის ხმით,— შიშისაგან სისხლი გაგშრობია, რაკი ძლიერ დაჭრილა გგონია თავი.

— მადლობა გადგუხადოთ ჩვენს ბედსა, განაგრძო დანიელმა,—ამ ადგილას მიყვანისათვის; აქ შეძიძლიან უშიშრად დაგტოვო, ვიდრე სხვა უფრო უშიშარ ადგილას წაყვანას მოგისწრებდე.

ამ ლაპარაკის დროს კიდეც შეისვა მხარზედ თავის მეგობარი და მიმართა ქოთს ლრანტეს. ეს ლრანტე ბრიტანიის რეზიდენტის მანდილის სახლის ახლო იყო.

დანიელმა ჩაიყვანა თავის მეგობარი ლრანტეში და დასვა ძირს. მერე ჰკითხა, რაში ხარ დაჭრილი.

— არ ვიცი, მაგრამ აქ კი... აი აქა ვგრძნობ ტკივილს, უთხრა ედუარდმ, გაძალართვა დანიელს ხელი და მიიდო მარჯვენა მხარეს და მარცხენა მუხლთან.

— თუ მარტო აქა ხარ დაჭრილი, საშიში არაფერია, მეგობარო,—უთხრა დანიელმა და ჩაიცინა იგი დიდ ხანს გულში.

— ვგონებ აქაც.. დიაღ, აქაც დაჭრილი ვარ, სთქვა ძან და მიიდო დანიელის ხელი მარცხენა გვერდზედ,—მაგრამ უფრო ძლიერ ფეხში ვარ დაჭრილი... მარცხენა ფეხი ძლიერ მაწუხებს.

— მოიცა, სთქვა დანიელმა, ამოიღო ჯიბიდამ ხელსახოცი და შეუხვია დაჭრილი თვეხი,— ეს სისხლს მაინც დაიჭერს. ახლა სადღა გტკივა... აქ ხომ არა გტკივა?

— ჭო, მანდაცა.

— აი, ჩემი ყელსახვევი, წარმოსთქვა მან და შეუხვია გული. ოთვეულს ამას დანიელ ლაპარაკობდა და აკეთებდა დამშვიდებით, თუმცა კი დამშვიდებული არ იყო, რაკი ნახა, რომ ედუარდო გულშიაც იყო დაჭრილი. ეს მოხდა ბნელს ღამეში, ლრანტეს ძირში. თანაც ფორტოპიანოს ხმა ისმოდა ამ ღამის სიჩუმეში მანდეკილის სახლიდამ. ამ ღამეს იმას წვეულება ჰქონდა.

— ეჰე! სთქვა დანიელმა, რაკი ჭრილობა შეუხვია, ამალამ მისი უმაღლესობა ინგლისის რეზიდენტი მხიარულობს...

— იმ დროს, როდესაც იმის სასლის წინ კაცებსა ჰკლავენ! სთქვა ედუარდომ.

— სწორედ იმიტომაც მხიარულობს. ინგლისის რეზიდენტი მხოლოდ მაშინ იქნება კარგი როდესაც ის ინგლისის ნამდვილი წარმომადგენელი იქნება. იმის ქალიც მკვდრების ახლოს თამაშობს და ძღერის, როგორც ჰოტტენტოტის ქვრივები, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ სიმღერით ისინი მწუხარებას აცხადებენ, ეს კი სიმხიარულეს.

დანიელის მახვილმა სიტყვამ ედუარდოს ღიმილი მოჰგვარა. უნდა იმასაც რალაც ეთქვა, მაგრამ დანიელმა უეცრად ტუჩებზედ ხელი დაუთვარა.

— სუ, რალაც ხმაურობა მესმის, სთქვა იმან ჩუმად,— ჩემი ხმალი უნდა ვიპოვნო.

მართლაც არ მოსტყუვდა. ცხენების თქარა-თქარი ნამ-

დვილად მოისმა, რამდენიმე წუთის შემდეგ ორივემ კაცის ხმაც გაიგონეს.

თანდათან უფრო გაარჩიეს ხმა. ბოლოს ეს ლაპარაკიც მოესმათ.

— გამიგონე, სთქვა ერთმა,—ლრანტეში პაპიროსებს მოგუგიდოთ, იმის სანათლეზედ უფრო კარგად დავთვლით ამალამის ნაშოკარს. ამას გარდა მე შინ წასვლას კაპირებ.

— კარგი იქნება გადმოვხტეთ ცხენებიდამ,—მიუგო მეორე ამხანაგმა. ორივენი გადმოხტენ ცხენებიდამ.

თავ-თავიანთ ცხენის ალვირებს მოჭიდეს ხელი და დასხდენ ლრანტეს ნაპირზედ დანიელისა და ედუარდოს სიახლოვეს.

ერთმა იმათგანმა მოუკიდა პაპიროსს ცეცხლი ლ უთხრა თავის ამხანაგს:

— აბა ამოალაგე ქალალდები.

იმანაც ამოიღო ბანკის ბილეთები ლ მისცა თავის ამხანაგს. ამანაც ერთი ბილეთი პაპიროსის ბოლოსთან მიატანა.

— ათიანია? უთხრა ბილეთის მიმცემმა კაცმა ლ თვითონაც თავი წინ წაიღო, რომ ორივეს ერთად გაესინჯათ მართალ რამდენისა იყო ის ბილეთი.

— ათიანია! უთხრა პაპიროსიანმა.

ამ ნაირად გასინჯეს ექვსი ოც-და-ათი ბილეთი იმავე თანისა. როდესაც გაიუგეს თუული და თითომ ას ორმოცდა-ათ-ათი თუმანი მიიღო, ერთმა იმათგანმა სთქვა:

— მე უფრო ბევრი მეგონა! ჩვენ რომ ის ერთიც არ გაგვმცეოდა, მაშინ უფრო ჯიბეს ავიკსებდით.

— ნეტა სად ეშბაკებში მიდიოდენ ის ურიტარები, ლავალეს ჯარში ხომ არა?

— მაშ სხვაგან სად წავალ?! რატომ ყოველ-დღე არ იბარებიან, მაშინ სულ ამისთანა საშოკარში ვიქნებოდით.

— აქ რომ ლაკალე მოვიდეს და ჩვენ დაგვაბეზღოს ვინმე, მაშინ რაღას ვიზამთ.

— არაფერიც არ იქნება! ჩვენ, ძმაო, ბრძანების ქვეშა ვართ... და თუ მოხდა რამე, განა არ შეგვიძლიან უბრალოდ ვაჩვენოთ თავი. მანამ კი ლუკმა-ლუკმა ასაჩეხად არ დავინდობ არც ერთს რეზასის წინააღმდეგს.

— ახლა კი შინ წავალ, სთქვა ბიჯოთების ამოძღებმა და შეჯდა ცხენზედ. მეორე ისევ იქ დარჩა.

— კარგი, უთხრა დარჩომილმა,—წადი საცა გინდოდეს, მე კი სანამ შინ წავიდოდე, მინდა ერთი პაპიროსი კიდევ მოვწიო. ხვალ ადრიანად გიპოვნი და ორივე ერთად წავიდეთ კაზარმაში.

— მაშ მშვიდობით, უთხრა ცხენზედ მჯდომმა და გასწია.

რამდენიმე წამის შემდეგ, დარჩენილმა კაცმა ამოიღო უბიდამ რაღაც ნიგთი და პაპიროსის სინათლეზედ გასინჯა.

— ოჰო, ოქროს საათი ყოფილა! სთქვა იმან, — ვერავინ ვერ დაინახა, უბიდამ როგორ ამოვაცალე. ამას გავყიდი და ფულს მარტო ჩემთვის შევინახავ.

ის დიდ ხანს სინჯავდა საათს პაპიროსის შუქზედ.

— გგონებ, მუშაობს! სთქვა იმან და მიიტანა ყურთან.— მაგრამ უბედურება ეს არის რომ შეტყობა არ ვიცი. მგონი, ეხლა მეთორმეტე საათი უნდა იყოს.

— და შენის სიცოცხლის უკანასკნელი საათიც, მყრალო!— წამოიძახა გიღაცამ; რაღაც დაჭერა თავში და იქვე გაანთხევინა სული.

ეს ის ავრაღი იყო, რომლითაც წინად ედუარდოს მე-

ბრძოლი მოჭვლა. სწორედ ზარბაზნის ტუკიის ძალა ჭქონდა ამ ირაკლს, თორემ ორივე ყაჩაღს ხმის ამოუღებლად როგორ მოჭვლავდა.

დანიელ ლორანტედამ ამოვიდა, დაუჭირა ცხენს აღვირი, მიიყვანა ლორანტეს ნაპირზედ ლ ი ქ დაბა. მერე ჩავიდა ლორანტეში და მოეხვია თავის მეგობარს.

— გამხნევდი, ედუარდო! ეხლა შენ თავისუფალი ხარ... გადარჩი, თვით ზეცამ გამოგიგზავნა ცხენი, რომელიც ჩვენთვის ძლიერ საჭირო იყო.

— მე კარგად ვარ, მაგრამ მაინც დამიჭირე, ფეხზედ დგომა არ შემიძლიან.

— ნურც ძალას დაატან შენს თავს, უთხრა დანიელმა,— ჭვალად შეისვა ედუარდო მხარზე, ამოიყვანა ლორანტედამ და შესვა ცხენზედ; თვითონაც აიღო ედუარდოს ხმალი, შემოუჯდა უკან, მოხვევა წელზედ ხელი, გამოართვა აღვირი და გაემგზავრენ.

— დანიელ, ჩვენსა მისვლა არ შეიძლება, კარები დაკეტილი იქნება, მოსამსახურისთვისაც ნათქვამი მაქვს, ამალამ შინ არ იყოს.

— რასაკვირველია არ შეიძლება, რადგანაც რატუშის ქუჩაზედ მოგვიხდება გავლა და იქ შეიძლება მტარვალის მოხელეებმა გვიცნონ.

— ჰო, მაგრამ არც შენთან შეიძლება წამოსვლა.

— ჩემთან უფრო არ შეიძლება. ჯერ ჩემს სიცოცხლეში მაგისთანა სისულელე არა ჩამიდენია-რა და შენი ჩემს სახლში წაყვანა სისულელეზედ მეტი სისულელე იქნება.

— მაშ სად დავიმალოთ?

— ეგ ჯერ ჩემი საიდუმლოებაა. მაგრამ გთხოვ ბევრს ნუ მელაპარაკები. რაც შეიძლება, ცოტა ილაპარაკე.

პატარა ხანი რომ იარეს, დანიელმა შეაყენა ცხენი, მიიხედ-მოიხედა და, რა დარწმუნდა, რომ არსაიდამ არავერი ისმოდა და არავერი სჩანდა, ნელ-ნელა წაიყვანა ცხენი და უთხრა ედუარდოს:

— ეხლა კი გადავრჩით, მაღე მივალთ იმისთანა სასლში, სადაც შეგიძლიან თავისუფლად იწამლო.

— სად? ჰკითხა ედუარდმა დასუსტებულის ხმით.

— აი აქა, მიუგო დანიელმა და წაიყვანა ცხენი ერთის სასლისაკენ, რომლის ოვანჯრებიდამაც სანთლის შუქი გამოდიოდა.

დანიელმა მიაყენა ცხენი ოვანჯარასთან, გადაჭყო ხელი ჯ ოვანჯარა დაუკაკუნა. არავინ ხმა არ გამოსცა. დანიელმა კიდევ დაუკაკუნა. ეხლა კი ქალის ხმა მოისმა.

— ვინა ხარ?

— მე ვარ, ამალია, შენი დანიელ.

— დანიელ! გაიმეორა ქალმა და იმავ წამსვე ვიღაც მოვიდა ოვანჯარასთან.

— ჰო, დანიელ.

იმავ წამსვე გაიღო ოვანჯარა, ოვარდა აიწია და შაგებში ჩაცმულმა ყმაწვილმა-ქალმა გადმოიხედა. მაგრამ, რაკი ერთის ცხენზედ ორი კაცი დაინახა შეკრთა და უკან დაიწია.

— ნუ თუ ვეღარა მცნობ, ამალია!... გამიგონე; ღვთის გულისთვის მაღე გაღე ეზოს კარი, მხოლოდ მოსამსახურეს ნუ გაღვიძებ, შენ თვითონ გაღე.

— რა არის, რა მოხდა, დანიელ?

— გენაცვა, ამალია, ნუ გვაგვიანებ, ეხლავე გაღე, სანამ

ქუჩაში არავინ არის. ჩემს სიცოცხლეზედ არის საქმე მიმდგარი, გესმის თუ არა?

— ოჰ, ღმერთო ჩემო! სთქვა უმაწვილმა-ქალმა, მოხუცა თვანჯარა, წავიდა, გაალო ეზოს კარი და უთხრა დანიელს:

— შემოდი!

— არა, მოიცა პატარა, უთხრა დანიელმა, გადმოხტა ცხენიდამ და ცალის ხელით კი ედუარდო ეჭირა.

— მიშველე, ამალია, დამიჭირე ეს უმაწვილი-კაცი. თვითონ სიარული არ შეუძლიან.

ამალიამ მოჭ�ხელი ედუარდოს, რომელიც მიეყრდნო კარებს და რაც ძალი და ღონე ჭქონდა, ცდილობდა მარცხენა თვეხის გადადგმას.

— მადლობელი კარ, ბატონო, მადლობელი! უთხრა მან ტკბილის ხმით და ნაზის გრძნობით.

— თქვენ დაჭრილი ხართ?

— დიალ, ცოტათი.

— ღმერთო ჩემო, ღმერთო ჩემო! სთქვა ამალიამ, როდესაც სისხლში ხელი გაისვარა.

ამ ლაპარაკში დანიელმა გამოიყვანა ცხენი შუა გზაზედ, თავი ხიდისაკენ მიუღო, ალვირი უნაგირზედ გადაგდო და დაჭერა, ედუარდოს ხმალის ყუა. ცხენი, რაც ძალი და ღონე ჭქონდა ხიდისკენ გაიქცა.

— ეხლა კი მალე შეგიდეთ შინ! სთქვა დანიელმა, წაგვლო ედუარდოს ხელი, შეიყვანა სახლში და დაუწყინა დივანზედ.

თავი მეოთხე.

პირველი წამლობა.

როდესაც დანიელმა ედუარდო დიგანზედ დააწვინა, ამალიამ შეიარბინა მეორე ოთახში, გამოიტანა ლამპა ზალაში და დასდგა რგვალ სტოლზედ, რომელზედაც წიგნები ეწყო.

ამალია იყო ოცის წლისა: წაბლის ფერი თმები ყურებს უკან ჭქონდა გადაყრილი; დიდი შუბლი და დიდი თვალები უმშვენებდენ კაცის მომხიბლავ სახეს. ედუარდომ ყველა ეს კარგად შენიშნა. იქნება ითიქრა კიდეც, რომ ამალიას შავი კაბა, მის გულ-მკერდის სისპეტაკეს გამოსახენად უფრო ეცვა, თუმცა კი ეს შავი კაბა მგლოვიარობის ნიშანი იყო.

როდესაც ამალიამ ლამპა დასდგა, დანიელ მიეიდა სტოლთან, დაუჭირა პაწია ხელები და უთხრა:

— ჩემო კარგო ამალია, როდესაც ჩვენ ერთმანერთს შეგხვდით, ოცოცელთეის ერთს ყმაწვილ-კაცზედ გელაპარაკებოდი, რომელიც მე ძმასავით მიყვარს. ეს ყმაწვილი-კაცი ედუარდოა და აი ახლა დაჭრილია ტ შენს ჭერ-ქვეშ იმყოფება. ამის ჭრილობა დე-როზასის ჯილდო არის. მაშ უნდა გეცადოთ ამის მორჩენას, დამალვას და დახსნას.

— მე რა შემიძლიან, დანიელ? ჰკითხა ამალიამ და დაამტერდა დიგანს, რომელზედაც ედუარდო იწვა და რომლის გაყვითლებული სახე უფრო მკვდრისას ჰგავდა, კიდრე ცოცხლისას. მაგრამ იმის მკვირცხლი შავი თვალები ამტკიცებდენ, რომ ის ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო.

— შენ შეგიძლიან და უნდა მოიქმედო კიდეც ერთი რამ,

ძვირფასო ამალია: — შენ იცი, რომ მე დასაგით მიყვარხარ.

— ვიცი, დანიელ, მე მაგის ეჭვი სრულებით არა მაქვს.

— კეთილი, სთქვა დანიელმა და გადუკოცნა ხელები.—მე შენ მხოლოდ ამასა გთხოვ: ამალამ ხმის ამოუღებლად ყველაფერში მე დამემორჩილე. ხვალ, ძველებურად, შენის სახლის ბატონი ისევ შენ იქნები.

— განაგე, როგორც გინდოდეს და ისე მოიქეცი, როგორც გსურდეს. მე ამ ამბისაგან ჯერ კიდევ თავ-ბრუ-დახვეულსაგით ვარ.

— პირველად ამასა გთხოვ, მოსამსახურეების გაუღვიძებლად, შენ თვითონ მამიტანო ერთი სტაქანი ტკბილი ღვინო.

ამალია გატრიალდა და გაიქცა სხვა ოთახში. დანიელ მივიდა ედუარდოსთან, რომელსაც ცოტა არ იყო მტკივნეულობა დაჭუჭებოდა.

— ეს ქალი, უთხრა დანიელმა,—ის ქვრივი ქალია, რომელზედაც ხშირად გელაპარაკებოდი და რომელიც, რაც ტუკუმანიდამ გადმოსახლდა, ამ სახლში მარტოკა ცხოვრობს.

— ჩვენ ამ ქალს უსამართლოდ ვექცევით, უთხრა ედუარდმ,—ვი თუ ჩემის გულისთვის რაიმე სითბილაში გაეცვიოს...

— სითბილაში?

— დიალ, სითბილაში. ხომ იცი, რომ დე-როზასის პოლიციას ბევრი აგენტები ჭყავს: ქალი თუ კაცი, ბატონი თუ მოსამსახურე—ყველა ჯაშუშებად გადაიქცნენ, რომ ამით თავიანთ თავი გადირჩინონ. ხვალ დე-როზასს ეცოდინება, რომ მე აქ ვარ და მაშინ ამ ქალის ბედი ჩემს ბედთან იქნება შეგაკავშირებული.

— მაგასაც ვნახავთ, როგორ გაიგებს, უთხრა დანიელმა ლ გაუსწორა ედუარდოს აბურძგნული თმები. ხომ იცი, რომ გაჭირებიდამ თავის გამოძვრენა ჩემი ხელობაა. შენ რომ ჩემთან წერილის მოწერის მაგიერად პირად მოგელაპარაკა, გარწმუნებ ეხლა შენი ტანი გაკაწრულიც არ იქნებოდა.

— შენ როგორ მოაგენ იმ ადგილს, სადაც ჩვენ უნდა გავსულიყავით.

— მაგას სხვა დროს გეტყვი, უთხრა დანიელმა ღიმილით.

ამ დროს შემოვიდა ამალია ლ შემოიტანა სინზედ ღვინით სავსე სტაქანი.

— ოჰ, ჩემო მშვენიერო ამალია, როგორსაც ეხლა მე შენა გხედავ, ისე რომ ოლიმპის ღმერთებმა დაგინახონ — თავიანთ მერიქოდ დაგაყენებდენ! აბა, ედუარდო, ცოტა ღვინო შესვი. ეს ღონეს მოგიმატებს, ვიდრე ექიმი მოვიდოდეს.

დანიელ რომ თავის მეგობარს ღვინოს ასმევდა, ამალიამ პირველად დაინახა ედუარდო. იმის თვერ-მკრთალი, ტანჯული სახე იზიდავდა გულსა. ეხლა დაინახა ამალიამ, რომ ორივე მეგობარნი სისხლში და ტალახში ამოსვრილნი იყვნენ.

— ერთი ეს მითხარ, ამალია, პედრო შინ არის თუ არა, ჰკითხა დანიელმა.

— დიახ, შინ არის.

— წადი იმის ოთახში, გაალვიძე და უთხარ აქ მოვიდეს.

ამალიამ დაუბერა ზალის კარების გაღება, მაგრამ დანიელმა შეაჩერა:

— მოიცა, ამალია, მე მინდა ერთს დროს ორი საქმე გავარიგო: სად არის ქალალდი და საწერელი.

— კაბინეტშია, უთხრა ამალიამ და უჩვენა ზალის გვერდით ოთახი.

— ეხლა წადი და პედრო გაალვიძე. დანიელ შევიდა კაბინეტში, აქედან აიღო სანთელი, გაიარა ამალიას ძვირფასად მოჩითული ოთახი და მეორე ოთახში შევიდა.

— ჟმ! წაიბუტბუტა იმან, როდესაც ჩაიხედა სარკეში და დაიწყო გასისხლიანებულ ხელების ბანა,—თვლორენსიამ რომ ამ ყოფაში მნახოს, ეგონებოდა, მეც იმავე სიჩქარით გამოგქცევულვარ ჯოჯოხეთიდან, როგორც ის გაიქცევა ხოლმე, როდესაც კოცნას დავუპირებ.

დანიელმა დაიბანა ხელები, შევიდა კაბინეტში და ორი წერილი დასწერა. შემდეგ დაბრუნდა ისევ ზალაში, სადაც ამალია და ედუარდო ლაპარაკობდენ. ცოტა ხანს უკან შემოვიდა ხამოცის წლის მოხუცი, თეთრ-წვერ-ულვაშიანი. იმას ძლიერ გაუკვირდა, როდესაც დანიელ შუა ზალაში მდგომარე დაინახა და დივანზედ გასისხლიანებული ყმაწვილი-კაცი.

— მე ვგონებ, პედრო, უთხრა დანიელმა,—შენ იმითგანი არა ხარ, რომელთაც სისხლის დახახვა აშინებს. ეს ჩემი მეგობარია და ყაჩაღებმა დასჭრეს. შენ რამდენ ხანს ემსახურე ბიძა-ჩემს, პოლკოვნიკს საენტოს, ამალიას მამას?

— თოთხმეტი წელიწადი, ბატონო, პოლკოვნიკმა ერთს ომში ჩემს ხელში დალია სული.

— გენერლებში რომელი უფრო გიყვარდათ: ბელგარნო, სან-მარტინო, თუ ბოლივარი?

— გენერალი ბელგარნო, ბატონო, მიუგო მოხუცმა.

— კარგი, პედრო. შენ ხომ იცი, რომ ამალია ქალია და მე ძმის-წული შენის პოლკოვნიკისა. ეს ყმაწვილიც გენერალ ბელგარნოს ძმის-წულია. შენ ამისთვის ესლა ძლიერ საჭირო ხარ.

— მე მხოლოდ ჩემის სიცოცხლის შემოწირვა შემიძლიან,

ბატონო. ჩემი სიცოცხლე ოჯაღლთოვის იმით ეკუთვნით, რომელთ ძარღვებშიაც ჩემის გენერლის და ჩემის პოლკოვნიკის სისხლი სდუღს.

— მკერა, პედრო, მკერა, მაგრამ ეხლა ჩვენთვის ძარტო ვაუ-კაცობა კი არ არის საკმარო, სიფრთხილე უფრო გვეჭირვება.

— მესმის, ბატონო.

— სხვა არაფერი, პედრო. მე ვიცი რომ შენ პატიოსანი კაცი ხარ, ძხალი არა ხარ და ამასთანავე პატრიოტიც ხარ.

— დიახ, ბატონო, ძველი პატრიოტი გახლავარ, სთქვა პედრომ და ამაყად აიღო ძალლა თავი.

— კეთილი, განაგრძო დანიელმა,—წადი ეხლა, სხვა მოსამსახურებს ნუ გაანდვიძებ, ისე შეჭამაზე ერთ-ერთი ცხენი, გაიყვანე გარეთ, შეისხი იარაღი და ისევ აქვე მოდი.

პედრო წავიდა ბრძანების ასასრულებლად.

პატარა ხანს უკან მოისმა ცხენის ფეხის ხმა, მერე ფალის კარებიც გაიღო და შემოვიდა შეიარაღებული პედრო.

— შენ ხომ იცი, პედრო, სად ექიმი ალგორტა ცხოვრობს?

— სანხუანის ქუჩაზედ?

— სწორედ იქ.

— ვიცი, ბატონო.

— წადი იმასთან, კარები გაანებინე, ეს წერილი თვითონ იმას მიეცი და უთხარი, რომ შენ სხვა საქმეზე მიდიხარ და ისევ შეიგლი იმასთან. მერე წადი ჩემს სახლში, გამოიხმე ჩემი მოსამსახურე და ეს მეორე წერილი გადაეცი.

— მესმის, ბატონო.

— აი რა გიდეგ: შენ მიგაქვს წერილი ექიმ ალგორტასთან,

შეიძლება სხვა-და-სხვა დაბრკოლება დაგხვდეს გზაზედ, მაგრამ ეს წერილი არავის არ უნდა დაანებო, სანამ ლუკმა-ლუკმა არ აგკუწვენ.

— მესმის ბატონო.

— ეგ იყო. ეხლა თერთმეტის საათის ნახევარია, დაუმატა დანიელმა,—ორის ნახევარზედ შენ და ექიმ ალეკორტას მოგელოდებით. პედრომ თავი დაუკრა და გავიდა.

პატარა ხანს უკან პედროს ცხენის ფეხის ხმა მოისმა ქუჩიდამ.

დანიელმა ანიშნა ამალიას შესულიყო კაბინეტში; ედუარდოსაც სთხოვა დოქტორის მოსვლამდის გული დაემშვიდებინა.

— შენ ხომ იცნობ, ვინც დავიბარე. თუ არ იმას, სხვას ვერავის ვენდობით.

— ექიმის ალეკორტას ხათაბალაში გარევა-ღა გვაკლდა!... ნალეკიანად წარმოსთქვა ედუარდომ,—რა ფიქრში მოგივიდა, დანიელ, ჩემს უბედურ ბედთან დაგეკავშირებინა ბედი მშვენიერის ქალისა და ჭკვიანის კაცისა. ჩემი სიცოცხლე იმათ არა ღირს, რომ განსაცდელში ჩაგყარო ისეთი ქალი, როგორც ამალია ლ ისეთი კაცი, როგორც ჩვენი მასწავლებელი ექიმი ალეკორტა.

— შენ ამალამაც იმავე აზრისა ხარ, საყვარელო ედუარდო, რა აზრისაც წინად იყავი. შენის ჭრილობიდამ თუმცა ბევრი სისხლი დაიღვარა, მაგრამ ეჭვიანობა და დაუნდობლობა მაინც არ მოგშორებია. არც ალეკორტას და არც ამალიას განსაცდელში არ ჩაგყრიან. ეხლა იმისთანა მდგომარეობაში ვართ, რომ პატიოსანი კაცი პატიოსანის კაცისთვის ხმალ-ამოღებული უნდა იდგეს, როგორც ბოროტი კაცი ბოროტის კაცისთვის თავ-

�дებულია. ჩვენი საზოგადოება ესლა ორად იყოფა: მკვლელებად და მსხვერპლებად. ჩვენ არ გვინდა მკვლელები ვიყოთ და ჩვენდა უნებურად უნდა მსხვერპლებად გადვიქცეთ.

— მერე ალკორტა ჯერ შენიშნული არ არის და აქ მოსვლით კი შეინიშნება.

— შენი ლაპარაკი არ მომწონს, ედუარდო. გამიგონე, მე, შენ და ყველა წევრი იმ თაობისა, რომელსაც ჩვენ ვეკუთვნით და რომელნიც ბუენოს-აირესის უნივერსიტეტში აღვიზარდენით—არის იგივე ალკორტა. ჩვენ იმის აზრები გვამოქმედებს. ჩვენა ვართ განმსაზღვრელებელნი იმის სვინიდისისა, იმის თეოლოსოფიურ აზრებისა. კათოლიკემ ის გვიქადაგებდა თანაგმეგრძნო კაცობრიობის კეთილ-დღეობისა, თავისუფლებისა ჯ სამართლისათვის. ჩვენი მეგობრები, რომელნიც ესლა ლაკვალეს ლრეშის ქვეშა სდგანან, იგივე ალკორტანი არიან. ეგრისაც—ექიმი ალკორტაა სამხედროს მუნდირში; ყოველნი მსუფრველნი კაცობრიობის წარმატებისა—ექიმნი ალკორტანი არიან. თვითონ შენც, სისხლით შეღებილი, რომელმაც სამშობლოდამ გაქცევა არჩია მტარვალობის ატანას, თვითონ შენც, საყვარელო ედუარდო — განმსაზღვრელებელი ხარ ჩვენის თეოლოსოფიის პროფესორის პრინციპებისა, აზრებისა და.... მაგრამ რას ბიმედ-მოვედები,—შესწვიტა ლაპარაკი დანიელმა, რადესაც დანახა, რომ ედუარდოს თვალებიდამ ცრემლები გადმოსცვიდა—კმარა, კმარა ამაზედ ლაპარაკი. შენ ყველაფერი მე მომანდე და თუ დაგიღუპებით, ყველანი ერთად დაგიღუპოთ... იცი, ედუარდო, მე არა მგონია, რომ ჯოჯოხეთში მეტი ტანჯვა იყოს, ვიდრე ბუენოს-აირესში. ახლა, შენ ცოტა მოისვენე, მე ამალიას მინდა ერთ საქმეზედ მოველაპარაკო.

დანიელ კაბინეთისკენ წავიდა თვალების წმენდით; ამასაც, მეგობრის ცრემლების დანახვაზედ ცრემლები მოერია.

— დანიელ, უთხრა ამალიამ შესვლის უმალვე,—არ გიცი ღმერთმანი, როგორ გიშველოთ: ოქვენ ორივე გასისხლიანებულები ხართ, ტანისამოსის გამოცვლა გინდათ და მე კი ქალის ტანისამოსის მეტი არა მაქვს-რა.

— რომელიც ძლიერ მოგვიხდება, თუ ცოტა ოდენს შენს სილამაზესაც გვაჩუქებდი, ჩემო მშვენიერო ამალია. მაგრამ ნუ სწუხარ: მალე ტანისამოსიც გვექნება და საჭირო საცვალიც. ახლა სხვა რამეზედ გილაპარაკოთ.

დანიელმა მიიყვანა ამალია დივანთან, დაისვა თავის გვერდით და ჰკითხა:

— მითხარ, ამალია, შენს მოსამსახურებში რომელზედ უფრო გენდობა გული?

— პედროზე, ტერეზა-გოგოზე, რომელიც ტუკუმანიდამ მოვიყვანე და პატარა ლუიზაზე.

— სხვა რომელი მოსამსახურე გყავს კიდევ?

— კუჩერი, მზარეული და ორიც ზანგი, რომელნიც ხელზედ მემსახურებიან.

— ხვალ დილით კუჩერიც, მზარეულიც და ის ორი ზანგიც უნდა დაითხოვო.

— განა ეს საჭიროა?

— საჭიროა, რადგან ეჭვი გაქვს. გამიგონე, ამალია, შენს მოსამსახურეებს ძლიერ ეუვარებით, რადგან გეთიალის გულისა არ, მდიდარი ლ უხვი. მაგრამ, როგორც ჩვენს მდაბიო ხალხს ვიცნობ, შენ რომ ერთი გაუკვირდე, ან მალალი სიტყვა უთხრა, მაშინვე საშიშარ მტერად გადაგექცევიან... მაბეზღარობას ესლა დიდი გასაგალი აქვს და შებეზღებულს სახლობას

ოდესაც ერთის ბრძანებით ცხრა ათასი ჯაჭვათი დაკცემა თავსა.

— კარგი, მე იმათ ხვალვე დავითხოვ.

— ასე უნდა მოვიქცეთ, თუ კი გვინდა, რომ მე, შენ და ედუარდო ყველა განსაცდელს გადავრჩეთ. მაშინ სანანურად არ გაგიხდება ის სტუმრის-მოყვარეობა, როგორითაც მიიღე ეს უბედური და...

— არა, დანიელ, მაგას ნუ მეტყვი! ჩემი სახლი და ოჯაღ-ლიკვე, რაცა მაქვს, შენ გეკუთვნის და შენს მეგობარს.

— დიახ, სანანურად არ გაგიხდება, მაგრამ, რაც შეგიძ-ლიან უნდა ეცადო, რომ ჩვენმა მტარვალებმა არ შეგვნიშნონ. ედუარდოც იმდენ ხანს დარჩება შენს სახლში, რამოდენსაც ექიმი საჭიროდ დაინახავს იმის მოსარჩენად,—მაინც-და-მაინც ორის-სამის დღის მეტი არ დარჩება.

— ეგრე ადრე! არა, ეგ შეუძლებელია! მაგის ჭრილობანი იქნება ისე საშიშნი არიან, რომ ლოგინიდამ აყენება და სიგ-ვდილი ერთი იყოს. მე თავისუფალი ვარ, განმარტოებული ცხოვრობ, ეს ჩემის ხასიათის თვისებაა. ჩვენ შეგვიძლიან ედუარდო უშიშრად დავაწვინოთ ერთ-ერთს ჩემს ოთახში.

— მადლობელი ვარ, მადლობელი, ჩემო ამალია. მაგრამ იქნება თვითონ ედუარდომაც არ მოინდომოს აქ დარჩენა. ეს იმაზედ იქნება დამოკიდებული, რასაც ხვალ შევიტყობ. ეხლა ძვეშაგებზედ ვიზრუნოთ, რომ ავად-მყოფი ჭრილობების შეხ-ვევის შემდეგ ჩავაწვინოთ.

— წამოდი აქა... მამეე! აიღო სანთელი ამალიამ და დანიელ-თან ერთად შევიდა თავის საწოლში, აქედამ მოსართავ ოთახ-ში გავიდა. ამალიამ უჩვენა დანიელს მდიდრულად და გემოვ-ნებით მორთული თავის ოთახები. ბოლოს შეიყვანა ტკბილად

და მშვიდად მძინარე ლუიზას ოთახში, გაიღო კარები და გავიდა ტალანში. ტალანიდან ერთს მებელით მორთულს ოთახში შეავიდნენ.

— აქ სამის დღის წინად ჩემის ქმრის ნათესავი იყო ჩამოსული. მე ვგონებ ედუარდოც კარგად მოთავსდება აქ.

ამალიამ გაიღო შკაფი, ამოიღო ლოგინი და დაგო.

— ეს თვანჯარა სით გადიუურება? უთხრა დანიელმა ამალიას და უჩვენა იმ ოთახის თვანჯარაზედ, რომელიც ედუარდისთვის მზადდებოდა.

— ეს თვანჯარა ტალანში იუურება.

— ჰო... ჰო... ესლა კი მოამაგონდა... მოიცა... ცხენის თვეხის ხმა არ გესმის?

— როგორა?

— ეს...

— სწორედ ცხენის თვეხის ხმაა—ამალიას შიშისგან გულმა დაუწყო ცემა.

— იქნება... აი კიდეც დადგნენ ჩვენს სახლის კარებთან, სთქვა დანიელმა. მერე ანთო სანთელი, გადასწია თვანჯრის თვარდა და გადიხედა.

— ოჰ, ღმერთო ჩემო, ვინ უნდა იყოს! წარმოსთქვა თვერმკრთალმა ამალიამ.

— ისინი იქნებიან, სთქვა დანიელმა და გადიხედა თვანჯარაში.

— ვინ ისინი?

— ალკორტა და პედრო... ოჰ, ბოლოო, პატიოსანო და სულ-გრძელო ალკორტა!

დანიელ სანთლით გაეგება, თუმცა კი მისს შუქს ხელებს ათვრებდა.

მართლაც ისინი იყვნენ: ჩვენი ნაცნობები პედრო და სწავლული პროფესორი თეოლოსოფიისა ალკორტა, რომელმაც ექიმობაც იცოდა.

— პედრომ შემოიყვანა ალკორტა ეზოში, ცხენები დააბინავა საჯინიბოში და მერე გაუძღვა წინ და შეიყვანა სახლში.

— ოჰ, რა მადლობელი ვარ, ბატონო! უთხრა დანიელმა ლ ჩამოართვა ხელი.

— დროით შემიყვანეთ ბელგარნოსთან, უთხრა ალკორტამ.

— ერთს წამს მოიცადეთ, უთხრა დანიელმა, და შეიყვანა ოთახში, სადაც ამალია იყო. ამათ უკან პედროს საექიმო ინარალებით საგსე ყუთი მიჰქონდა.—ხომ ყველა ინარალი წამოიღეთ, რაც კი საჭიროა პირველის ოპერაციისთვის და რასაც წერილშიაც გწერდით?

— მე ვგონებ, რომ ყველაფერი წამოვიღე, მხოლოდ არტახები დაგვჭირდება, სთქვა ალკორტამ და დაუკრა ამალიას თავი.

დანიელმა შეხედა ამალიას და ის საჩქაროდ გავიდა თავის ოთახში.

— აი ეს ოთახია, სადაც ედუარდო უნდა დავაწვინოთ. როგორ ჭეიქრობთ, ვიდრე საქმეს შევუდგებოდეთ, აქ არ გადმოვიყვანოთ?

— დიახ, ეგრე უნდა მოვიქცეთ, მიუგო ალკორტამ, გამოართვა პედროს ინარალების ყუთი და დასდგა სტოლზედ.

— შენ გარეთ მოიცადე, პედრო, უთხრა დანიელმა, — ან არა და წადი ამალიასთან და არტახების დაჭრას უშველე ჭრილობების შესაკრავად: ეს შენც კარგად გეცოდინება. ეხლა, ბატო-

ნო ექიმო, ერთი რამ უნდა გითხრა, რაც წერილში კერ მოგწერეთ: ედუარდო მმართებლობისაგან არის დაკრილი.

მწარე ღიმილმა გადუბზინა ალკორტას თვერ-მკრთალს და დათიქრებულს სახეზედ. ალკორტა ოცდა-თვრამეტის წლისა იყო.

— შენ გგონია, მაგას წინადვე კერ მიგხვდი? მიუგო ექიმმა.—წამიყვანე ბელგარნოსთან, დანიელ. უთხრა ექიმმა ცოტა ხნის თვიქრის შემდეგ.

დანიელმა ექიმი ზალაში შეიყვანა.

თვეხის ხმა რომ გაიგონა ედუარდომ, მტკივნეულობით წამოიწია თავი და, რა დაიხახა ალკორტა, წამოდგომა მოინდომა.

— დამშვიდდი, ბელგარნო, დამშვიდდი, უთხრა ალკორტამ გულ მტკივნეულად.—მე ახლა აქ ექიმი კარ და არა მასწავლებელი.

ალკორტა მოუჯდა ედუარდოს გვერდით და რამდენსამე ხანს იმის მაჯის ცემას უგდებდა ყურს.

— კარგი, სთქვა იმან,—ახლა იმ ოთახში გადაიყვანოთ.

ამ დროს ზალაში ამალია და პედრო შემოვიდენ. ყმაწვილმა-ქალმა შემოიტანა ტილოს ნოტახები.

— გამოდგებიან ესენი, ექიმო? ჰკითხა ამალიამ.

— გამოდგებიან, ბატონო. ახლა მე მინდა ტაშტი, სუფთა წყალი და ღრუბელი.

— ეგ უკვე იმ ოთახში არის.

— მალიან კარგი, უთხრა ექიმმა და გამოართვა ნოტახები.

ალკორტამ და დანიელმა ედუარდო დიდ სელზედ დასვეს და პედროს დახმარებით, იმ ოთახში გადაიყვანეს, რომელიც იმისთვის იყო მომზადებული; ამალია კი ზალაში დარჩა.

გაცრეცილი, მშვენიერი, იმ ლამის ამბებით აღელვებული ამალია დაჯდა სელზედ ლ დაიწყო თმების გასწორება, თითქოს ამით უნდოდა თვიქრები გაექარვებინა. სტუმრის-მოყვარეობა, განსაცდელი, სისხლი, თავის-გამეტება, სიბრალული, თანაგრძნობა—იბრძოდენ იმის გულში. ეს მეტის-მეტი იყო ყმაწვილის ქალისათვის, რომელსაც წუთის სოფელში ჯერ არაფერი გამოეცადა.

ამალია რომ თვიქრებში იყო გართული, ამ დროს სხვა ოთახში ედუარდოს რის ტანჯვითა და წვალებით გახადეს ტანისამოსი, რადგანაც სისხლისაგან დაგრეზილი ჭქონდა ტანზედ. ალგორტამ გასინჯა ედუარდოს დაჭრილობა.

— ეს კიდევ არაფერია, სთქვა იმან, — ხმალი ასცურებია გვერდზედ და გულს არ მიჭკარებია.

— არც ეს არის საშიშარი, განაგრძო იმან, როდესაც დაჭრილი მარჯვენა მხარი გაუსინჯა,—აქ მსხვილი ძარღვებია და ამისთვის ხელი არ დაშავებია.

— ახლა თვესი ვნახოთ, სთქვა ექიმმა,—და დაჭრილობის დანახვის უმალვე ექიმი შეეიქრიანდა. დიდ ხანს უსინჯავდა თვესს.

— საშინელი ჭრილობაა! სთქვა ექიმმა,—მაგრამ არც ერთი ძარღვი კი არ არის გაჭრილი.—შემდეგ თავის ხელით მოჭიბანა სისხლი და შეუხვია დაჭრილი ადგილები.

ამ დროს მოისმა ცხენის თვეხის ხმა. ყველამ ყური აცქვიტა ექიმ ალგორტას გარდა, რომელიც შეუშფოთებლად უხვევდა ჭრილობებს.

— თვითონ იმას მიეცა წერილი? ჭკითხა დანიელმა პედროს.

— დიახ, ბატონო, თვითონ იმას.

— აბა, გადი ნახე, ეს სწორედ ჩემი მოსამსახურეა. თუ არ ის, ამ დროს სხვა ვინ იქნება?!... ბატარა ხანს უკან ბედრომ შემოიყვანა თვრამეტის თუ ოცის წლის ემაწვილი-კაცი.

— ხომ ყველაფერი მოიტანე, ფერმინ? ჰკითხა მას დანიელმა.

— მგონია ყველაფერი მოვიტანე, ბატონო, მიუგო მოსამსახურემ, და დასდო ბოხჩა სკამზედ. დანიელმა იმავ წამსვე გახსნა იგი და ამოიღო ედუარდოსთვის საცვალი ლ ტანისამოსი. ამის შემდეგ ედუარდო სელიდამ აიყვანეს და ლოგინში ჩაწვინეს.

— დანიელ ბედრიოსთან და ფერმინთან ერთად შეკიდა ბირის-საბან ოთახში, დაიბანა ხელ-პირი და ტანისამოსი გამოიცვალა. თან უბძანა, რომ ეს ამბავი არავისთვის არ ეთქვათ და გასისხლიანებული ტანისამოსი ცეცხლში დაეწვათ.

ედუარდო ამ დროს ალკორტას თავის თავ-გადასავალს უამბობდა ლ ექიმიც დაყრდნობილი-იყო მის ბალიშზედ ლ ყურს უგდებდა.

— თქვენი სახელი ხომ არ იცის მეორემ, როგორ ჰქვიან? ჰკითხა ექიმმა ედუარდოს.

— არ ვიცი სწორედ, ჩემს მეგობრებს ჩემი სახელი იმასთან უსხენებიათ თუ არა. თუ არ უხსენებიათ, არ ეცოდინება, ამისთვის რომ გზის ჩვენებაზედ მოლაპარაკება მარტო იმასა და ოლიდეს შუა იყო.

— ეს გარემოება მე ცოტა არ არის მაწუხებს, სთქვა დანიელმა, როდესაც ედუარდოს ლაპარაკი გაიგონა,—ხვალ გავიგებთ ყველაფერს.

— აქ დიდი სიფრთხილე გმართებთ, მეგობრებო, სთქვა ალკორტმა, — მოსამსახურეებს ნუ ეხდობით, თორემ ამ ამბავს ბევრი სხვა ამისთანა ზედ მოჰყვება.

— იმედი მაქვს არაფერი მოხდეს, უთხრა დანიელმა: თუ განგებამ იქ მიმიყვანა, სადაც ედუარდო კინალამ არ მოჰკლეს, განა იგივე განგება არ შემეწევა ეს საქმე კეთილად დავბოლოვო?!

— გვწამდეს სიმართლე და გვჯერდეს რომ საუკეთესო მომავალს მოგვესწრებით! სთქვა ალკორტამ და ჯერ ედუარდო ბელგარნოს შეხედა და მერე დანიელ ბელოს, რომელნიც ამ სამის წლის წინად იმის საყვარელი მოწაფეები იყვნენ უნივერსიტეტში. ეხლა ცხადად ხედავდა, რომ იმისმა სწავლამ კეთილი ნაყოფი მოიტანა.

— ეხლა ედუარდოსთვის მოსვენებაა საჭირო. გათენებისას გაიცვებს, როგორც ამისთანა დროს ყოველთვის მოხდება ხოლმე. ხვალ თორმეტს საათზედ კიდევ მოვალ აქა, დაუმატა ექიმმა და ედუარდოს შუბლზედ ხელი გადუსო.

ალკორტა გამოვიდა ედუარდოს ოთახიდამ; დანიელიც თან გამოჰყვა.

— ხომ არა უშავს-რა ედუარდოს? სწორედ მითხარით.

— არა, არაფერი უშავს, მაგრამ გვიან კი მოორჩება. ალკორტა და დანიელ ზალაშივე შებრუნდნენ.

ამალია ისევ სელზე იჯდა ჩაფიქრებული.

— ეს ქალი, ბატონო, ჩემი ბიძა-შვილია, დე-ოლაბრიეტა.

— ნათესავი უნდა იყოს, რადგან ძალიან ჭკვიანურთ ორნივ ერთმანეთისა, როგორც გარეგნის შეხედულობით, ისე ხასიათებით. თქვენც ისეთივე შემბრალებელი გული გაქვსთ, როგორც ამალიას.

ალკორტამ დაარიგა ამალია, როგორ უნდა მოეკლო ედუარდოსთვის. დანიელ შეკიდა თავის მეგობართან.

— მე უნდა ალკორტა გავაცილო, ედუარდო. ბედრო შენ-

თან დარჩება და ყოველს სამსახურს ის გაგიწევს. მე ხვალამ დავბრუნდები. მთელი დღე ქალაქში მინდა დავრჩე, მაგრამ ჩემს მოსამსახურეს კი გამოვგზავნი შენის ამბის საკითხავად. ნებას მომცემ შენს მოსამსახურეს ცოტა რამ დარიგება მივცე?

— დაარიგე, როგორც გინდა, დანიელ, მხოლოდ ჩემს საქმეში კი ნურავის გახვევ.

— შენ კიდევ შენსას ამბობ! ჩემზე ჯავიანი სარ ედუარდო, მაგრამ ზოგიერთა საქმე მე შენზედ კარგად მესმის. მომეცი ნება, როგორც მინდა, ისე მოვიქცე. ხომ არა გაქვს-რა სათქმელი?

— არა, არაფერი. გეთაყვა, ამალია დაამშვიდე.

— ჰმ! შენ როგორღაც ბევრსა ჰფიქრობ ამალიაზედ.

— გეყოფა მასსარობა! უთხრა ედუარდომ,—წადი და შენს თავს გაუფთხილდი.

— მაშ ნახვამდის!

— ნახვამდის!

დანიელმა ანიშნა პედროს და ფერმინს თან გაჰყოლოდნენ.

— აიღე ფერმინ ეს ექიმის ფული და ცხენები მოამზადე. პედრო, ედუარდოს ჩემს ბიძა-შვილს ამალიას გაბარებ; თუ რამ მოხდება, იმედი მაქვს იმისთვის შენს სიცოცხლეს არ დაზოგავ. ვინ იცის, იქნება მტარვალის მოხელეებმა გაიგონ საცა იმალება ედუარდო და მოინდომონ იმის მოკვლა.

— იქნება, ბატონო, მაგრამ საცა ჩემის პოლკოვნიკის ქალი სცხოვრობს, ვერავის შეუძლიან შეავიდეს კაცების დასახოცად; ჯერ მე უნდა მამკლან და მერე შემოვიდნენ.

— ეოხალ! უთხრა დანიელმა. მე რომ ასი შენისთანა კაცი

მუკვდეს, რიდას ფიქრი მექნებოდა. როდესაც ჩვენ გავიდეთ, კარები მაშინვე ჩაკეტეთ. ნახვამდის.

— ნახვამდის, ბატონო!

ალკორტა ამალიას ეთხოვებოდა, როდესაც დანიელ დაბრუნდა ედუარდოს ოთახიდამ.

— წავიდეთ, ბატონო!

— მე კი წავალ, მაგრამ შენ კი აქ დარჩი, დანიელ.

— უკაცრავად, ბატონო, მე ქალაქში საქმე მაქვს და თქვენთან ერთად წასვლა მირჩევნიან.

— მაშ კარგი, წავიდეთ!

— ერთს წამს მოვიცადეთ, ბატონო.—ამალია, მე უკეთა საჭირო განკარგულება მოვახდინე. ფერმინს ხვალ ედუარდოს ამბის შესატყობლად გამოვგზავნი. ლამის შვიდ საათზედ თვითონ მეც მოვალ. ეხლა დაწექ, დაიძინე. ხვალ ადრიანად ისე მოიქეცი, როგორც გითხარი. სხვა არაფერია საჭირო.

— მე შენთვის და შენის მეგობრისათვის ვშიშობ. უთხრა ამალიამ.

— მჯერა, მაგრამ ტყუილად კი შიშობ.

— დანიელ ბოლო გავლენიანი კაცია, ბატონო. უთხრა ალკორტამ დაცინვით და შეხედა თავის მოწყალეს დანიელს.

— საყვარელი კაცი მისის ალმატებულობის ბატონის მინისტრის დონ-ფელიპესი, წევრი რესტავრაციის საზოგადოებისა, წარმოსთქვა დანიელმა ისეთის მედიდურობით, რომ ამალიამ და დოქტორმა გადიხარხარეს.

— თქვენ გეცინებათ, ბატონებო, მაგრამ მე გამოცდილებით ვიცი, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ ტიტულებს იმისთვის, რომ...

— წავიდეთ, დანიელ.

— წავიდეთ, ბატონო. ნახვამდის, ამალია,—ჩამოართვა ხელი ამალიას და დაუკოცნა.

ამალიამ გაიცილა ისინი კარებამდის, სადაც ფერმინი ცხენებით ელოდა.

ამალიამ გადაავლო თვალი იმ ოთახს, სადაც ედუარდო იმყოფებოდა და მერე დაბრუნდა თავის ოთახში.

ალკორტა და დანიელ რომ ქალაქს მიახლოვდენ, განშორდენ ერთმანეთს. დანიელ და ფერმინ ერთად სახლის წინ შედგნენ. ფერმინ გადმოხტა ცხენიდამ, გაიღო ეზოს კარები და ორივენი შინ შევიდნენ.

თავი მესამე.

წერილები.

დანიელმა ფერმინს გადასცა ცხენი დასაბინავებლად ⁄ უბრძანა არ დაქმინა და როცა დაუძახებდა მსწრაფლად მოსულიყო. მერე გაიღო თავის სახლის კარები და შევიდა.

ეხლა ვეცდებით დანიელ გავაცნოთ მკითხველს. ეს იყო ოტ-და-სუთის წლისა, შუა ტანისა; წაბლის ფერი თმა, მაღალი შუბლი და ბერძნული ცხვირი ამშვენებდენ იმის გონიერულს სახეს. ეს იყო შვილი მდიდრის ბლანტატორისა. ამის მამა თანა-უგრძნობდა დე-როზასს.

დანიელ, შევიდა თუ არა თავის ოთახში, დაჯდა საქმეურლო სტოლთან და დიდ ხანს ჩაფიქრობდა.

— დიაღ, დიაღ! უეცრად შეჩუეარა იმან და წამოხტა ზე-

ზედ,—უკეთესს ვერაფერს მოგიგონებ, სმით მე იმათ გზასა და კვალს ავურევ!...

მერე ისევ დაჯდა სტოლთან და დაიწყო შემდეგის წერილების წერა.

5 მაისს. დილით სამის ნახევარზე.

«საყვარელო თლორენსია! შენი ჭკუა-გონება ესლა ჩემთვის ისე საჭირო, როგორც შენი სიყვარული, ბუტიანობა, ცელქობა, ალტაცება ჩემის გულისა და გონების დასატებობელად. ერთხელ შენ მითხარი, რომ ვიცოდ მე ვიყავი მიზეზი შენის ჭკუა-გონების განვითარებისა. ესლა ვნახავთ, როგორცა სარ განვითარებული.

«მე მინდა ვიცოდე, როგორ უამბნიათ დონა ანგუსტინა დე-როზასისთვის და დონა მარია-ხოზეთვისთვის ის შემთხვევა, რომელიც წუხელის მოხდა; ხომ არ იციან, ვინცა ყოფილან; ერთის სიტყვით მე მინდა ვიცოდე ყოველისფერი, რაც ამ შემთხვევას შეეხება.

«ხვალ მეორე საათზედ შენთან შემოგიგზავნი და იმედი მექნება, რომ დიპლომატიური მონდობილობა უკვე შესრულებული გექნება.

«დონა მარია-ხოზეთს ერიდე; განსაკუთრებით ეცადე არ გააგებინო, რომ შენ ამ საქმის გაგება გსურს; შენ ჩუმად იყავ და ისინი კი ალაპარაკე: აი აქ გამოჩნდება შენი ჭკუა-გონება.

«რასაკვირველია, მიხვდები, ჩემო მშვენიერო, რომ ეს ჩემთვის ფრიად საჭირო. შენ ჩემზედ თუმცა გაჯავრებული ხარ, მაგრამ ამ ამბავმა არ უნდა დაგიშალოს იმის შესრულება, რაზედაც დამოკიდებულია სიცოცხლე შენის

დანიელისა,

— საწყალი თლორენსია! სთქვა დანიელმა, როდესაც ეს წე-

რიდი ხელმეორედ გადიკითხა,—ვინ რა იცის, იმის თავში რა აზრები ტრიალებს, თუ თვითონ არავის ეტყვის... აბა ეხლა სხვა წერილი დავწეროთ.

დანიელმა დასწერა და წაიკითხა შემდეგი:

5 მაისს 1840 წ. დილის 9 საათზედ.

ბატონს დონ-ფილიპე არანას და სხვ. და სხვ.

«ჩემო პატივ-ცემულო მეგობარო და ბატონო! იმ დროს, როდესაც თქვენ ჩვეულებრივის ენერგიით და დაუცხრომლად ებრძვით იმ კაცებს, რომელნიც ეხლანდელის მართებლობის მტერნი არიან, ზოგიერთნი თქვენი ხელ-ქვეითნი საშმართველონი არ ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას და ცდილობენ იდუმალად თქვენს ვნებას.

«მაგალითებრ, პოლიცია უფრო იმასა ცდილობს, რომ ურჩობა გაგიწიოთ, ვიდრე თავის მოვალეობის ასრულებას.

«თქვენ უკვე უწყით, რომ წარსულს კვირას ორმოცი მეტი კაცი გაიპარა ჩუმად, მიემხრო მტრის ჯარს და პოლიციამ კი ჯეროვანი ყურადღება არ მიაქცია მათ. მისმა დიდებულებამ დე-როზასმა თქვენგნით უკვე იცოდა ეს ამბავი, როდესაც მე შევატყობინე.

«გუშინ, ღამის თორმეტ საათზედ, მანდეკილის სახლის პირდაპირ, წყლის ნაპირას დავინახე, რამდენიმე კაცი, რომელთაც, როგორც ვფიქრობ, ნავში ჩაჯდომა ლ გაპარვა უნდოდათ; დარწმუნებულიცა ვარ, რომ იმათ თავიანთი განზრახვა შასრულეს. ეხლა თქვენი ვალია გადაუხადოთ სამაგიერო ვიკტორიკას და შატყობინოთ ეს ამბავი მის ადმატებულესობას, რომელმაც იქნება კიდეც იცოდეს, მაგრამ გაგბედავ დაგარწმუნოთ, რომ გაქცეულთა რიცხვი არ ეცოდინება. ეს საქმე ეხლა გამოცხა-

დებული იქნებოდა, თუ რომ პოლიციას, რომლის მოთავედ ვიგტორიკა გახლავს, ჯეროვანი ყურადღება მიექცია.

«დღეს მე თქვენის პირის-პირ ნახვა მეღირსება და დაწერილებით მოგახსენებთ ამ საქმეს. ამასთანავე, იმედი მაქვს, რომ თქვენ უპოლიციოდაც გაგებული გექნებათ ყოველივე, რაც წუხელის მოხდა და გეცოდინებათ გაქცეულთა სახელებიც.

«დაგშთები ღრმად პატივის-მცემელი თქვენი უმორჩილესი მონა

დ. ბელო.

— ახ, ჩემო კეთილო დონ-ფილიპე! შეჭყვირა დანიელმა და დაიწყო ხარხარი, როდესაც ეს წერილი გადიკითხა,— შენი ჭკუა-გონება და ენერგია ვგონებ ხუმრობითაც კი არავის უქია. მაგრამ ქვეყანაზე გამოუსადეგარი არაფერია, შენ მე ბევრს საქმეში გამომადგები... ახლა მესამე დავიწყოთ!

5 მაისს 1840 წელსა.

ბატონს პოლკოვნიკს სელომანს,

«თანა-მოქალაქევ და მეგობარო! არა მგონია ჩემზე ბეჯითად იყოს ვინმე დარწმუნებული, რომ ფედერაციას თქვენზედ ერთგული დამცველი არავინა ჰყავს და კანონის აღმადგინებელს დე-როზასს—თქვენზე ერთგული მეგობარი. აი ამისთვის მე ძლიერა მწყინს, როდესაც ზოგიერთნი ჭკიტხავენ ხალხს, რომ პოლიციას არა შეელისო უნიტარების განდევნაში, რომელნიც იპარებიან ქალაქიდამ და მიდიან აჯანყებულის ლაგალეს კართან.

«კანონის აღმადგინებელს დე-როზასს ეს რასაკვირველია ძალიან ეწყინება; და მეც, როგორც თქვენი მეგობარი, გირჩევთ დღესვე მიიწვიოთ თქვენს სახლში საუკეთესო ფედერალები ერთის მხრით იმიტომ, რომ შეგატყობინონ, რაც იციან

უკანასკნელ განდეგილებზე, მეორეს მხრით იმიტომ, რომ მოგილაპარაკოთ იმათ განდევნაზე და დასჯაზე, რომელნიც გადაგვიდგებიან.

«მეც თვითონ ძლიერ მოხარული ვიქნები დავესწრო ამ კრებაზე და, როგორც უწინ, ახლაც წარმოგსთქვა სიტყვა ფედერაციის დამცველთა გასამხნევებლად, თუმცა ამის ასრულება მარტო თქვენც შეგიძლიანთ.

«თუ ფედერალების კრებას დანიშნავთ, მოიღეთ მოწყალება და შეამტკიცებინეთ თორმეტ საათამდის. დარწმუნებული ბძანდებოდეთ, რომ მე ყოველთვის მზად ვიქნები გემსახუროთ ფედერალურის წმინდის გულით.

დ. ბელო.

—ეს ვაჟ-ბატონი იმას იზამს, რასაც მე ვეტყვი, სთქვა დანიელმა, როდესაც წერილი გაათავა,—ესა და სხვა ამისთანა კაცები თვითონვე გაჭვლეჯავდენ დე-როზასს, თუ რომ სამი ჩემისთანა კაცი იქნებოდა: ერთი სოფლის სალხში, მეორე ჯარში. მესამე დე-როზასის გვერდით და მე კი ყველგან,—საცა საჭირო ვიქნებოდი... ერთი წერილი კიდევ უნდა დავსწერო, სთქვა დანიელმა და გამოსწია სამწერლო სტოლის საიდუმლო უჯრა, საიდანაც ამოიღო ნიშნებით დაჯღაბნილი ქაღალდი.

ბუენოს-აირესი, 5 მაისს 1840 წ.

«წუხელის ხუთს ჩვენს ამხანაგს, როდესაც იგინი ნავში სხდებოდენ, დაესხნენ თავს მტარვალის მოსამსახურენი. ლიხჩი, რიგლოსი, ოლიგენი და მაისონი ვგონებ მოუკლავთ; მეხუთე კი რაღაც სასწაულით გადარჩენილა. თუ რომ ეს ამბავი თქვენც გაიგოთ, არამცა და არამც სხვა ალარავის სახელი ალარ ახსენოთ, გარდა ამ წერილში მოხსენებულთა»

მოაწერა ხელი საიდუმლო ნიშნებით, დაბეჭდა და კონვერტზედ დაუწერა:

«ს. დე 23-მონტეკვიდეო.

შემდეგ ეს წერილი დანიელმა მეორე კონვერტში ჩასდო, დასდო საწერლის ქვეშ და ზარი დარეკა.

ფერმინი იმავ წამსვე გამოცხადდა.

— საშინელი დრო დაგვიდგა, ფერმინ, უთხრა დანიელმა,— ესლა ყველგან საღდათებსა ჭკრეიან და მე კიდევ უნდა ვთხოვო გენერალ პინედოს, მოგცეს დათხოვნის ქაღალდი, რასაკვირველია თუ შენი სურვილიც იქნება.

— როგორც გნებავთ, ბატონო! მიუგო ზარმაცად მოსამსახურემ.

— დაიღ, განაგრძო დანიელმა,—ესლა სამსახური ადვილი ალარ არის. ჯარს ბევრგან მოუხდება წასვლა და შენ დაჩვეული არა ხარ ქვეითი საარუელს. შენ დაიბადე მამი-ჩემის სახლში და აიზარდე ჩემს ხელში, არაფერი გაჭირვება არ გამოგიცდია. ვგონებ მე ყოველთვის კარგად გეჭცოდი.

— კარგად, ბატონო! უთხრა ფერმინმა ლ თვალებში ცრემლები მოერია.

— შენ მე იმისთვის ამოგირჩიე ხელზე-მოსამსახურედ, რომ ყველაფერში გენდობი. სხვა მოსამსახურეებზე შენა ბრძანებლობ, ფულს რამდენსაც გინდა, ხარჯავ და ამისთვის ვგონებ თავის დღეში არ გაგჯავრებივარ.

— არა, არა, ბატონო!

— ჯერ ჩემთვის ისე არავის მოუყვანია ცხენი, რომ შენთვისაც არ მეთხოვნოს. ბუენოს-აირესში ყველას მოსწონთ ის ცხენები, რომლებზედაც შენ ზიხარ ხოლმე.

— მე არ მინდა სამსახურში წასვლა, ბატონო, მე სიკვდილი მირჩევნიან თქვენს მოშორებას.

— და შენ ჩემთვის თავს დასდებ, რომ გამიჭირდეს?

— მაშ არა, ბატონო! მიუგო ფერმინმა გულ-წრფელად.

— მჯერა, მჯერა, უთხრა დანიელმა. მე რომ მაგაში დარწმუნებული არა ვყოფილვიყავ, ერთს დღესაც არ შეგინახავდი...

— კარგი, ფერმინ, განაგრძო დანიელმა,—შენ სოლდათად არ წაგიყვანენ. ეხლა გამიგონე რას გეტყვი: ხვალ, დილას ცხრა საათზედ, ფლორენსიას ყვავილების კონა წაუღე, და როდესაც გამოსართმევად გამოვიდეს, ეს წერილიც ხელში ჩაუდე. იქიდამ დონ-ფილიპე არანასთან წახვალ და მიუტან ამ წერილს. იქიდამაც პოლკოვნიკ სელომანთან წახვალ და ამ წერილს გადასცემ. ეცადე კი წერილები არ გადარჩეს.

— მაგისი ნუ გეფიქრებათ, ბატონო.

— გამიგონე: როდესაც წერილებს ყველას მიუტან, მერე მარცელინთან შეიარე.

— ეგ ის არ არის...

— ჰო, ის არის, ის ქალი, რომელიც ჩემთან დღე არ შემოუშვი და კარგადაც ჭქონი. ეხლა კი უთხარ იმას, რომ ამ წამში აქ მოვიდეს.

— მესმის.

— ათს საათზედ ისევ შინ მოხვალ და თუ კიდევ მეძინოს, გამაღვიძე.

— მესმის, ბატონო.

— ჯიდრე წახვიდოდე, სხვებს უთხარი გამაღვიძონ, თუ კინმე მიკითხოს.

— მესმის.

— ერთი სიტყვა კიდევ,— და მერე დაიძინე. შენ ვერ მიხვდი ეს რა სიტყვაა?

— დიახ... მივხვდი, ბატონო! უთხრა ოკერმინმა.

— მე ძალიან მოხარული ვარ, რომ შენ ეს იცი, მაგრამ ვრ დაგავიწყდეს: თუ გინდა რომ მადლობელი ვიყო და დაგასაჩუქრო. ენა მოკლე იქონიე.

— დარწმუნებული ბძანდებოდეთ, ბატონო.

— კარგი, ეხლა წადი და დაიძინე.

ლამის ოთხი საათი იყო, როდესაც დანიელმა ჩაჭკეტა თავის სახლის კარები და დაიძინა.

თავი მეოთხე.

დაგვიანებული საღილი.

ის დრო, როდესაც ეს ამბები ჭსდებოდა, საშინელი და საზარელი დრო იყო. ეს ის დრო იყო, როდესაც გენერალ როზასის დიქტატორობა ან უნდა დარღვეულიყო, ან უფრო საშიშარი და საზარელი გამხდარიყო.

აჯანყებულის ხალხის მოთავემ გენერალმა ლავალემ რამდენჯერმე დაამარცხა როზასის ჯარი.

ტუკუმანის წარმომადგენლებმა როზასი დიქტატორად ალარ იცნეს ლ ჩამოართვეს თავიანთ გარეგანის საქმეების წარმოება.

უტაუმანის მაგალითს სხვა ქალაქებიც მიჰყვნენ, ასე რომ თოთხმეტის პროვინციისაგან შვიდი გადაუდგა როზასს.

რა საშუალებას არა ხმარობდა როზასი, რომ თავის დიქ-

ტატრობრობა გაეგრცელებინა! სტანჯავდა, აწვალებდა მოქალაქეებს, რომელნიც იმის გულ-მხურვალე თანამგრძნობნი არ იყვნენ. ვალად დასდო ყველას ან სალდათებად გამხდარიყვნენ, ან შვიდი-რვა სალდათის ფასი გადაეხადათ, თუ არა და ციხეებში, კაზარმებში უნდა ყრილიყვნენ.

ამავე დროს ურაგვაის რესპუბლიკამ, არგენტინის განდგილებმა ს სათერანგეთის მთავრობამ როზასის წინააღმდეგ დაიწყეს მოქმედება.

ი ამ გვარს გაჭირვებულს მდგომარეობაში იყო როზასი. ამ მდგომარეობიდამ მხოლოდ ერთს ბრძა ბედს შეეძლო დაეხსნა იგი.

ახლა მკითხველს შეგიყვანთ ერთს სახლში, რომელიც ალმადგინებელ ქუჩაში იყო და გახვენებთ,—იმ სახლში მყოფნი რა საშუალებას ხმარობდენ გაჭირვებულ მდგომარეობიდამ გამოსვლისათვის.

ამ სახლის კარებს ათი ინდიელი კაცი იცავდა, რომელნიც ურაბინის თოფებით და ხმლებით იყვენ შეიარაღებულნი.

ერთს ამ სახლის ოთახში, რომელიც მოშორებული იყო სხვა ოთახებზე, იჯდა ლრმად ჩაფიქრებული კაცი შავის ტანისამოსით. მეორე ოთახში, რომელიც ქოხის სახთლებით იყო განათებული, ლოგინში ჩაცმული ქალი იწვა. მესამე ოთახში კიდევ ერთს სტოლს გარშემო ოთხი კაცი უსხდა.

ერთი ამათგანი კარგა მოხუცი იყო, ორმოცის წლისა; გიწერია მაღალი შუბლი ჭქონდა და პატარა თვალები. თავზედ ისეთი განიერი ჩალის შლიაპა ეხურა, რომ, თუ უკან არა ჭქონოდა გადაწეული, პირის-სახე ალარც კი გამოუჩნდებოდა.

დანარჩენნი სამნი ოცი-ოცი-და-ხუთის ან ოცი-და-ათის წლისანი იქნებოდენ. ესენიც შავად იყვნენ ჩაცმულნი.

ჩალის შლიაპიანი კაცი ქალაღდებსა ჭკითხულობდა, დანარჩენები სწერდენ.

ამ ოთახის კუთხეში მოჩანდა ერთი ბერი-კაცი. ეს მოხუცებული სამოცდ-და-ათის წლისა იქნებოდა.

ჩალის შლიაპიანის კაცის უკან, კედლის ძირას კიდევ ვილაც მოჩანდა. ეს იყო ჩასუქებული ლ მოუხეშავი კაცი მლვდლის ტანისამოსში. კედლის ძირას ჩამჯდარიყო ლ ძილისათვის მიეცა თავი.

ოთახში სიჩუმე იყო. ერთმა გადამწერმა თავი მაღლა აიღო და კალამი მელანში ჩაწო.

— გაათავე? ჭკითხა ჩალის შლიაპიანმა გადამწერს.

— გავათავე, დიდებულო ბატონო.

— აბა წაიკითხე.

— ტუკუმანის პროვინციაში: მარკო დე-აველიანედა, ხოზე კოლომბერტი, ბერნაბო ლოპეც, სოლა.

— სხვა ალარავინ არის?

— ალარავინ, ბატონო. ეს იმ უნიტარების სახელებია, რომელთაც დეკრეტებზე ხელი მოაწერეს.

— ამ აქტებით უნდათ მე ბუენოს-აირესის გუბერნატორობა ჩამოართვან! სთქვა ღიმილით იმ კაცმა, რომელსაც სხვანი დიდებულს ბატონს ეძახდენ და ნამდვილად კი იყო გენერალი დონ-ხუან მანუელ დე-როზასი, არგენტინის დიქტატორი.

— სხვა რაღა ამბავია? განაგრძო იმან.

— კატამარკიდამ გვაცნობებენ, რომ იქაც განუზრახავთ გამოსცენ ბძანება, რომელშიაც მტარვალად იქნება მოხსენებული ბრწყინვალე ალმადგინებელი კანონებისა, გუბერნატორი და გენერალ-კაპიტანი ბუენოს-აირესისა დე-როზასი.

— მე იმათ ვეზვენებ მტერვალს! დაიყვირა დე-როზასმა. მერე მიუბრუნდა მუნდირიან მოხუცებულს.

— გენერალო კორვალინო, მითხარ, რა გითხრა სიმონ ბერეირმა?

— იმან მითხრა, რომ სალდათებისათვის მაუღს უწინდელ თვასად ველარ მოგცემთო.

— ერთი იმას უყურე! ხვალ წადი და ჩემს მაგიერად უთხარი, რომ ჩემს ბძანებას დაემორჩილოს. გაიგონე?

— გავიგონე, ბატონო.

— მაშ აბა რაგორ ქტყვი.

— ბატონი გუბერნატორი გიბძანებთ დაემორჩილოთ იმის ბძანებასა მეთქი.

— კარგი. ახლა ეს მითხარი გენერალო, რომელ სათზედ მოვიდა ექიმი, რომელიც ეხლა აქა ზის?

— დილის თორმეტ სათზედ.

— ხომ არავერი მოუთხოვნია?

— ერთხელ წყალი ითხოვა და ერთხელაც ცეცხლი.

— კარგი. ეს ქალალდი წაუღე იმას და უთხარი ისე გადასწყოროს, როგორც უნდა და აძის შემდეგ უფროსის განკარგულებას დაემორჩილოს.

— კიდეც განვთავისუფლო?

— ჰო, განთავისუფლე. ისიც კმარა, რომ აძდენს ხანს უსმელ-უჭმელი იყო.

კორვალინი გავიდა როზასის ბძანების ასასრულებლად იმ კაცის შესახებ, რომელიც, როგორც ვიცით, მარცხენა ოთახში იჯდა ჩაფიქრებული.

— ეხლა პირველი საათია! სთქვა როზასმა, როდესაც საათი გასინჯა და წაძოდგა. თქვენ შეგიძლიანთ წახვიდეთ, მაგ-

რამ ეს ვილა ეშმაკია! დაიყვირა იმან, როდესაც დაინახა კედლის კუთხეში მძინარე კაცი,—ეი, ვილუა, თქვენი კურთხევა, გაიღვიძე!—და დაჭერა მხრებზე ხელი.

ვილუა ისე დაფეთებული წამოვარდა, რომ როზასმა გადიხარხარა.

ეს საბრალო კაცი იყო როზასის ხუმარა. პატარა ხანს უკან გენერალი კორვალანიც მოვიდა.

— წავიდა ექიმი? ჰკითხა როზასმა.

— დიახ, გიახლათ.

— ხომ არა სთქვა-რა?

— არაფერი.

— ყარაულები ხომ სდგას სახლში?

— დიახ, სდგას.

— მაშ კარგი; წადი ახლა კანტორაში.

— პოლიციის უფროსი რომ მოვიდეს?

— რაც გინდა უთხარი.

— ის რომ მოვიდეს...

— თუ გინდ ეშმაკიც მოვიდეს, რაც გინდა ის უთხარი, უთხარ გაჯავრებით როზასმა.

კორვალანი რომ წავიდა, როზასი შეეკიდა თავის ოთახში, რომელშიაც ქალის სახთელი ენთო და დაიძახა:

— მახუელა!

— რა გნებავთ, მამა! მოსცა ხმა მეორე ოთახიდამ და ცოტა ხნის უკან გამოვიდა ის ქალი, რომელიც, როგორც ვიცით, გაუხდელი იწვა ლოგინზედ.

ეს იყო ოც-და-ორის ან ოც-და-სამის წლის ქალი მოხდენილის ტანისა და მიმზიდველის სახისა. თვალები თუმცა

დიდრონი არა ჭქონდა, მაგრამ მათში სიცოცხლე იხატებოდა და ეშხიც არ აკლდათ. ეს იყო როზასის ქალი.

— შენ, ვგონებ, გძინებია? უთხრა როზასმა. მე შენ სწორედ ვილუას მიგათხოვებ, რომ სიკვდილამდის ერთად გეძინოთ. მარია-ხოზეთა იყო აქა?

— იყო, მამა, მეთერთმეტე საათის ნახევრამდის.

— იმასთან სხვა ვინ იყო?

— დონა პასკუალა და პასკუალიტა.

— ვინ გაცილა ისინი?

— მანსილიამ.

— ინგლისელი კი არ მოსულა?

— არა, ბატონო. ამალამ იმას წვეულება აქვს, რომ ვილაც გამოჩენილს დამკვრელს ფორტოპიანო დაუკვრევინოს,—სადილს არ მიირთმევ, მამა?

— რატომ, ძალიან კარგი იქნება.

მანუელა წავიდა სუფრის გასაშლელად. მინამდის როზასმა გამოიცვალა ტანისამოსი და ჩამოჯდა თავის კრატუზედ. პატარა ხანს უკან მანუელა მოვიდა და უთხრა მამას, რომ სუფრა გაშლილია.

როზასმა ხმა-მაღლა დაუძახა თავის ხუმარას ვილუას, თვითონ კი სადილის საჭმელად დაჯდა. ვილუა შემოვიდა.

— დაჯექით, თქვენო კურთხევავ, უთხრა ვილუას.—ჯერ მაგას თავის კერძი მიართვი მანუელა...

მანუელამ შემწვარი ხორცის ძვლიანი ნაჭერი დაუდო წინ ვილუას; ამას ეს ნაჭერი არ მოეწონა და გაჯავრებით შეხედა მანუელას. როზასმა ეს შეამჩნია.

— რა იყო ვილუა? ჩემს ქალს აგრე მრისხანედ რად შეხედე?

— ცარიელი ძვალი მოძცა!

— როგორ გაბედე შენ იმ კაცის სხე შეურაცხყოფა, რომელმაც ჯვარი უნდა დაგწეროს? არ არის კარგი, მანუელა, არა. ადექ და მის კურთხევას ხელზედ აკოცე, რომ დანაშაული მოგიტეხს.

— კარგი, ხვალ ვაკოცებ, სთქვა სიცილით მანუელამ.

— არა, ეხლა.

— ეგ არ შეიძლება.

— შეიძლება.

— მამა!

— თქვენო კურთხევავ, ვიღუავ, ადექით და ჩემს ქალს ტუჩებში აკოცეთ. ვიღუა წამოდგა და წავიდა მანუელასკენ. მანუელამ ისეთის მრისხანეს თვალით შეხედა, რომ ვიღუა ვეღარ გაბედავდა იმის კოცნას, თუ როზასს არ წაექეზებინა. მანუელამ მიიოვარა პირზედ ხელები, რომ ვიღუას არ ეკოცნა. ვიღუაც, რომელსაც პურის ჭამა უთვრო უნდოდა, ვიდრე კოცნა, ადარ გამოეკიდა და მარტო თავზედ აკოცა გაქოანილის ტუჩებით.

— რა ვაგლახი რამა ხარ, თქვენო კურთხევავ! უთხრა როზასმა ხარხარით ვიღუას,—განა აგრე ჭკოცნიან ქალებს?.. შენ რაღას ინაზები, მანუელა! აბა ერთი ლამაზ ბიჭს ეკოცნა, მაშინ ხომ არ გეწყინებოდა.

— თქვენ როგორღაც გესიამოვნებათ ჩემი დამცირება ამისთანა რეგვენის ხალხის წინაშე.

— ეგენი შენი ძაღლები არიან და გაღერსებიან.

— ჩემი ძაღლები! უთხრა მანუელამ,—ძაღლები მე უნდა მემორჩილებოდენ; თქვენთვისაც ძაღლები უფრო სასარგებლონი იქნებოდენ, ვინემ ამისთანა ტუტუცები, ამისთვის, რომ ძაღ-

ლი გაერთგულებული მაინც გეუოლებოდა და მოგეშველებოდა, როდესაც დადგებოდა ის საშინელი დრო, რომელზედაც ყველანი გადაკვრით მელაპარაკებიან.

მანუელა გაჩუმდა. როზასს უკანასკნელი სიტყვები არაფერად ეჯაშნიკა და მოიღრუბლა.

— ვინ გეუბნება მაგას? ჰკითხა როზასმა სიჩუმის შემდეგ.

— ყველანი, უთხრა მანუელამ,—ყველანი მეუბნებიან, რომ უნიტარები ისეთი გამბედავები არიანო, რომ მამა-შენს უსათუოდ მოჰკლავენო.

— შენ ეგრე რაღა გგონია?

— იმისთვის, რომ შენ ერთგული მომხრეები არა გყვანან. ის კაცები, რომელნიც შენს ერთგულებად ითვლებიან, სხვასაც ეგრედვე შესწირავენ თავს, როგორც შენ. თუ იმათ ეშინიანთ ბრისამ, შენის გულისთვის კი არა, თავიანთ გულისათვის უფრო ეშინიანთ,

— იქნება მართალს ამბობდე, მაგრამ ჩვენის ლაპარაკის საგანს კი გადაუხვიე. შენ იმაზედ გაჯავრდი, რომ მის კურთხევას შენი კოცნა უნდოდა; მე მინდა რომ შენ და ვილუა შერიგდეთ.—აბა ვილუა, განაგრძო როზასმა,—მოეხვიე ჩემს ქალს და ორჯელ აკოცე, თორემ ძალიან ჯავრობს.

— არა, მამა, არ შეიძლება? დაიუკვირა მანუელამ.

— რატომ არ შეიძლება, აკოცე ვილუა.

— ნება მომეცი, გაკოცო, უთხრა ვილუამ მანუელას.

— არა, არ შეიძლება! შეუტია მანუელამ და გაიქცა მეორე ოთახისკენ.

— დაიჭი, დაიჭი, ვილუა, ჩუეირობდა როზასი.

იმ დროს, როდესაც ვილუა ქალს მისდევდა და როზა-

სი ხარხარებდა, ქუჩიდამ ცხენების ფეხის ხმა მოისმა და ამან დააშოშმინა ყველანი.

თავი მეხუთე.

კაპიტანი კუიტინო.

ცხენები როზასის სახლის წინ დადგნენ ლ რამდენიმე წამის სიჩუმის შემდეგ როზასმა ანიშნა თავის ქალს — გაეგო ვინ იყვნენ. ქალი თმის სწორებით გაგიდა მეორე ოთახში.

— ვინ არის, კორგოლანი? ჰკითხა იმან უფროსს ადუტანტს, რომელსაც ტალანში შეხვდა.

— კაპიტანი კუიტინო გახლავთ, ბატონო.

ძანუელა და კორგოლანი შევიდნენ როზასთან.

— კაპიტანი კუიტინოა, მოახსენა კორგოლანმა როზასს.

— თან ვინ მოიყვანა?

— ცხენოსნები.

— მე მაგას რადი გკითხავ.

— მარტო თვითონ გახლავთ, დიდებულო ბატონო.

— უთხარ შემოვიდეს.

როზასი ისევ თავის ალაგას იჯდა სუფრაზედ, მარცხენა მხარეს უჯდა მანუელა, რომელსაც ზურგი იმ კარებისკენ ჰქონდა, საიდამაც კორგოლანი გაგიდა. ვიდუაც სუფრის ბოლოს დაჯდა როზასის პირდაპირ.

ცოტა ხნის შემდეგ კუიტინო შემოვიდა დეზების ჩხარა-ჩხურით.

ეს იყო ერთგული ემა ფედერაციისა.

ხელში შლიაპა ეჭირა განიერის წითელის ლენტით მორთული. ეს მგლოვიარობის ნიშანი იყო, რადგანაც როზასს ცოლი ახალი მკვდარი ჰყავდა.

— შემოდი, მეგობარო, უთხრა როზასმა.

— სალამო მშვიდობისა, ბატონო.

— გთხოვ შემობძანდეთ. მანუელა, სკამი მიართვი კაპიტანს. თქვენ წადით, გორგოლან. კუიტინო როზასისა და იმის ქალის შუა ჩაჯდა.

— აბა, რით გიმასპინძლოთ?

— უმდაბლესად გმადლობთ, თქვენო დიდებულებავ.

— მანუელა, კაპიტანს ღვინო დაუსხი. როდესაც მანუელა ბოთლს იღებდა, კუიტინომაც აიღო სტაქანი ხელში და მიიტანა მანუელას ბოთლთან, მაგრამ როდესაც მანუელამ სტაქანს დახედა, ისე აუკანკალდა ხელი, რომ ღვინო სუფრაზედ დაღვარა: კუიტინოს ხელი გასისხლიანებული ჰქონდა, როზასმაც მაშინვე შეამჩნია ეს და ჯოჯოხეთის ღიმილით გაიღიმა, თუმცა სახე ოოკელთოვის მოჭმუხვნილი ჰქონდა. მანუელა მკვდარივით გაუკითლებული იყო და თვისდა უნებურად სკამი უკან დაიწია.

— თქვენო დიდებულებავ! ღმერთმა თქვენა და თქვენი ქალი გადღეგრძელოთ! სთქვა კუიტინომ და დალია ღვინო.

— სხვა, რას აკეთებთ, კუიტინო! ჰკითხა როზასმა დაშშვიდებით.

— თქვენ, გენერალო, გებძანებინათ მოგსულვიყავ თქვენთან შემდეგ ჩემის მოვალეობის აღსრულებისა...

— რა მოვალეობისა?

— მაშ ალარ გასსოგთ, გენერალო, რომ მიბძანეთ...

— ჰო, ჰო, უნიტარების თაობაზედ. მერლოს შეეტყობი-

ნებინა ვიქტორიასთვის, რომ ზოგიერთნი გაქცევას აპირებენ ლაკადესთან შესაერთებლადო... ეხლა მეც მაგონდება, რომ შენა გთხოვე თვალ-ყური დაიჭირე მეთქი. ამისთვის რომ, თუმცა ვიქტორია, ეჭვი არ არის, კეთილი ფეოდორია, მაგრამ სწორედ უნდა გითხრა, ცოტა მძიმე ჭკუისაა და ამასთანავე ზარმაცია.

— მართალსა ბძანებთ.

— თქვენც იქ იყავით, როდესაც უნიტარები აპირობდენ წყალზე გასვლას?

— დიალ, იქ ვიყავ. მერლოც წინადვე დარიგებული მყავდა, როგორც უნდა მოვქცეულვიყავით.

— და თქვენ ისინი იპოვნეთ?

— დიალ, ისინი და მერლო ერთად იყვნენ და როდესაც მერლომ მანიშნა, თავს დავესხი ჩემის ხალხით.

— თან მოიყვანეთ?

— თან რისთვის უნდა მომეყვანა? განა, თქვენო დიდებულებავ, დაგავიწყდათ რაც მიბძანეთ?

— ჭო, მართალს ამბობ. ამ უნიტარებმა სწორედ ჭკუიდამ გადამრიეს. ღმერთსა ვფიცავ, დავღონებულვარ; ალარ ვიცი რა ვუყო. აქამდის მარტო ცოხეებში ვამწყვდევდი და ისე ვექცეოდი, როგორც მამა თავის უძღებს, გზა-არეულს შვილებს, მაგრამ მაინც ვერ მოვარჯულე. აკი თქვენც გითხარით, რომ გაკურთხილებულიყავით, თორემ თუ ლაკადემ გაიმარჯვა, ცუდად იქნება ჩვენი საქმე მეთქი.

— ეგ შეუძლებელია.

— მე თუ გინდა ეხლავე გადავდგები ჩემის თანამდებობიდამ, რომელიც მხოლოდ იმიტომ მიჭირავს, რომ თქვენ ეგრე გინდათ.

— თქვენო დიდებულებავ, თქვენ ფედერაციის მამა ხართ.

— და თქვენც, ბოგორც გითხარით, რაც შეგიძლიანთ უნდა დამეხმარეთ. რაც გინდათ ის უყვითო უნიტარებს, ბოდმეღთაც ციხეც კი არ აშინებს. ისინი თქვენ ყველას დაგხვრეტენ, თუ დაგვამარცხეს.

— ძალიან კი დაგვამარცხებენ ხი, ბატონო.

— მეც შენ იმიტომ გითხარი, რომ შენც სხვებს შეატყობინო.

— ეგ ყველამ კარგად ვიცით.

— ისინი რამდენნი იყვნენ?

— ხუთნი.

— მერე, შემდეგ თავს დასხმისა, კიდევ გაუშვით ვინმე?

— არა, ბატონო, პოლიციაში წაიღეს, რადგანაც ძერლომ მითხრა, რომ ამის შესახებ პოლიციის უფროსს განკარგულება მოესდინა.

— ვისი ბრალია? თავიანთ თავს დაებრალონ. მეც არ მიამბეს ესა, მაგრამ თქვენ თქვენს მოვალეობას ასრულებთ: თქვენ თქვენს თავს იფარავთ. იმათ რომ გვაჯობონ, ყველას დაგვხვრეტენ.

— ესენი კი ველარას დაგვაკლებენ, თქვენო დიდებულებავ, მოახსენა კუიტინომ და იმის საზიზღარს სახეზედ სიხარულის ლიმილმა გადირბინა.

— ხომ ყველანი კარგად დასაკეთ?

— რომ ალარ გაქცეულიყვნენ, ყველანი დავხოცე.

— ქალაღდები ხომ არა ჰქონიათ-რა? ჰკითხა ბოზასმა, რაკი ბინბაზობა ველარ მოახერხა და სახეზედ სიამოვნება დაეტყო.

— იმ ოთხში არც ერთს არა ჰქონდა ქალაღდები, მიუგო კუიტინომ.

— ოთხში? აკი შენ მითხარი, ხუთნიო...

— დიაღ, ბატონო, მაგრამ ერთი იმათგანი გაიქცა...

— გაიქცა? დაიღრიალა როზასმა და გულმა ღელვა დაუწყო; იმის თვალებში გამოჭვერთა ის ნაბერწკალი მოუდრეკელის მტკიცე ხასიათისა, რომლის წინაშე კუიტინოც კი შეჭვრეტა ლ გაქვავდა.

— დიაღ, დიდებულო ბატონო, გაიქცა, სთქვა კუიტინომ და ჩაღუნა თავი, რადგანაც როზასის მრისხანე თვალებს თვალი ვერარ გაუსწორა.

— სახელდობრ რომელი გაიქცა?

— არ ვიცი.

— მაშ ვინ იცის?

— მერლომ უნდა იცოდეს, ბატონო.

— სად არის მერლო?

— იმ ლამის შემდეგ აღარ მინახავს.

— ის ერთი როგორღა გაგექცათ.

— არ ვიცი... გავბედავ მოვახსენო თქვენს დიდებულებას, რადესაც იმათ თავს დავესხით, ერთი იმათგანი ხეკისკენ გაიქცა... რამდენიმე სალდათი გამოეკიდნენ, რომ დაეჭირათ, მაგრამ, როგორც სალდათებმა მითხრეს, ხმალი ჭქონოდა ლ იმით ორი ჩვენი სალდათი მოეკლა... შემდეგ გაქცეულს სხვანიც მოშველებოდენ... ეს მოხდა ინგლისის კონსულის სახლის სიახლოვეს.

— კონსულის სიახლოვეს?

— დიაღ, იქ, ქალაქის ბოლოს.

— კარგი, მაგრამ მერე?

— მერე როცა სალდათმა შეგვატყობინა უნიტარის გაქცე-

ვ, ეველგან გავგზავნე კაცები მოსაძებნად, მაგრამ ვერავინ ვერ შეიტყო, საით გაქცეულიყო.

— რატომ ვერ შეიტყო? უთხრა რიზასმა მეჯახეს ხმით და დაუშტერა კუიტინოს მრისხანე თვალები.

— მე სხვებსა ვხოცავდი, მიუგო იმან.

ამ ლაპარაკის დროს ვიღაც ნელ-ნელა იწყებდა უკან და ჯერ რიზასს ლაპარაკი არ გაეთავებინა, რომ ისეთი გადახტა უკან, რომ თავი კედელს მიახეთქა. საწყალი მანუელა გაუვითლებული იდგა ერთს ადგილას და არ იღებდა მაღლა თავს, რომ არ დაენახა კუიტინოს გასისხლიანებული ხელები ან მრისხანე მამის თვალები.

ვიღაცას კედელზედ თავის მისლამ რიზასი ცოტა ითა-ამშვიდა და დამშვიდებით დაუწყებინა ლაპარაკი.

— მე შენ ყველა ამას იმიტომ გკითხავ, რომ გაქცეულს უნიტარს ლაკალესთან ქალაღდები ექნებოდა და არა იმისთვის, რომ ვითომც მე ძალიან მეწუხებოდეს, რომ ის არ მოჭკვალით.

— მე რომ ის დამეჭირა...

— სწორედ უნდა დაგეჭირა. უნიტარების დასაჭერად სიმარდე და სიფხიზლეა საჭირო.

— მე იმას ყველგან მოვძებნი, თუ გინდ ჯოჯოხეთშიაც იყოს, ოღონდ კი ნება მქონდეს თქვენის დიდებულებისა და თქვენის ქალის მანუელასი.

— მერე რა ღონისძიებას იხმარებ იმის დასაჭერად?

— ყოველს ღონისძიებას, და იმედიც მაქვს რომ დავიჭერ.

— მეც მინდა, რომ უსათუოდ იპოვნო; იმას საჭირო ქალაღდები ექნებოდა.

— ნუ სწუხდებით თქვენო დიდებულებავ, უსათუოდ ვიპოვნი და მაშინ ვნახოთ როგორღა წამიგა ხელიდამ.

— მანუელა გორვალანს დამიძახე.

— მერლოს ეცოდინება გაქცეულის უნიტარის სახელი და გვარი, უთხრა კუიტინომ.

— შენ თითონ მოელაპარაკე მერლოს... ხომ არა გინდა-რა?

— კერ არაფერი, ბატონო. მე ვემსახურები თქვენს დიდებულებას მთელის ჩემის სიცოცხლით და მზად ვარ თქვენს მტრებს თქვენის გულისთვის ლუკმა-ლუკმა ავეკუწვინო. თქვენ უიმისოდაც ბევრს მოწყალებას გვანიჭებთ, რომ გვფარავთ უნიტარებისაგან.

— ეს, კუიტინო, შენის სახლობისთვის წაიღე.

როზასმა აიღო უბიდან ერთი პატარა ბანკის ბილეთები და ჩაუდო ხელში კუიტინოს.

— მივიღებ ამას-იმისთვის, რომ თქვენი დიდებულება მაძლევს.

— ერთგულად ემსახურე ფედერაციას, ჩემო მეგობარო.

— მე ვემსახურები თქვენს დიდებულებას, იმისთვის რომ თქვენი დიდებულება — ფედერაცია არის, აგრეთვე ერთგულად ვემსახურები თქვენს ქალს მანუელიტას.

— მაშ წადი და ღმერთი იყოს შენი მფარველი.

როზასმა კუიტინოს ხელი ჩამოართვა.

— ხელი სისხლში მაქვს გასვრილი, უთხრა კუიტინომ.

— პატიები და დიდება შენ, ჩემო მეგობარო: ეგ სისხლი უნიტარებისაა, და თითქოს დიდს სიამოვნებას ჭამოვებდა იმის სისხლიანს ხელში, როზასს დიდ ხანს ეჭირა იგი.

— გიქნები ერთგული მოსამსახურე თქვენის დიდებულებისა უკანასკნელ სულის ამოსვლამდე.

— წადი, კუიტინო.

როდესაც კუიტინო გადიოდა, როზასმა თვალით გა-

ზომა ეს სულთა-მხუთავი კაცი, რომელიც მზად იყო ლუკმა-ლუკმა აეკუწა ბატიოსანი და ჭკვიანი, მოხუცი და ყმაწვილი, მეომარი, კაცი თუ ქალი, და ეხლა კი ფერხთა-მტვერად უხდებოდა როზასს. ამისთანა საზიზღარი კაცები როზასმა ლაფიდამ ამოათრია, რომ მათის შემწეობით თავისუფლება და სიმართლე დაეთრგუნა.

თავი მეექვსე.

ვიქტორიკა.

— ლამე-მშვიდობისა, მანუელიტა! უთხრა კუიტინომ როზასის ქალს, რადესაც შეხვდა მას და კორვალანს მიმავალთ როზასის კაბინეტში.

— ძილი-ნებისა! მიუგო ქალმა და მიეკრა კორვალანს, რადგან ეშინოდა მიჭკარებოდა იმ ადამიანის სისხლში ამოსვრილს კაცსა

— კორვალანო, უთხრა როზასმა, რადესაც ისი და მანუელა შეკიდნენ,—ვიქტორიკას დამიძახე.

— ვიქტორიკა ეს-ეს არის მოკიდა და კანტორაში გახლავთ. იმასაც თქვენი ნახვა უნდა.

— უთხარ მოკიდეს. თქვენ კი შეეჯექით ცხენზედ, წადით ინგლისის რეზიდენტთან და უთხარით იმასაც ეხლავე ჩემთან მოკიდეს.

— რომ ეძინოს?

— გაალვიძე.

კორვალანი წავიდა ბძანების ასასრულებლად.

— შენ, ვილუა, რად შეგეშინდა კუიტინოსი? მოდი სტოლთან სხლო და ობობასავით კუთხეში ნუ იმალები.

— კუიტინოს ხელისა შემეშინდა, უთხრა ვილუამ და მიუსხლოვდა სტოლს.

— ვერც შენ მოიქეცი კარგად, მანუელა, უთხრა როზასმა ქალს.

— როგორ, მამა?

— შენც ზიზღით უყურებდი კუიტინოს.

— თვით შენ ნახე რისთვისაც!...

— დიალ, მე ყველათვერი ვნახე.

— მაშ როგორ შეიძლებოდა რომ...

— რატომ არ შეიძლებოდა! გამიგონე, შვილო. იმ გვარ კაცებს, რომელიც ესლა აქედამ გავიდა, არ უნდა აწყევინო.

— მე შემეშინდა, ბატონო.

— შეგეშინდა!... მაგ კაცს მე ერთის შეხედვით გავაქრობდი.

— მე იმისი მეშინოდა, რაც იმას ჩაედინა.

— რაც იმას ჩაედინა, ჩემთვისაც და შენთვისაც საჭირო იყო; გთხოვ ყველაც სხვას ნურათვერს ეფიქრებ. შენ იმათ უნდა მიესალმო, პირველად იმისთვის რომ ეს შენთვისვე საჭირო და მეორედ იმისთვის, რომ მე გთხოვ.—შემოდი ვიქტორიკა, უთხრა როზასმა, როდესაც დაინახა კარებში მოსვალი კაცი.

ვიქტორიკა ორმოცდა-ათის წლის კაცი იყო, შუასანისა. იმის წვრილ თვალებში ცბიერება იხატებოდა.

როდესაც თავი დაუკრა, ვიქტორიკა ჩამოჯდა, როზასის ნება-დართვით, იმ სკამზედ, რომელზედაც წინად კუიტინო იჯდა.

— შენ პოლიციიდამ მოდიხარ? ჰკითხა როზასმა.

— ამ ცოცა ხნის წინად იქ გახლდით.

— ახალი ამბავი რა არის?

— იქ დახოცილი უნიტარები მოიყვანეს, რომელთაც წუხელის გაქცევა სდომებიათ,— ესე იგი სამი მკვდარი და ერთიც სულთ-მობრძავი.

— ცოცხალი კაცი ძლიერ არის დაჭრილი?

— ესლა ისიც მკვდარია.

— ვინ არის?

— ლინჩი.

— სხვების სახელებიც იცით?

— დიახ, ბატონო. ლინჩის გარდა კიდევ ოლიდენია, სუან რიგლოსი და ასალგაზდა მაისონი.

— იმათ ქალაღლები არა ჭქონდათ?

— არაფერი არ გვინახავს.

— დაბეზღების ფურცელზედ მერლოს ხომ ხელი მოაწერინეთ?

— დიახ, ბატონო, ყველა დაბეზღების ფურცელზედ გაწერინებთ ხელს, როგორც თქვენმა დიდებულებამ ბძანა.

— თანა გაქვთ დაბეზღების ფურცელი?

— აი, ბატონო, უთხრა პოლიციის უფროსმა, ამოიღო პორტფელიდამ ქალაღლი და გაშალა სტოლზედ.

— აბა წაიკითხე, უთხრა როზასმა.

ვიქტორიგამ წაიკითხა შემდეგი:

«მე სუან მერლო, ბუენოს-აირესის მცხოვრებელი, ორს მაისს წარვდეგ წინაშე პოლიციის უფროსისა და მოვახსენე შემდეგი: მე გავიგე უნიტარის ოლიდენის მოახლისაგან, რომ ის ოლიდენი გაქცევას აპირებდა მონტევიდეოში. მაშინ მე მიკვადი ოლიდენთან და ვთხოვე ესესხებინა ჩემთვის ორმოცი-

და-ათი თუმანი გასაქცევად მონტევიდეოში. ოლიდენმა მითხრა, რომ იმასაც თავის ოთხის ამხანაგით უნდა გაქცევა მონტევიდეოში და მთხოვა მეშოვნა კაცი, რომელსაც ნავით გაეყვანა წყალში. მეც იმას ავუთქვი გამერიგებინა ეს საქმე და დაგუნიშნე კადა გასაქცევად ოთხს მაისს ღამის, ათს საათზედ.

«ყოველს ამას, მსურს რა დაცვა ფედერაციისა, ვაუწყებ პოლიციას, რომ იმანაც თავის მხრით შეატყობინოს მის დიდებულებას.

«რის დასამტკიცებლად ვაწერ ჩემს საკუთარს ხელსა, ბუენოს-აირესი, მაისის 3-ს 1840 წელსა.

«ხუან მერლო.»

ამ განცხადების შემდეგ ჩემის პირით თქვენმა დიდებულებამ მოახდინა განკარგულება, რომ მერლომ და კუიტინოს მოელაპარაკათ, თუ როგორ უნდა მოქცეულიყვნენ.

— როდის ელაპარაკე მერლოს?

— დღეს დილით, რვა საათზედ.

— ოლიდენის ამხანაგების სახელი არავისი ახსენა?

— დღეს დილამდის იმას არც ერთის ამხანაგის სახელი არა სცოდნოდა.

— ხომ ეურადღების ღირსი არა მოამხდარა-რა იმ ღამეს?

— როგორც მითხრეს, ერთი უნიტართაგანი გაქცეულა და და დამალულა.

— დიალ, ერთი იმათგანი დამალულა, რომელიც უსათუოდ უნდა ვიპოვნოთ.

— იმედი მაქვს ვიპოვნით.

— სწორედ ვიპოვნით. როდესაც მართებლობის ხელი შეეხო უნიტარს, უნდა ვეცადოთ, ალარ გავუშვათ, რომ დაცინვა ალარ გაბედოს.

— მართალსა ბძანებთ, ბატონო.

— ვიცი რომ მართალსა ბძანებ, მაგრამ ეს კიდევ არა გმარა: მე შევიტყე, რომ დამალულს უნიტარს უბრძოლია და კიდევ ვიღაც მოშველებია. მე გთხოვთ, ამისთანა საქმე ყველა ალარ მოხდეს. ეს ქვეყანა იმიტომ არის არეულ-დარეული, რომ ყველა, ვინც კი მოისურვებს, ხმალს იღებს მართებლობის წინააღმდეგ.

— სრულიად მართალსა ბძანებთ! უთხრა ვიქტორიკამ. მე ვგონებ მერლომ უნდა იცოდეს იმის სახელი, რომელიც გაიქცა.

— ჩვენთვისაც ეგ არის საჭირო.

— მე ეხლავე ვიპოვნი მერლოს.

— საჭირო არ არის. სხვა მოელაპარაკება იმას.

— მესმის, ბატონო.

— მე სხვას მივანდე მერლოსთან მოლაპარაკება, და ხვალ დილით გაიგებ—იცის იმან დამალულის უნიტარის სახელი თუ არა.

— დრეს ნულარ დაჭვარგავთ.

— ძალიან კარგი; მაგრამ ვსთქვათ მერლომ არ იცოდეს იმის სახელი, მაშინ რას იზამთ?

— მე?...

— დიალ, თქვენ, ჩემო პოლიციის უფროსო.

— ვუბძანებ პოლიციის კომისარებს და საიდუმლო პოლიციის მოთავეებს, რომ იმათ უბძანონ თავიანთ ხელ-ქვეკითებს მოსძებნონ გაქცეული...

— უნიტარი ქალაქს ბუენოს-აირესში! გაანუკეტინა როზასმა.

— ოჩალი ხარ, თქმა ალარ უნდა! განაგრძო როზასმა,— რაგორ ჭეიქრობ, ბუენოს-აირესში ბევრი უნიტარია.

— იქნება ესე...

— დიალ იმდენი, რომ იმათ შეუძლიანთ თქვენ და ყველა ფედერალები ჩამოგაღრჩონ, თუ რომ ყველასთვის მე არა ვზრუნავდე და თქვენს საქმესაც მე არ ვაკეთებდე, ბატონო პოლიციის უფროსო.

— მე რაც შემიძლიან, ვშრომობ, თქვენო ალმატებულებავ.

— მკერა, რომ რაც შეგიძლიანთ, შრომობთ, მაგრამ იმდენს კი არა, რამდენიც საჭიროა. გამიგონე, რას გეტყვი. ქალაქში უნიტარის ძებნა და ზღვაში წყეთისა ერთი და იგივეა. თქვენ კი ხელში გიჭირავთ თუ უნიტარის სახელი არა, გზა მაინც იმის საპოვნელად.

— მე? მიუგო ვიქტორიკამ.

— დიალ, თქვენ, თქვენ, ბატონო.

— გაგუტუდები თქვენს ალმატებულებას, რომ მე ეგ არ მესმის.

— ეგ არის საძწუსარო კიდეც, რომ ყველაფერი მე უნდა გასწავლოთ. კისგან გაიგო მერლომ, რომ უნიტარი ოლიდენი უნდა გაქცეულიყო?

— მოახლისაგან.

— ვისთან იყო ის მოახლე მოსამსახურედ?

— ოლიდენთან, როგორც დაბეზღებიდამ სჩანს.

— უნიტარ ოლიდენთან განა, ბატონო დონ-ბერნარდო ვიქტორიკა?

— დიალ, ბ ატონო

— ვისთან უნდა გაქცეულიყო ის საზიზღარი დამალული უნიტარი?

— ოლიდენთან და სხვებთან ერთად.

— და შენ გგონია, რომ ოლიდენი გამოვიდა ქუჩაში და

დაიყვირა: «აბა ვის გინდათ გაქცევა?!» და მაშინვე გამოუჩნდენ ამხანაგები.

— არა, დიდებულო ბატონო.

— მაშასადამე, ისინი ოლიდენის მეგობრები ყოფილან?

— ეგრე სჩანს, მიუგო ვიქტორიკამ, რომელიც მიხვდა რაზისის ლაპარაკს.

— თუ რომ მეგობრები იყვნენ, უსათუოდ ერთი-ერთმანერთთან დაიწყებდენ სიარულს.

— უსათუოდ.

— ვინ იყო იმასთან გუშინ, ან ამ საამის დღის წინად?

— დიალ, ეს იმ მოახლემ უნდა იცოდეს.

— იყვნენ ესენი და ესენი, მოგვკლეს: მაისონი, ლინჩი და რიგლოსი. გაქცეული ვილა იყო? თუ ასე ვერ იპოვნით, ტყუილად დრეს ნუ დაკარგავთ.

— თქვენო დიდებულებავ, დიდი გენიოსი ბძანდებით. მე ვიმოქმედებ თქვენის ხელმძღვანელობით.

— უფრო კარგი იქნება, რომ სხვის ხელმძღვანელობა არ გინოდდეთ. თორემ რა სასიამოვნოა ჩემთვის, რომ, რაკი რიგიანი თანამშემწენი არა მყვანან, მე ვიმუშავო ყველას მაგივრად, მიუგო რაზისმა.

ვიქტორიკამ ჩაღუნა თავი, რაკი ვერ შეუძლო რაზისის მრისხანე და დამცინავ თვალების ძალას.

— ახლა ხომ იცი, როგორც უნდა მოიქცე?

— ვიცი, ბატონო.

— წუხელისაც ხომ არაფერი მომხდარა?

— ერთმა მკერვალმა ქალმა, დონა-კატალინა კუეტომ, იხილა ლაიტანზედ, რომ იმან ჩემს შვილს მათრახით სცემა, როდესაც ის ცხენით დასეირნობდა.

— მერე ვინ არის იმის შვილი?

— მატემატიკის ფაკულტეტის სტუდენტი.

— რისთვის ეცემნა ლაიტანს?

— ლაიტანი მისულიყო იმასთან და ეკითხა, აღვირი რატომ ფედერალის ნიშნით არა გაქვს მორთულია. ეშაფვილეს, რომელიც თექვსმეტის ან ჩვიდმეტის წლისა იქნება, მიეგო, რომ ჩემი ცხენი უიმისოდაც კეთილის გულის ფედერალია და არა საგზირაებს გარეგანს მორთულობასა. მაშინ ლაიტანს დაეწყო იმისთვის მათრახით ცემა და იმდენი ეცემა ვიდრე ცხენიდამ არ ჩამოვარდნილიყო.

— ოჰ, რა უნდა ვუყო ამ ლაწირაკ უნიტარებს, ღმერთმანი! სთქვა როზასმა ცოტა ხნის თქმის შემდეგ.

— მე რამდენჯერ მოგიხსენებია თქვენის დიდებულებისათვის, რომ უნივერსიტეტის და ქალების მორჯულება არ შეიძლება მეთქი. სტუდენტებს ვერას გზით ვერ ატარებინებთ ფედერალურს ნიშანს. ქალებიც ასე ჯიუტები არიან.

— ატარებენ, თუ ის საშუალება ვიხმარე რომელიც მე ვიცი და ვგონებ შენცა, სთქვა როზასმა.

— ამალამის შესახებ ხომ არაფერს განკარგულებას მოახდენთ?

— არა, შეგიძლიანთ წახვიდეთ.

— ხვალვე ავსრულებ თქვენს ბძანებას ოლიდენის მოახლის შესახებ.

— მე არაფერი მიბძანებია; მე მხოლოდ ის გასწავლეთ, რაც თქვენ არ იცოდით.

— მადლობელი გახლავარ, თქვენო დიდებულებავ.

— მადლობად არა ღირს.

— ვიქტორიკამ დაუკრა როზასს და იმის ქალს თავი და გაიდა.

შემდეგ პოლიციის უფროსის წასვლისა სახლში სიჩუმე ჩამოვარდა. როდესაც როზასი და იმისი ქალი სულ სხვა-დასხვა თვიქრს მიეცნენ, ვიღუას დაედო სტოლზედ თავი ლ ეძინა.

— წადი, დაიძინე, უთხრა როზასმა ქალსა.

— ჯერ არ მეძინება, ბატონო.

— სულ ერთია,—მაინც გვიან არის.

— თქვენ მარტო დარჩებით?

— მე მარტო თავის დღეშიაც არა ვრჩები. ეხლა საცაა მანდ ეკვილიც მოვა; მე არ მინდა, რომ იმან შენს ალაგსში ტყუილუბრალოდ დრო დაკარგოს, წადი.

— კარგი, მამა:—თუ მოგინდეს რამე, დამიძახე.

მანუელა მივიდა მამასთან, აკოცა შუბლში, აიღო სტოლიდამ სანთელი და გავიდა თავის ოთახში.

როზასი წამოდგა ზეზე, დაიწყო უკან ხელები ლ ოთახში ბოლთას, სცემდა.

სიარულის დროს თვიქრებში გაერთო. ამ დროს მოისმა ცხენის ფეხის ხმა; როზასი შესდგა მძინარე ვიღუას ახლოს და როდესაც დარწმუნდა, რომ ცხენები იმის სახლის წინ შედგნენ, ისეთი წამოჭკრა თავში ვიღუას, რომ უსათუოდ წაიქცეოდა, თუ სტოლზე არა ყოფილიყო დაყრდნობილი.

— ვაი, ვაი, ვაი! წამოხტა საწყალი და შეხედა როზასს.

— არა გიშავს-რა; ადექ, თქვენო კურთხევავ, სტუმრები გვეწვევნენ. გამიგონე, რა გითხრა: ვაი შენ გინდა, თუ კიდევ დაგიძინია. გვერდით მოუჯექ სტუმარს, რომელიც ეხლა შემოვა და როდესაც ადგეს, მოეხვიე.

ვიღუამ შეხედა როზასს, როზასი თავის ალაგს დაჯდა. ამ დროს შემოვიდა კორვალანი.

(შემდეგი იქნება)

«ქალი-აქვანა» [1]).

(ლეგენდა).

შილდის და ყვარლის საშუალ პატარა გორა დგას ქუთრათა,
გაზავებულია, მინდვრები ამწვანებულა ტურფოვათა,
ცხვარი გრილოში იცოსნის, დაყრილა ხის ძირს ჯგუფოვათა,
ამათი მწყემსიც იქვე წევს, მოლი აქვს ნოხად [2]), სუფთრათა.
აგერ, მახლობლად გოგონაც ამწყემსავს ოცამდინ კრავებსა.
დანავარდობენ ბატკნები, შავ-თვალა იგრეხს კავებსა,
თავს თუ აწონებს იმ მწყემსსა, შიგ თვალში უყრის თვალებსა...
—მგელმა რომ კრავი მოსტაცოს, ნეტა ვის დაანბრალებსა?...
ბიჭი ვენთო შმაგივით, თვალები დაანბრიალა,
წამოჯდა მარჯვედ, სალამურს ჩაჭბერა, ჩაწკრიალა,
ჩააკაკანა ხმა-ტკბილად, სევდის ხმით შეაზრიალა,
შავ-თვალას გული მოუკლა, გონება გაუტიალა!...
მერე უძრახა დიასა: «მოდი, აქ დავსხდეთ სწორათა,
გულის ჯირიმე, აქ მოდი, ცხორსაც ცხორი ჭყავს ტოლათა,
მეუო ამდენი ობლობა, ნულარ დამაგდებ ობლათა,
თავს ვანატვალებ შენს მზესა, ოღონდ წამომყე ცოლათა!...»

---

[1]) «ქალი-აყვანა» ერთს პატარა გორასა ჰქვიან და მდებარებს თელავის მაზრაში, სოფლის შილდისა და ყვარლის შუა.

[2]) ნოხი—იმერეთში ხალიჩას ეძახიან.

თავი ჩაღუნა გოგონამ, ჩაიღიმილა დარცხვენით,
თავი ორივ ლომ-გულსა, იცქირებოდა მარცხენით,
მერე მიუგო შავ-თვალამ, სიამოვნებით, არ წყენით:
«მეც შენს ცეცხლში ვარ, ბეჩავო, თუ შესძლებ, ამ ჯირს დამხსენი...
თუ ამიკიდებ ზურგზედ, თანაც დაუკრამ სალამურს,
ძოლანდელებრივ ტკბილს ხმასა, გულის სალღობს, სასმურს,
ისე ამიყვან ამ გორზედ, მაშინ მე თავი არა მშურს
შენდა გულისა წამლათა,—შენი ცოლობა მაშინ მწყურს...»
ბიჭმა მოიგდო ზურგზედ, გოგონა, როგორც კრავია,
თან სალამურზედ დაუკრა, რაც ტკბილი დასაკრავია,
დაუკრა გოგოს სასმო, ხმა გულის მოსაკლავია,
შეუდგა პაწა გორასა, არ მოჭლალვია მკლავია...
მიდის და მიდის ნელ-ნელა, უძგერს და უძგერს გულია,
ძალზედ მიიწევს ზევითა, მუხლებში მოქანცულია,
გაცურდა სვითქში, გადმოსდის ოფლისა ნაკადულია,
შემძიმდა ტვირთი ძვირ-ფასი, უწუხს ობოლი სულია!...
ავიდა წვერზედ, გადმოსვა გოგონა, პირ-მზე, ნათელი,
მაგრამ თვითონ კი ვერ იძვრის, როგორც ნაცემი, ნათელი,
როგორც ულონო, უძლური, ვერარა ჭსუნთქავს ჯან-მთელი,
გაჭვარდა სული ბეჩავსა, განქრა როგორც რომ სანთელი!...

იქვე დგას დღესაც ის გორი, თითქოს მინდვრების მცველია,
«ქალი-ყვანა» დაარქვეს, რადგან იმ მწყემსის მგველია,
ეს, ახლო-მახლო სოფლებში სულ ყველა ამის მთქმელია,
ასე გაგიგე ყველასგან ამბავი ძველის-ძველია.

თ. რაფ. ერისთავი.

*
* *

(მიბაძვა.)

წალმა-უკუღმა აბრუნებს
წუთი-სოფელი ჩვენს ბედსა,
ხან ცხარის ცრემლით გვტირებს
და ხან კი გვაძღევს იმედსა.

—

მე კაცისა ეს მაკვირვებს,
ეს მიშფოთებს გულ-გონებას,
რომ ლხინსა და მწუხარებას
მალე აძღევს დავიწყებას.

—

ერთი აფრქვევს ცხარე ცრემლებს;
მაგრამ რას მეტ ალმოხდება
და ჩიტივ დაიმღერებს
გულს ნაღვალი გადეყრება.

—

მეორე კი მსიარულობს;
მაგრამ მასაც დრო უდგება,
რაცა გული ალარ ხარობს,
ლხინი ჭირად შეეცვლება.

—

იუერია

ჩემს გულს ეს აქვს საწუხარად
და გონებაც ვერ მიმხვდარა:
სევდა რად არს ჩვენთან მარად
და ლხენა კი მირბის ჩქარა.

წალმა – უკუღმა აბრუნებს
წუთი-სოფელი ჩვენს ბედსა,
ხან ცხარის ცრემლით გვატირებს
და ხან კი გვაძღებს იმედსა.

ი. ბაქრაძე.

რა არის ერი (ნაცია)? *)

(Qu'est-ce qu'une nation?)

მე მინდა თქვენთან ერთად დავაკვირდე ერთს საგანს, რომელიც, თუმცა პირველის შეხედვით ცხადია, მაგრამ ბევრი ძძიმე შეცდომა გამოუწვევია. კაცთა საზოგადოებას სხვა-და-სხვა სახე ჭქონია ლ ექვს და მათი ერთმანერთში შერევა დიდს დაბრკოლებას დაჭბადავს. აი მაგალითები ამ სხვა-და-სხვობისა: ჩინეთში, ძველს ეგვიპტეში და ძველს ბაბილონში დიდძალი ხალხი იყო მოგრეული ერთის უფლების ქვეშ,—არაბები ერთს ტომს ეკუთვნიან,—ქალაქი ათინა და სპარტა მარტო თითონ შეადგენდენ სახელმწიფოებს,—რომისა და კარლოს დიდის იმპერია სხვა-და-სხვა ქვეყნებისაგან შესდგებოდა,—ებრაელთა და ცეცხლის - თაყვანის - მცემელთ არა აქვთ სამშობლო და მხოლოდ სარწმუნოებით არიან დაკავშირებულნი. დასასრულ მოვიგონოთ საფრანგეთის, ინგლისის ერი და უმრავლესი წილი ევროპის ახლანდელ სახელმწიფოებისა,—

---

*) ეს შესანიშნავი სიტყვა საფრანგეთის გამოჩენილმა სწავლულმა ერნესტ რენანმა წარმოსთქვა პარიუის უნივერსიტეტში წრეულს 27 თებერვალს და რამდენსამე ფრანცუზულს ჟურნალში დაიბეჭდა. იმ ეროვნებრივის მოძრაობის გამო, რომელიც მთელს ევროპას მოედო ამ უკანასკნელს ხანს, ეს წერილი ჩვენის მკითხველებისათვისაც საყურადღებო უნდა იყოს. რედ.

შეკვეცილია ან ჩრდილოეთ-ამერიკის კონფედერაცია ან მოდგმით ანუ ენით ნათესაობა გერმანების და სლავიანების.

საერთანგეთის რევოლიუციის დროს ასე ეგონათ, რომ ჩვენისთანა დიდს ერსაც—30—40 მილიონს სულს, სპარტიასა და რომისთანა პატარა თავისუფალი ქალაქები მოუხდებოდა. ჩვენს დროში კიდევ უფრო დიდს შეცდომას სჩადიან, როდესაც მოდგმას (რასას) და ერს (ნაციას) ერთმანერთში არ არჩევენ და წარმოდგენილი აქვთ, რომ თუ რომელიმე ხალხი ერთის მოდგმისაა, ან ერთის ენით ლაპარაკობს, ერთის სახელმწიფოსაც უნდა შეადგენდეს. ვეცადოთ ამ საგნის საფუძვლიანად გამოკვლევას, თორემ თუ პირველშივე სიტყვების აზრი ავრიე-დავრიეთ, შეიძლება დიდად მავნებელს შეცდომილებაში ჩავცვივდეთ.

საგანი ჩვენის გამოკვლევისა მეტად საძნელოა: ცოცხლებს თითქმის ისე უნდა მოვეჭცეთ, როგორც მკვდრებს ეპყრობიან—ცოცხლები თითქმის ანატომიურის დანით უნდა დავკუწოთ. ვეცადოთ გულ-ცივად და სრულის პირუთვნელობით შევასრულოთ ჩვენი მძიმე საქმე.

რაც რომის იმპერია დაემხო,—ასე სჯობს რომ ვსთქვათ—რაც კარლოს დიდის იმპერია დანაწილდა,—დასავლეთის ევროპა დაიყო მრავალ ერს შორის, რომელნიც დრო-გამოშვებით სცდილობდენ ერთმანერთზედ პირველი ადგილი დაეჭირათ, მაგრამ დიდ-ხნობით ამას ვერც ერთი ვერ ეღირსა. რაც ვერ შესძლო კარლოს მეხუთემ, ლიუდოვიკო მეთოთხმეტემ ან ნაპოლეონ პირველმა, ალბად მომავალში ვერც სხვანი შესძლებენ. ასალის რომის ანუ კარლოს დიდის იმპერიის დაფუძნება შეუძლებელია. ევროპა ახლა ისე წვრილ-წვრილად არის დანაწილებული, რომ თუ ვინმე მოინდომა მთელის ცნობილის

ძველის დაბურობა, მაგრე სხვანი შეუერთდებიან ერთმანერთს და დიდების-მოყვარე ერს გარეშემო გარდუვალს წრეს შემოარტყამენ. ხანგრძლივად დამკვიდრდა ოანაბარობა ევროპაში. საფრანგეთი, ინგლისი, გერმანია, რუსეთი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში დარჩებიან ისტორიულ სჩეულად, რაც უნდა ს�ში გზა გამოიარონ; იგინი შეადგენენ თითქო ჯანდრეკის ფიცრის უჯრებს, რომელნიც მრავალ-გვარად იცვლებიან, მაგრამ სრულად კი თავის დღეში არ უერთდებიან ერთმანერთს.

ამ გვარად წარმოდგენილი ერი ახალი რამ არის ისტორიისათვის. ძველ დროში ამათთანა ერი არ იყო: არც ეგვიპტე, არც ჩინეთი,—ერთს ერს არ წარმოადგენდა. ეს იყო ადამიანთ ფარა, რომელსაც წინ მიუძღოდა ძე მზისა, ანუ ძე ზეცისა. ეგვიპტელი მამულის-შვილი, ჩინელი მამულის-შვილი წარმოსადგენად შეუძლებელია. ძველმა დრომ იცოდა რა არის რესპუბლიკა, ერთის ქალაქისაგან შემდგარი სახელმწიფო, სხვა-და-სხვა სახელმწიფოთა კონფედერაცია, იმპერია, მაგრამ არ იცოდა, რა არის ერი იმ მნიშვნელობით, რა მნიშვნელობასაც ჩვენ ვაძლევთ მას. ათინა, სპარტა, სიდონი, ტირი იყვნენ ცენტრნი საკვირველის მამულის-სიყვარულისა, მაგრამ იგინი იყვნენ მსოლოდ ქალაქნი და თვრიად პატარა სიგრცე ეჭირათ. გალია, ესპანია, იტალია, ვიდრე მათ რომის იმპერია შთანთქავდა, წარმოადგენდენ წვრილ ხალხთა გროვას, ხშირად ერთმანერთთან დაკავშირებულს, მაგრამ მათ არა ჰქონდათ რაიმე ცენტრალური დაწესებულება, არა ჰყავდათ დინასტია. სამეფო ასირიისა, სპარსეთისა, ალექსანდრე მაკედონელისა არ წარმოადგენდენ ამ სამეფოთა შვილების საერთო მამულს. ასირიელი მამულის-შვილი არ ვიცით რა არის. სპარსეთის სამეფო

იყო გაჩრდილებული ტოლდალური სამეფლობელო; ვერც ერთი ერი ვერ მოსძებნის თვის დასაწყისს ალექსანდრე მაკედონელის ძლიერს სამეფოში, რომლის დაპყრობასაც ფრიად დიდი გაკვლენა ჰქონდა განათლების საზოგადო ისტორიაზედ.

რომის იმპერია უეფრო ჩვენდა საერთო მამულს. რომაელთა ბატონობა პირველში თუმცა ძნელად სასტანი იყო, მაგრამ ხალხი შემდეგში შეეჩვია მას, რადგან რომაელთა წყალობით ელინსა გამანადგურებელ ომების მოსპობას. რომის იმპერია წარმოადგენდა ხალხთა კრებას და მასში დამკვიდრებული იყო წესიერება, მშვიდობიანობა და განათლება. იმპერიის უკანასკნელ წამებში ზოგიერთ განათლებულთ, სწავლულთ და სასულიერო პირთ იგრძნეს რა მნიშვნელობაცა აქვს რომის მშვიდობიანობას შედარებით ბარბაროსთა არეულ ცხოვრებასთან, რომელნიც განათლებას ჩაყლაპვას უქადიდენ. მაგრამ იმისთანა იმპერია, რომელიც ეხლანდელს საფრანგეთზედ თორმეტჯერ მაინც უდიდესი იყო, ვერ შეადგენდა სახელმწიფოს ისე, როგორც ჩვენ ეხლა გვესმის. ალმოსავლეთის და დასავლეთის გაცალკევება აუცილებელი იყო. მესამე საუკუნეში გალიის სამეფოს შედგენის ცდამ ამაოდ ჩაიარა. მხოლოდ გერმანთა შემოსევამ ჩასახა ის დედა-აზრი, რომელზედაც დაემყარნენ შემდეგში სხვა-და-სხვა ეროვნებანი.

რა მოიქმედეს მართლაც გერმანთა შემდეგ დიდის შემოსევისა მეხუთე საუკუნეში ვიდრე უკანასკნელად ქვეყნების დაპყრობამდე ნორმანთაგან მეათე საუკუნეში? მათ არ შეუცვლიათ სხვა-და-სხვა მოდგმა; მხოლოდ გაუჩინეს დინასტიები და სამხედრო დიდ-კაცობა სხვა-და-სხვა ნაწილებს დასავლეთის იმპერიისას, რომელთაც მიიღეს სასელი მათის დამპყრობელისა.

ასე წარმოსდგა საფრანგეთი, ბურგუნდია, ლომბარდია და შემდეგში ნორმანდია.

ცოტას ხნით ფრანგთა სამეფოს უეცარმა გაძლიერებამ განაახლა ერთობა დასავლეთისა; მაგრამ მეცხრე საუკუნის ნახევარში ეს ერთობა საუკუნოდ დაირღვა. გერმანის პირობამ გაანაწილა ეს სამეფო და მას შემდეგ საფრანგეთი, გერმანია, ინგლისი, იტალია და ესპანია სხვა-და-სხვა გზით, ათასის ტანჯვა-წვალების გამოვლის შემდეგ, მიიღტვიან თავიანთ ეროვნებრივის არსებობისადმი და მიიღებენ იმ სახეს, რა სახითაც დღეს მათ ვხედავთ.

რა არის განსხვავებული ხასიათი ამ სახელმწიფოებისა? ის რომ მათ შეაერთეს, შეადუღეს ერთად სხვა-და-სხვა მათი შემადგენელნი ხალხნი. ზემოდ ჩამოთვლილნი სახელმწიფოენი სრულებით არ ვგავნ ოსმალეთს, სადაც ოსმალო, სლავიანი, ბერძენი, არაბი, სირიელი, კურდი დღესაც ისე განირჩევიან ერთმანეთში, როგორც პირველ დაპყრობის დროს განირჩევოდენ.

ორი უმთავრესი გარემოება იყო ამის მიზეზი:

პირველი ეს რომ რაკი გერმანნი ლათინებსა და ბერძნებს დაუახლოვდენ, მაშინვე ქრისტიანობა მიიღეს. როდესაც მძლეველნი და ძლეულნი ერთისა ს იმავე სარწმუნოებისა არიან, უფრო, როცა მძლეველი ძლეულის სარწმუნოებას ითვისებს, მაშინ ვერ მოიგიდებს ფეხს ოსმალური წესი, ე. ი. სახელმწიფო წეგრთ სარწმუნოებრივი განსხვავება.

მეორე გარემოება იყო დავიწყება დამპყრობთაგან მათის დედა-ენისა. შვილის-შვილნი ბოგისისა, ალარიხისა და სხვათა გერმანთ მოთავეთა რომანულსა ლაპარაკობდენ. ეს კიდევ სხვა მიზეზისაგან წარმოსდგა: ფრანგებს, ბურგონებს, გო-

ტებს, ლომბარდებს, ნოშრანებს ძალიან ცოტა ქალები ჰყავდათ თან თავიანთ მოდგმისა. რამდენიმე ჩამოამავლობა გერმანთა თავადნი მხოლოდ გერმანთა ქალებს იოთვენ ცოლად; მაგრამ მათნი საყვარელნი, მათის შვილების ძიძები რომანელნი არიან. საზოგადოდ კი გერმანნი იოთვენ რომანთა ქალებს და ამ რიგად, რაკი თერანგნი და გოტნი რომანთა მიწაზედ დასახლდენ, თერანგთა და გოტთა ენებს დღე შეუმოკლდათ. ინგლისში ასე არ იყო: იქ შესულს ანგლო-საქსონებს თან უეჭველია ქალებიც ეყოლებოდათ ან ამას გარდა ინგლისში მცხოვრებნი ბრიტნი მიიოვნტ-მოიოვნტნენ. თუნდ ესეც არ ყოფილიყო, არას დროს ლათინური ანუ რომანული ენა ისე არ იყო გავრცელებული ბრეტანიაში, რომ გერმანთა ენა დაეჩაგრა.

ეს იყო იმის მიზეზი, რომ თუმცა შემოსულნი გერმანნი მეტად ავის ზნისა ან ჩვეულებისანი იყვნენ, მაინც მათ მისცეს სახე შთასახულს ერთგნებას. საფრანგეთი დაერქვა იმ ქვეყანას, რომელშიაც მხოლოდ შესანიშნავად მცირე ნაწილი იყო ფრანგებისა. მკვიდე საუკუნეში, სახალხო სიმღერებში საფრანგეთის ყველა მცხოვრებნი ფრანცუზებად იწოდებიან. მეოთხე საუკუნის მწერლები ამგვარად ლაპარაკობდენ სხვა-დასხვა მოდგმის ხალხებზედ, რომლებითაც საფრანგეთი დასახლებული იყო, მაგრამ მეცხრე და მეათე საუკუნის მწერალთა თხზულებებში ამაზედ სიტყვაც აღარ არის ნათქვამი. თავადსა და გლეხს შუა განსხვავება ცხადლივ სჩანს, მაგრამ ეს მოდგმაზედ არ არის დამოკიდებული. ეს არის განსხვავება ვაჟ-კაცობისა, ყოფა-ცხოვრებისა და აღზდისა— გადაცემული მემკვიდრეობით. აღარავის მოსდის თავში რომ ამ გარჩევის დასაწყისი— ძალად შემოსვაში და დაპყრობაშია. ის ცრუ აზრი, რომ ვითომ დიდ-კაცობა მეფისაგან არის ბოძებული იმ საძ-

სახურისათვის, რომელიც დიდ-კაცს მიუძღვის სამშობლოს წინაშე,—ეს ცრუ აზრი მხოლოდ მეცამეტე საუკუნეში შემოვიდა.

ესეც მოგლენა მოჰყვა თითქის ყოველს ნორმანთა შემოსევას. ერთის ან ორის ჩამოშავლობის შემდეგ შემოსულნი ნორმანნი დანარჩენის ხალხისაგან არ განირჩევოდენ; მათი ზედ-მოქმედება ხალხზედ მაინც ძლიერი იყო: მათ მისცეს დაბურობილს ქვეყანას დიდ-კაცობა, შეაჩვიეს საძმედრო წესსა და ჩაუნერგეს გულში მამულის სიყვარული, რომელიც წინად არა ჰქონდა.

დაიწყება ისტორიისა, თითქის ისტორიული შეცდომა აუცილებლად საჭიროა ერის, ნაციის შესადგენად. ამიტომ ხშირად ისტორიის განკითარება საშიშია ერთგვნებისათვის. ისტორიული გამოგვლევა ხშირად ნათელსა ჰფენს იმ ძალადობას, რომელიც ხმარებულა ყოველ პოლიტიკურ სხეულთა გამოანასკვში, თითქის იმ სხეულთა დასაწყისშიაც, რომელთაც ფრიად კეთილი ნაყოფი მოუტანეს კაცობრიობას. ერთობა ყოველთვის ძალადობით დაარსებულა. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის საფრანგეთის გარემოება თითქის მთელის საუკუნის შიშისა და სისხლის-ღვრის ნაყოფი იყო. საფრანგეთის მეფე, რომელიც სახელმწიფოს სამაგალითო შემაერთებელი იყო, რომელმაც შექმნა უსრულესი ერთგვნებრივი ერთობა,—ეს საფრანგეთის მეფე, თუ ახლა გავსინჯავთ მას, დაჭვარგავს თვის ბრწყინვალებას. მისგანვე შექმნილმა ერმა დასწყევლა იგი და ჭეს მხოლოდ განსწავლულნი პირნი ათვალებენ მის საქმესა და ღვაწლსა.

დაპირდაპირებით უფრო ცხადად გამოჩნდებიან დასავლეთ ევროპის ისტორიის განთანი. რაც საფრანგეთის მეფემ

ზოგი მძლავრობით, ზოგი სამართლიანობ[illegible]ისე საკვირველად შესრულა, ბევრთა ვერ შესძლეს. ავსტ[illegible]ის სკიპტრის ძვეშ მაჯიარები და სლავიანები ეგრედვე განირჩევიან ერთიერთმანერთისაგან, როგორც რვასის წლის წინად განირჩეოდენ. ამ განსხვავებულ ელემენტების შეერთების მაგივრად ჭაბსბურგის დინასტიამ იგინი განაცალკევა და ხშირად ერთმანერთს უპირდაპირებდა. ბოჰემიაში ჩეხები ლ ნემეცები ისე არიან ერთმანერთთან, როგორც წყალი და ზეთი ერთსა და იმავე სტაქანში.

ოსმალოს წესმა, რომლის ძალითაც სხვა-და-სხვა ხალხი განირჩევა ერთმანერთისაგან სარწმუნოებითაც,—უფრო მაგნე ნაყოფი მოიტანა. მან დაამხო ალბანეთი. აიღეთ თუნდა სალონიქის ან სმირნის ქალაქი. თითოში ხუთი თუ ექვსი საზოგადოებაა, განსხვავებული რჯულით: ყოველს მათგანს თავისი ისტორია ახსოვს და სხვასთან საზოგადო არა აქვს-რა. ყოველის ერისათვის აუცილებლად საჭიროა, რაც შეიძლება მეტი ჭქონდეს ყველას საერთო და ყველამ დაივიწყოს ბევრი რამ თავის ისტორიისა. არც ერთმა საფრანგეთის შვილმა არ იცის, რა არის იგი: ბურგუნდი, ალანი, თუ ვისგოტი; ყოველმა საფრანგეთის შვილმა უნდა დაივიწყოს ბართლომეს ღამეს საშინელება და საძრეთის ხოცვა-ყლეტა მეცამეტე საუკუნეში. მთელ საფრანგეთში ათი ოჯახი არ არის, რომ თურანგების ჩამომავალნი იყვნენ და თუნდა საბუთებიც წარმოადგინონ, მაინც იმ საბუთებს მნიშვნელობა არა ექნებათ-რა; მას შემდეგ ვინ იცის რამდენჯერ შერეულა სხვა-და-სხვა სისხლი, რომელიც გვარების საუკეთესო გამომგვლელსაც გზა-გვალს დაუბნევს.

ესლანდელი ერი არის ნაყოფი რამდენისამე ისტორიულ

მოგლენისა, რომელნიც ერთსა და იმავე მხარეს მიიღტვოდენ. ზოგჯერ ერთობა დინასტიის წყალობით დამკვიდრებულა, რომლის მაგალითადაც საფრანგეთსა ვხედავთ; ზოგჯერ მკვიდრდებოდა იგი სხვა-და-სხვა მაზრათა მინდობილებით, როგორც ჭოლანდიაში, შვეიცარიაში, ბელგიაში; ზოგჯერ საზოგადოწადილით, რომელიც ბოლოს სძლევდა ტოლფობის კერპობას, როგორც მოხდა მაგალითად იტალიასა და გერმანიაში. ყოველგან და ყოველთვის ერის განერთებას წინ მიუძღოდა რაიმე ლრმა ისტორიული მიზეზი. ამ გვარ შემთხვევაში დედა-აზრი თავს იჩენს თვით იმისთანა მოულოდნელს მოგონებაშიაც, რომელიც პირველის შეხედვით უნდა აბრკოლებდეს მას: ჩვენს დროში იტალია გაერთდა შემდეგ მტრისაგან დამარცხებისა და ოსმალეთი დაღუპა მისმა გამარჯვებამ. ყოველი დამარცხება წინა სწევდა იტალიის საქმეს და ყოველი გამარჯვება ოსმალეთს უეცრად და უეცრად დაბლა სცემდა; ამიტომ რომ იტალიის ხალხი არის ერი და ოსმალეთისა კი მცირე-აზიის გარეთ ერი არ არის. საფრანგეთისთვის სახელად უნდა დარჩეს, რომ მისმა რევოლიუციამ პირველად წარმოსთქვა: ერს თავის საკუთარი არსებობა აქვსო. ჩვენთვის (ფრანცუზებისთვის) კარგია რომ სხვანი ამ საქმეში ჩვენ გვბაძავენ. ერობანების დედა-აზრი ჩვენი აზრია. მაგრამ ახლა ეს გიკითხოთ—რა არის ერი? ჭოლანდიელთ რად ჭქვიანთ ერი და ჭანოგერელებს, ან პარმის დიდ საჭერცეგოს ხალხს კი არა? ფრანცუზები რალად შეადგენენ ერს მას შემდეგ, რაც მისი წარმოშობი მოგლენა არ არსებობს? ხალხი შვეიცარიისა, რომელშიაც სამი ენაა, ორი საწმუნოება, სამი თუ ოთხი რასა, რად არის ერი და ტოსკანიის ერთ-გვარი ხალხი კი არ არის ერი? ავსტრია მარტო საყოველთაოდ რად არის

და მის ხალხს რატომ ავსტრიის ერი არა ჰქვიან? ერთგვნება რითი განსხვავდება რასის ანუ მოდგმისაგან? აი ამ კითხვების პასუხის პოვნა საჭიროა ყველასთვის, ვინც კი უფიქრდება კაცობრიობის ისტორიას. მართალია ისტორია ამ გვარს საკაზედ არ გაიგლის, მაგრამ ყველასთვის სასურველია გაიგონოს კვალი ამ საგანში და გაჭვანტოს ის ბურუსი, რომელიც ობრალო გამომკვლეველთ თვალ-წინ აჭვარებიათ.

II

ზოგიერთ თეორიკოსებს რომ ეური დაეუგდოთ, ერი არის დინასტია, უწინდელს დროში შემოსეული, ჯერ ხალხისაგან მიღებული და მერე მიგიწყებული. ამათ აზრით სხვა-დასხვა მაზრების ერთობა, რომელიც რაიმე დინასტიამ დაამყარა ომების, შეუღლების ან ტრაქტატების ძალით, იშლება ამ დინასტიასთან ერთად. სრულიად მართალია, რომ მომეტებული ნაწილი ეხლანდელ ერთა წარმოსდგენენ რომელსამე ტოდალთა ოჯახისაგან, რომელიც დაემკვიდრა მამულზედ და შეიქმნა თითქო შემაერთებელ ცენტრად. საფრანგეთის სამზღვრები 1789 წელს არ იყვნენ ბუნებრივნი, ან აუცილებლად საჭირონი. კაპეტის დინასტიამ დიდ-ძალი მამული მიუმატა ვიწრო მიწას, რომელიც მას ვერდენის ტრაქტატის ძალით ერგო. ჭვეუნების შემოერთების დროს არ ესმოდათ რა არის ბუნებრივი სამზღვარი, ერგვნებათა უფლება, მაზრების ნება. ინგლისის, ირლანდიის, შოტლანდიის შეერთებაც დინასტიის საქმე იყო. იტალიის ხალხი დიდ ხანს ვერ გასდა ერთის ერად, იმიტომ რომ ვერც ერთი წვრილი მეფე იტალიის ჭვეუნებისა ამ

საუკუნემდე ვერ შეიქმნა შემაერთებელ ცენტრად. საკვირველია, რომ სარდინიის მცირე და შეუნიშნავმა კუნძულმა, რომელიც თითქმის იტალიას არ ეკუთვნის, მოსცა ამ ქვეყანას სამეფო დინასტია სავოიისა. თვით ჭოლანდიამ თუმცა თავის არსებობა გმირულის თავ-განწირულებით მოიპოვა, მაინც დაუკავშირდა ორანგის სამეფო სახლს და თუ ეს კავშირი დარღვეულიყო, ჭოლანდიც დიდს შიშში ჩავარდებოდა.

ახლა ვიკითხოთ—ეს კანონი დაურღვეველი კანონი არის? შეჭველია, რომ არა. არც შეიცვლისა, არც ჩრდილოეთ ამერიკის შტატებს, რომელნიც მაზრების ერთმანეთთან შეერთებით წარმოსდგენენ, არა ჭყავთ არავითარი დინასტია. მე არას ვიტყვი საფრანგეთზედ ამ საგნის შესახებ. ამისათვის მომავლის მწყვდიადში ჩახედვა დაგვჭირდება. ვიტყვი მხოლოდ რომ საფრანგეთის დიდი სამეფო სახლი ისე ძლიერად ერთვებრივი იყო, რომ მის დამხობის შემდეგ საფრანგეთის ერმა უიმისოდაც შესძლო არსებობა. გარდა ამისა, მეთვრამეტე საუკუნემ ოთვალეგე შესცვალა. ადამიანი, შემდეგ მოხობისა საუკუნეთა განმავლობაში, დაუბრუნდა ისევ ძველს სულს, თავის თავისა და თავის უფლებათა ცნობიერებას. სიტყვებმა «მამული და მამულის-შვილი» ისევ ძველებური მნიშვნელობა მიიღეს. ამ სახით შესრულდა უძნელესი საქმე ისტორიაში, საქმე რომელიც შეიძლება შეედარეს ფიზიოლოგიის ცდას—უვნებლად დასტოვოს ცხოველი, რომელსაც ტვინი და გული გამოცლილი აქვს.

მაშ უნდა მივიღოთ რომ ერს შეუძლიან დაარსება უდინასტიოდაც და თვით ის ერნი, რომელნიც დინასტიამ დაარსა, შეიძლება გაშორდენ მას და იცოცხლონ უიმისოდ. უწინ სიმართლე—მთავრთა სიმართლე იყო, მაგრამ ეხლა მთავრთა

სიმართლეს გარდა არის ერთგვნებრივი სიმართლე, სიმართლე ერისა. ეს სიმართლე ერისა რა საბუთზედ უნდა იყოს დამყარებული? რა ნიშნით უნდა იცნობებოდეს? რა სულ-მოსაკიდი გარემოებაა, რომელიც ერთს ერს განარჩევს მეორესგან?

I ერთნი გვარწმუნებენ: ეს არის რასა ანუ მოდგმა. განგებ შექმნილ განყოფილებათ, რომელნიც დამყარებულნი არიან ტოდალიზმზედ, დამოუკრებაზედ, დიპლომატების კორგრესზედ,—თავიანთი დრო მოიკლამეს. ცხოველად დარჩა მხოლოდ ხალხთა მოდგმა. ეს არის სიმართლე, სიმართლე განზრახისა. ამ თეორიის ძალით გერმანიის მოდგმას ნება აქვს ერთად მოუყრის თავი გაბნეულ ნაწილთ გერმანიის მოდგმისას, თუნდ თვითონაც არ უნდოდეთ მათ ერთმანეთთან დაკავშირება. ამა და ამ მაზრაზედ გერმანიზმის უფლება უფრო ძლიერი უნდა იყოს, ვიდრე მის მცხოვრებლებისა თავიანთ თავზე. ამ გვარად უნდა შექმნან რაღაც ახალი უფლება, მზგავსი ხელმწიფეთა ღვთიურ უფლებისა. ერთგვნების ბრიანტიბს უნდა სარჩულად დაუდონ ბრიანტიბი ეტნოგრაფიული. ეს ძლიერი შეცდომაა და მას რომ გაემარჯვა, იქნება ევროპის განათლებაც ძირს დაემხო. როგორც ერთგვნების ბრიანტიბი საერთოლიანი ჯ განზიერია, ისე მოდგმაზედ დაფუძნებული ბრიანტიბი შეუსაბამოა და საშიში ნამდვილის წარმატებისათვის.

ძველებურს ტომებში და ქალაქებში, მართალია, მოდგმას ბერეული მნიშვნელობა ჰქონდა. ძველის ტომის ხალხი და ქალაქი იყო თითქო დიდი ოჯახი. სპარტასა ჯ ათინაში ყველა მოქალაქენი ერთმანეთის ნათესავნი იყვნენ, ზოგი ახლო, ზოგნი შორეულნი. ასევე იყო ისრაელებში; ასევეა ახლაც არაბების ტომებში. ათინიდამ, სპარტიდამ, ისრაელებიდამ გადაგიდეთ რომის იმპერიაში. აქ სულ სხვა. რომის იმპერია

დაფუძნდა ჯერ ძალადობით, მერმე არსებობდა სარგებლობისათვის და ამ ძლიერმა კრებამ სრულიად განსხვავებულ ქალაქებისა და თემებისამ დიდი ვნება მოუტანა რასის ანუ **მოდგმის** პრინციპს. ქრისტიანობა თვისის **გამთანასწორებელ ხასიათით** უფრო ძლიერად მისდევდა ამ მიმართულებას. **რომის** იმპერიას დაუკავშირდა იგი და ამ ორმა შეუდარებელმა ძალამ გათანასწორებისამ მოაშორა სრულიად კაცობრიობის ისტორიას ეთნოგრაფიული საბუთი საზოგადოების წყობილებისა.

ბარბაროსთა შემოსევამ ერთი ნაბიჯი კიდევ წინ წაგვადგმევინა ამ საქმეში, თუმცა სხვაფრივ კი ჭეზანიათ. ბარბაროსთაგან შექმნილ საძეფოთ ეთნოგრაფიულის პრინციპისა არა იცოდენ-რა; იგინი განიყვნენ ბარბაროსთა მთავრების ძალისა და სუფევილის შესაფერად. ეს მთავარნი მცირედს ყურადღებასაც არ აქცევდნენ, თუ რა მოდგმისა იყო მათგან დაპყრობილი ხალხი. განლოს დიდმა თავისებურად იგივე მოიქმედა, რაცა ჭქმნა რომმა; ე. ი. შექმნა ერთი იმპერია, შემდგარი სრულიად სხვა-და-სხვა რასისაგან. **როდესაც** ვერდენის ტრაქტატის შემდეგ ორი დიდი საზი გაავლეს ჩრდილოეთიდამ სამხრეთამდე, სრულიად არ მიიღეს მხედველობაში, რა რასის ხალხი ცხოვრობდა ამ ხაზების მარჯვნივ ან მარცხნივ. საშუალ საუკუნეებში სამზღვრები რასის მიუხედავად იცვლებოდენ. თუ გაპეტის დინასტიამ ერთად შეჭრიბა საფრანგეთის სახელით ძველის გალიის ადგილ-მამული, ეს იმიტომ კი არ მოხდა რომ ამ პროვინციებს ჭქონდათ საერთო თავიანთ თან-მოსახელესაგებთან შეერთებისა. არც დოფინეს, არც ბრეტს, არც პროვანს-კონტეს არ ახსოვდათ, რომ ერთის ჩამომავლობისანი იყვნენ. მეორე საუკუნეშივე ამოიფხვრა ცნობა

საერთო ძალაზედ და მხოლოდ ჩვენს დროს სწავლულთ გამოიკვლიეს საბუთი გალიის ერთობისა.

ვიტყვით კიდევ, ეთნოგრაფიულ საბუთს არ უმოქმედნია ეხლანდელ ერთა შესადგენად. საფრანგეთი ეკუთვნის კელტებს, იბერთა და გერმანთა. გერმანია — გერმანებს, კელტებს და სლავიანებს. იტალიაში ეთნოგრაფია სრულიად არეულ-დარეულია: იქ არეულან ერთმანერთში გალლები, ეტრუსქები, პელასგები, ბერძნები და კიდევ სხვანი, რომელთ თავისა და ბოლოს გაგება შეუძლებელია. ბრიტანიის კუნძულებზედ კელტებისა და გერმანების სისხლი ისე არეულია ერთმანერთში, რომ მეტად ძნელია გაგება რომლის სახეის სისხლი უფრო მეტია ეხლანდელ ინგლისელთა ძარღვებში.

ნამდვილი ეს არის, რომ წმინდა, შეურეველი რასა არსად მოიპოვება და ამიტომ პოლიტიკის ეთნოგრაფიაზედ დამყარება ოცნებაზედ დამყარებაა. ყველაზედ წარჩინებული ქვეყანები—ინგლისი, საფრანგეთი, იტალია იმისთანანი არიან, რომლებშიაც სისხლი უფრო მეტად არეულია. იქნება გერმანია ამ მხრივ განსხვავდებოდეს? იქნება მასში მოიპოვებოდეს წმინდა გერმანიული რასა? რა სათქმელია! მთელი სამხრეთი გერმანიისა გალიას ეკუთვნოდა; მთელი მისი ალმოსავლეთი, მდინარე ელბიდამ მოკიდებული, სლავიანებით არის დასახლებული; ან ამ ნაწილებში კი წმინდა გერმანები მოსახლობენ, რომელნიც წმინდა გერმანიად მიაჩნიათ? აქ ჩვენ შევხვდით იმისთანა საგანს, რომელზედაც საჭიროა, რაც შეიძლება მეტი ნათელი მოვფინოთ და აზრების არევ-დარევა თავიდამ ავიცილოთ.

ბასი რასების თავობაზედ დაუსრულებელ ბასად გადაიქცა, ამიტომ რომ სიტყვა რასა ფილოლოგო-ისტორიკოსებს და ანტროპოლოგო-ფიზიოლოგებს სრულებით სხვა-და-სხვა

მნიშვნელობითა აქვთ მიღებული. ანტროპოლოგებისათვის რასას იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც ზოოლოგიაში; იგი ანიშნებს ერთის ჩამოყალიბებას, ნამდვილს ნათესავობას. მაგრამ ენების და ისტორიის შესწავლა გვაჩვენებს რომ ადამიანთა ტომი სხვათერივ უნდა იქმნას კაუოფილი და არა თეიზიოლოგიურად. თეიზიოლოგიურად ადამიანები იყოფებიან მოკლე ლ გრძელთავიანებად, მაგრამ ამ დაყოფას არა აქვს ადგილი ისტორიასა და თეილოლოგიაში. იმ ადამიანთა დასში, რომელმაც შექმნა არიული ენები და წყობილება, იყვნენ მოკლე-თავიანებიც და გრძელ-თავიანებიც. იგივე უნდა ითქვას იმ დასზედ, რომელმაც სემიტური ენა და წყობილება შეჭქმნა. ერთის სიტყვით, ზოოლოგ ურად კაცმა უთვრო ბევრით ადრე დაიწყო არსებობა, ვიდრე კულტურულად, ვიდრე შეჭქმნიდა ენას და განათლებას. პირველს არიულს დასს, პირველ სემიტურს დასს, პირველს დასს ტურანულს არავითარი თეიზიოლოგიური ერთობა არა ჭქონიათ. ამ დასთა შედგენა მოამხდარა ისტორიის დროს, თქვათ 15,000 ან 20,000 წლის წინად, მაგრამ ადამიანის ზოოლოგიური შექმნა ყამთა წუვდიადში იკარგება. ის რასა, რომელსაც თეილოლოგიურად და ისტორიულად გერმანიულს რასას ეძახიან, მართლა რომ განსხვავებული ოჯახობა ადამიანთა ნათესავისა, მაგრამ განა ანტროპოლოგიურადაც განცალკევებულს ოჯახობას შეადგენს? სრულიადაც არა. გერმანთა მიიღეს განსხვავებული სახე მხოლოდ რამდენისამე საუკუნეს წინად ქრისტეს დაბადებისა და ამ დროს გერმანიელნი მიწიდგან ხომ არ იშობებოდენ! ამაზედ წინ იგინი შეადგენდენ სლავიანებთან ერთადერთ დიდ ხალხთა გროვას, რომელსაც სკითებს უწოდებდენ და არ იყვნენ მათში განმარჩეულნი. კაცობრიობაში ეხლა ინგლისელსაც განსხვავებული სახე აქვს, მაგ-

რამ ეს სახე, რომელიც ეკუთვნის ინგლის-საქსონის რასას, არ არის კეისრის დროის ბრეტონელისა, ნორმანის დროის ინგლო-საქსონელისა, არც ანუტის დროის დანიელისა, არც უილიამ დამპყრობელის დროის ნორმანდიელისა; იგია საერთო ნაყოფი ყოველის მითვანისა. თერანცუზი არ არის არც გალი, არც ფრანკი, არც ბურგუნდი, იგი თითქო ამოძგრა იმ ქვაბიდამ, რომელშიაც საფრანგეთის მეფის სულმძღვანელობის ქვეშ სდუღდენ სხვა-და-სხვა ელემენტები. ყერსეისა და გერნესეის *) მცხოვრებნი შთამომავლობით იგივე არიან, რაც საფრანგეთის ნაპირებზედ მცხოვრებნი ნორმანდიელები. მეთერთმეტე საუკუნეში თვით ყოველად გამოცდილს თვალსაც გაუჭირდებოდა მათ შორის უბრალო განსხვავების პოვნა. რაღაც შემთხვევით საფრანგეთის მეფე ფილიპე-აგუსტმა არ დაიპყრა ეს კუნძულები ნორმანდიასთან ერთად, და აი, შვიდასის წლის განმავლობაში განშორებულნი ეს ორი ხალხი არამც თუ უცხონი არიან ერთმანეთისათვის, სრულიად არავითარი მზგავსება არ არის მათ შორის. ამიტომ, როგორც ჩვენ ისტორიკოსებს გვესმის, რასა იმისთანა რამ არის, რაც შეიძლება შეიქმნას და ძალისპოს. რასის განცხობა ფრიად საჭიროა იმისთვის, ვინც განცხობრიობის ისტორიას იკვლევს, მაგრამ პოლიტიკაში კი არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. ევროპის რუკა ისეა შედგენილი, რომ რასისათვის უფრადღება არ არის მიქცეული და პირველნი ერნი ისინი არიან, რომლებშიაც არეული სისხლი მეტია.

პირველში რასას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, მაგრამ თან-და-თან ეს მნიშვნელობა მისუსტდა. განცხობრიობის ისტორია და ზოოლოგია ერთად რიდია. ისტორიაში ყველაფერი

*) ეს ორი კუნძული საფრანგეთის ახლო მდებარეს.

რასაზედ არ არის დამოკიდებული, როგორც ზოოლოგიაში კატებისა და კურდღლების გარჩევის დროს და არავის არა აქვს ნება უსინჯავდეს გამვლელ-გამომავლელს კეკვას, კისერში სწვდებოდეს და ეუბნებოდეს: «შენ ჩვენის სისხლისა ყოფილხარ; შენ ჩვენ გვეკუთვნი.» ანტროპოლოგიურს თვისებას გარდა არის კიდევ სხვა რამ: არის გონიერება, სამართლიანობა, ზნეობრიტება, რომელიც ყველასთვის ერთი და იგივეა. ეტნოგრაფიაზედ დამყარებული პოლიტიკა სათუოა, თქვენ რომ სხვის საკუნებლად მოიმართოთ იგი, მერე სხვანი თქვენს საკუნებლად მოიხმარებენ. ნემეცებმა რომ ისე მალლა ამართეს დროშა ეტნოგრაფიისა, დარწმუნებულნი კი არიან რომ ოლავიანებიც არ მოინდომებენ საქსონიის და ლუზიჩის სოფლების სახელების გასინჯვას, არ მოსძებნიან ვიღცებისა და ობოტრიტების კვალს და არ მოსთხოვენ ანგარიშს—ჩვენი წინაპრები თქვენმა იმპერატორებმა რად დაგსოცეს და დაგყიდეს? ყველასთვის საჭიროა ბევრის დავიწყება იცოდეს.

მე დიდად მიყვარს ეტნოგრაფია; ამ მეცნიერებას საკვირველი ინტერესი აქვს; მაგრამ მე მინდა იგი იყოს თავისუფალი და პოლიტიკაში არ ერეოდეს. ეტნოგრაფიაშიაც, როგორც ყოველს სწავლაში, სისტემები იცვლება, ეს არის აუცილებელი პირობა წარმატებისა. მაშ სისტემებთან ერთად ერნიც უნდა შეიცვალონ? სახელმწიფოთა საზღვარნი მეცნიერების ცვლილებას უნდა მისდევდენ? მამულის სიყვარული უნდა რომელსამე მეცნიერულს გამოგვლევაზედ იყოს დამოკიდებული, რომელიც თვითონაც სათუოა? უნდა მიხვიდეთ ლ უთხრათ რომელსამე მამულის-შვილს: «შენ სცდებოდი: შენ ამა და ამ საქმისათვის ღვრიდი შენს სისხლსა. შენ შენი თავი კელტი გეგონა და გერმანი კი ყოფილხარ.» მერე ათის წლის

შემდეგ, იგივე მამულის-შვილი სლავიანად უნდა ალიარონ. ნუ დავაყენებთ ცრუ გზაზედ მეცნიერებას, ნუ გავხვევთ ამ საქმეში, რომელშიაც ამდენი ინტერესებია გადახლართული. დამერწმუნეთ, რომ თუ კისრად დავდეთ მას დაეხმარონ დიპლომატიას, ხშირად პირფეროობაში დამნაშავე აღმოჩნდება იგი. მეცნიერებას სხვა არაფერი საქმე აქვს: მოგთხოვოთ მას მხოლოდ ჭეშმარიტება.

II რაც რასაზედა ვსთქვით, იგივე ითქმის ენაზედ. ენა იწვევს ხალხს შესაერთებლად, მაგრამ ძალას კი არ ატანს. ჩრდილოეთის ამერიკის შტატები და ინგლისი, ესპანიელ ამერიკის რესპუბლიკები და ესპანია ერთისა და იმავე ენით ლაპარაკობენ, მაგრამ ერთს ერს არ შეადგენენ. შვეიცარიაში კი, იმ შვეიცარიაში, რომელიც საგანგებო სახელმწიფოს შეადგენს, რადგან თავის სხვა-და-სხვა ნაწილების თანხმობით არის დარსებული,—სამი თუ ოთხი ენაა. ადამიანში არის რალაც ენაზედ უძალესი,—ეს არის სურვილი. სურვილი შვეიცარიელთა ერთად ყოფნისა, მიუხედავად ენათა განსხვავებისა, უფრო შესანიშნავია, ვიდრე ენის ერთიანობა, ხშირად ნაყოფი ძალ-დატანებისა. საფრანგეთისათვის სასახელოა, რომ იგი თავის დღეში არა ცდილობდა ძალდაძალებით ყველგან ერთის ენის შემოღებას. ენა არ შეიძლება, რომ ხალხი ერთსა და იმასვე გრძნობდეს ერთსა და იმასვე აზრობდეს, ერთი და იგივე უყვარდეს სხვა-და-სხვა ენით? ეს არის ეხლა ვამბობდით, რომ საშიშია ხალხთა-შორებრივი პოლიტიკა ეტნოგრაფიაზე დამყარდესო. არა ნაკლებ საშიში იქნებოდა, რომ იგი შედარებრივს ფილოლოგიაზედ დაგვემყარებინა. დავუტოვოთ ამ შესანიშნავს მეცნიერებას მისი თავისუფლება; ნუ შევურევთ იმისთანა რასმეს, რასაც შეუძლიან მხოლოდ მისი ამღვრევა. ენას

იმიტომ აძლევენ პოლიტიკურს მნიშვნელობას, რომ იგი ჭეშ-
ნიათ ნიშანი რასის განსხვავებისა. ეს დიდი შეცდომაა. პრუ-
სიაში ახლა მხოლოდ ნემეცურად ლაპარაკობენ, მაგრამ რამ-
დენიმე საუკუნის წინად იქ სლავიანურადაც ლაპარაკობდენ. თუ
უელსის ქვეყანა ინგლისურს ენაზედ ლაპარაკობს, გალია ეს-
პანია ლაპარაკობენ ლათინურის ენის შტოზედ; ეგვიპტე ლა-
პარაკობს არაბულად; ერთის სიტყვით მაგალითები მრავალია.
თვით დასაწყისშიაც ენის მსგავსება რასის მზგავსებას არა ნიშ-
ნავდა. ავიღოთ რომელიმე ტომი პიგელ-არიელთა ან პირველ-
სემიტთა. მასა ჭყავდა მოხეები, რომელნიც თავიანი ბატონე-
ბის ენით ლაპარაკობდენ და ხშირად სრულიად სხვა რასისანი
იყვნენ. ვიტყვით განმეორებით: ეს დაყოფა ინდო-ევროპიელ,
სემიტურ და სხვა ენებისა, ნაყოფი შედარებრივის თეოლოგი-
ისა, სრულიად არ ეთანხმება ანტროპოლოგიისაგან ხალხთა
რასებად დაყოფას. ენები ისტორიას უშობნია და არ ანიშნე-
ბენ რა სისხლისანი არიან ის ხალხნი, რომელნიც მასზედ ლა-
პარაკობენ. მათ არც უნდა იმოქმედონ კაცის სურვილზედ,
როდესაც იგი აპირებს რომელსამე ადამიანთა ოჯახთან საუკუ-
ნოდ, სიკვდილ-სიცოცხლით შეერთებას.

განსაკუთრებულის ყურადღების მიქცევა ენაზედ, რო-
გორც რასაზედ, მაგნებელია ს საშიშარი. როდესაც ამ საგანში
გადაჭარბებენ, ასე ჭეშნიათ ნაციონალურს პოლიტიკას მივ-
დევთო და გმაყოფილნი გარშემო გარდუვლს ზღუდეს იკლე-
ბენ. ანებებენ თავს თავისუფალ ჭარს, ვრცელს ასპარეზს კაცთ-
მოყვარეობისას ს ეკედლებიან სულის შემხუთველ ჭარში თა-
ვიანთ თანა-მგრძნობებს. ამაზედ ცუდი არა არის-რა კაცის
გონებისათვის, არც არათერი ამაზედ მაგნე განათლებისათვის.
ნუ დავიწყებთ იმ ძირითად დედა-აზრს, რომ კაცი არის ჯერ

გონიერი და ზნეობრივი არსება, ვიდრე მიიღებდეს იგი ამა ან ამ ენას, გახდებოდეს წევრი ამა და ამ რასისა და გაჭეშტებოდეს ამა და ამ კულტურას. ეროვნულზულ, ნემეცურ, იტალიურ კულტურის წინად არის კულტურა კაცობრიობისა. მიჭვდეთ ადგენის დროის დიდთა კაცთა: ისინი არ იყვნენ არც ეროვნული, არც იტალიელები, არც ნემეცები. ძველის დროის შესწავლით მათ შეიგნეს საიდუმლო კაცის გონების ნამდვილის გაგითარებისა და მიეცნენ მას სულით და ხორცით. როგორ კარგათ ჩქენეს!

III ესლანდელის ერის დამყარებისათვის საკმაო საუძველს არც საწყმუნოება გვაძლევს. პირველში საწყმუნოება ადამიანთა საზოგადოებაზედ იყო დამოკიდებული და ადამიანთა საზოგადოება იყო გაერცელებული ოჯახი. საწყმუნოება და მისი წესები ოჯახის წესები იყვნენ. ათინის საწყმუნოება იყო თაყვანის-ცემა ათინისა, იმის მითიურ დამფუძნებელთა, მის კანონებისა, მის ჩვეულებათა. ამ საწყმუნოებაში ვერა ნახავდით ვალს დოგმატურის სწავლისას. ეს საწყმუნოება იყო სწორედ საწყმუნოება სახელმწიფოისი. ვინც მას ურა-ყოფდა, ათინელად ვერ დარჩებოდა. ეს იყო თაყვანის ცემა განხორციელებულ აგრეთვლისადმი. ვინც მის ტრაპეზზედ შეჭმეცავდა, ეს იყო ნიშანი, რომ მზა იყო მამულისათვის თავის დადებისა. ეს საწყმუნოება ჩვავდა ეხლა ჩვენში წილის-ყრას სამხედრო სამსახურისათვის და დროშის პატივის-ცემას. საწყმუნოების ურა-ყოფას მაშინ იგივე მნიშვნელობა ჩქონდა, როგორც ჩვენში სამხედრო სამსახურისაგან ურის თქმასა აქვს. ეს იქნებოდა ნიშანი ათინელობისაგან ხელის-აღებისა. რასაგვირველია, ამ საწყმუნოებას არავითარი მნიშვნელობა არ ექნებოდა იმისთვის, ვინც ათინელი არ იყო. ამიტომ არავის არ

ატანდენ ძალას მათის რჯულის მიღებისას. თვით მონანიც კი არ მისდევდენ ათიანში ამ სარწმუნოებას. შუა-საუკუნოებშიაც ასე იყო ზოგიერთ მცირე სახელმწიფოებში: კარგი კონსტიტუციული არ იყო იგი, ვინც წმინდა მართლმადიანის სახელით არ იფიცავდა; კარგი ამალფიტელი არ იყო, ვინც წმ. ანდრიას ყვავა სხვა სამოთხის წმინდანებზედ მაღლა არ დაუყენებდა. ამ ბატარა საზოგადოებებში მაშინ განათლებულად ითვლებოდა იგი, რასაც მასუკან დაარქვეს სახელი დევნისა, მტარვალობისა,—და ისე არავინ აქცევდა მას ყურადღებას, რაგორც ეხლა არ აქცევენ ყურადღებას უქმე დღეებში და ახალ-წელიწადს მიღოცვას.

რაგორც ბანერაში და ათიანში იყო, ისე არ იყო ალექსანდრე მაკედონელის სამეფოებელოში, ისე არ იყო კიდევ უფრო რომის იმპერიაში. დევნა ანტიოქ ეპიფანის მიერ და მისი სურვილი რომ მთელს ალმოსავლეთში ოლიმპიის იუპიტერის თაყვანის-ცემა გავრცელებინა; რომის იმპერიის სურვილი ცრუ-სახელმწიფო სარწმუნოების დამკვიდრებისა—იყო შეცდომა, ავ-კაცობა, სრული უგუნურება. ეხლა ჩვენი მდგომარეობა ცხადია. ეხლა სალხს ერთგვარი სარწმუნოება რიდია აქვს. ყველას ისე სწამს და ისე მოქმედებს, რაგორც შეუძლიან, რაგორც უნდა. სახელმწიფოს ალარა აქვს სარწმუნოება: შეგიძლიანთ იყოთ ფრანცუზი, ინგლისელი, გერმანიელი და თან კათოლიკე, პროტესტანტი, ებრაელი, ანუ სრულიად ურწმუნო. სარწმუნოება თვითეულის საქმეა, მის გონებას შეეხება. ალარ არის ხალხთა დაყოფა კათოლიკებად, პროტესტანტებად. ამ 52 წლის წინად სარწმუნოებამ დიდი მნიშვნელობა იქონია ბელგიის დაარსებისათვის და ყველას ცნობიერებაში ჩაენერგა, მაგრამ იგი იმისთანა მიზეზებმა გამოიწვიეს, რომელნიც საზღვრავენ ხალხთ ერთმანერთს შორის.

IV საერთო ინტერესის ქონვა, რასაკვირველია, ძლიერი კავშირია ხალხთა შორის, მაგრამ განა მარტო ინტერესს შეუძლიან დაჭბადოს ერი? არა მგონია. საერთო ინტერესის ქონვა ჭბადებს ვაჭრობის ტრაქტატებს. ერთვნებაში გრძნობაც არის. ერთვნობა სულიც არის და ხორციც. ვაჭრობის ტრაქტატებით დაკავშირებულნი სახელმწიფონი (Zollverein) სამშობლოს რად შეადგენენ.

V გეოგრაფიას, ანუ რაგორც ამბობენ, ბუნებრივს საზღვრებს, დიდი გავლენა აქვს ხალხის ერებად დაყოფაზედ. გეოგრაფია ერთი საფუძველთაგანია ისტორიისა. რასები მდინარეებს გაჭყოლიან და მთებს შეუჩერებიათ. პირველნი შვლიდენ ისტორიულს მოძრაობას, მეორენი წინ უდგებოდენ. მაშ ამისათვის უნდა ვირწმუნოთ, რაგორც ზოგიერთთა ჭგონიათ, რომ ერის გავრცელების საზღვრები რუკაზედ არიან ალნიშნულნი და ყოველს ერს ნება აქვს მიითვისოს, რაც კი მის საზღვრებელოს შემოსარგებლად საჭიროა; მივიდეს ამა ან ამ მთამდე, ამა და ამ მდინარემდე, რომელიც წინ-და-წინვე ბუნებრივ საზღვრად გვაქვს წარმოდგენილი? არა მგონია, სხვა რომელიმე აზრი ამაზედ უფრო თვით-მნებელობრივი და მავნებელი იყოს. ამ მსჯელობით შეიძლება გამართლდეს ყოველივე ძალ-დატანება. მერე რომელია ბუნებრივი საზღვარი? მთები, თუ მდინარეები? მართალია, მთები ხალხებს ერთმანერთს აშორებენ, მაგრამ მდინარეები უფრო უახლოვებენ ერთმანერთს. ამას გარდა ყველა მთები ხომ ვერ იქმნებიან საზღვრად. რომელ მათგანთ შეუძლიანთ საზღვრების შედგენა და რომელთ არა? ბარიციდამ ტორნამდე იმისთანა მდინარე არ არის, რომელსაც განსაკუთრებული თვისება ჭქონდეს საზღვრად ყოფნისა. ისტორიას რომ მოუნდომები-

ნა რეინის მაგიერად შეიძლებოდა ბუნებრივ საძზღვრად ჭოფილიყო ლუარა, რენა, მეზა, ელბა, ან ოდერი, იმ ბუნებრივ საძზღვრად, რომლის გულისათვისაც რამდენჯერმე დაარღვიეს ბუნებრივი უფლება, დაფუძნებული კაცთა ნება-ყოფლობაზედ. მიზეზად კიდევ სტრატეგიული საბუთები მოჰყავთ. მართალია, როდესაც საჭიროება მოითხოვს, დათმობა უნდა, მაგრამ დათმობასაც თავისი საძზღვარი აქვს,—თუ არა, ყველა თავისთვის საძხედრო საძზღვრებს მოითხოვს და გაჩნდება დაუსრულებელი ომი. არა, ერი არ არის ნაყოფი არც დედა-მიწისა, არც რასისა. დედა-მიწა იძლევა მხოლოდ ნიადაგს, ველს ბრძოლისა და შრომისას; ადამიანი იძლევა სულს. იმ წმინდა არსების შექმნაში, რომელსაც ხალხი ჭქვია, ადამიანია თითქმის მხოლობრივი მონაწილე. არავითარი ნივთიერი რამ არ არის საკმარისი. ერთგვნება არის გონებრივი არსება, ისტორიის მრავალ-სახოვან გარემოებათაგან წარმოძდგარი, გონებრივი ოჯახობა ს არა დასი ადამიანთა მიწის უსწორ-მასწორობით ერთად შეკგუფული. ჩვენ გავსინჯეთ, რომ ამ გონებრივ არსების შექმნისათვის არა კმარა არც რასა, არც ენა, არც საზოგადო ინტერესი, არც საწმუნოების ერთობა, არც გეოგრაფია, არც საძხედრო საჭიროება. მაშ რაღაა საჭირო? რაცა ვსთქვი, თითქმის იგივე კმარა ამ კითხვაზედ პასუხის მისაცემად და დიდ ხანს ალარ მოძინდება თქვენის ყურადღების მიზიდვა.

III

ერი არის სული, გონებრივი არსება. ორი რამ შეადგენს ამ სულს, ამ გონებრივს არსებას და ეს ორი რამ თითქმის

ერთი და იგივე საგანია: ერთია წარსულში, მეორე აწმყოში. ერთია საერთოდ მეფლობელობა უწინდელ მოგონებათ მდიდარ ნაანდერძევისა; მეორე არის აწინდელი ერთმანერთ შორის თანხმობა, სურვილი ერთად ცხოვრებისა და იმ საძეკვიდროს გაძლიერებისა, რომელიც განუყოფელად მიგიღეთ წარსულის დროიდამ. კაცი დედა-მიწის ზურგიდამ არ იშობება. აგრეთვე ერი არის ნაყოფი გრძელის წარსულის ჯაფისა, ერთგულებისა და თავ-განწირულობისა. მამა-პაპათა თაყვანის-ცემა განიერი რამ არის; მამა-პაპათ შეგვქმნეს იმათ, რაც დღესა ვართ. გმირული წარსული, დიდი კაცნი, ნამდვილი დიდება შეადგენენ სოციალურს თანხას, რომელზედაც ეროვნობის აზრია დამყარებული. თუ სალხს სალხის სახელის მოპოება სურს, უნდა ჰქონდეს წარსულში საერთო დიდება, ს. საერთო ნების-ყოფა აწმყოში; წარსულში დიდი საქმენი უნდა მოქმედოს და აწმყოშიაც ჰქონდეს მათის ქმნის სურვილი. სიყვარული მით უფრო ძლიერია, რაც უფრო მეტი მსხვერპლია შეწირული, რაც უფრო მეტი ტანჯვა ატანილი. ჩვენ გვიყვარს ის სახლი, რომელიც ჩვენ ავაშენეთ და ჩვენს შვილი-შვილს გადავეცით. სპარტანელთა სიმღერა: «ჩვენ ეგი ვართ, რაც თქვენ იყავით; ჩვენ ის ვიქნებით, რაც თქვენ ხართ» უბრალოა, მაგრამ შემოგლებული სადიდებელია ყოველის მამულისა.

წარსულიდამ გარდმოცემული დიდება და საერთო მწუხარება, მომავალში ერთი და იგივე წარმატების გზა; ერთად ტანჯვა, ერთად სიხარული, ერთად იმედეულობა — ეი ყოველსავე ამას უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე საერთო საგაჭრო სამზღვრებს და სტრატეგიულად სახელმწიფოს შემოზღუდვას. ეი ეს ყველასთვის ადვილად გასაგებია, თუნდ სხვა-და-სხვა რასის და სხვა და-სხვა ენაზედ მოლაპარაკე სალხი

იყოს. მე ეხლა წარმოგსთქვი «ერთად ტანჯვა» მეთქი, დიალ, საერთო ტანჯვა უფრო აერთებს ხალხს, ვიდრე საერთო სიხარული. ნაციონალურ მოგონებისათვის მწუხარება უფრო ძვირფასია, ვიდრე აღტაცებული სიხარული. მწუხარება საზოგადო საქმისადმი თანაგრძნობას კისრად გვდებს და საერთო მოქმედებისათვის გვაქეზებს.

მაშასადამე ერია ერთ-სული გვამი, შთაგონებული იმ თავ-განწირულობის გრძნობით, რომელსაც წარსულში უმოქმედია იგი და მომავალშიაც ამოქმედებს. ერს უეჭველად წარსული უნდა ჰქონდეს, მაგრამ აწმყოში კი იგი განხორციელებულია თანაგრძნობაში და იმ ერთად ცხოვრების სურვილში, რომელსაც ყველა ცხადად გრძნობს. ბოლიშს მოვითხოვ ამ გვარის სიტყვისათვის: ერის არსებობა არის პლებისციტი, ხალხისაგან ყოველ-დღიური ხმის მოგროვება ერთად ცხოვრებისათვის, როგორც ერთის ადამიანის არსებობა მუდმივის ცხოვრების გამოჩენაა. მე მესმის, რომ ამ გვარი აღსნა ისე მეტაფიზიკური არ არის, როგორც დეთიური უფლება, ისე ძალდატანებრივი არ არის, როგორც უფლება ისტორიული. ჩვენის აზრით ერს არა აქვს უფლება, როგორც არა აქვს უფლება მეფეს, უთხრას რომელსამე მაზრას: «შენ ჩემი ხარ და უნდა შეგითვისო.» ჩვენთვის მაზრა და იმისი მცხოვრებნი ერთია. თუ ამ საქმეში უნდა გისმეს რამ ეკითხოს, უნდა ეკითხოს მცხოვრებლებს. ერის ნამდვილი სარგებლობა როდი მოითხოვს, რომ შეიმტკიცოს რომელიმე მაზრა მისდა უნებურად. მცხოვრებლების სურვილი უმთავრესი განმხილველი საბუთია, რომელსაც უნდა მივიღებდეთ მხედველობაში.

ჩვენ მოვაშორეთ პოლიტიკას მეტაფიზიკური და თეოლოგიური მსჯელობა. რაღა დარჩა? დარჩა ადამიანი, მისი სურ-

ვილი, მისი საჭირველება. თქვენ მეტყვით რომ ბოლოს ყოველს ერს მოელის დაყოფა, დაწვრილება და ის კანონი, რომელიც ეფუძნების ერის არსებობას კაცის სურვილზედ, რომელიც ხშირად უსაფუძვლოა, არ დაიბადების ამ ხნიერს ორგანიზმებსაცა. მართალია ამ გვარ საქმეში უკიდურესობამდე მისვლა არ ვარგა. ეს ჭეშმარიტება საზოგადო ჭეშმარიტებაა და მხოლოდ საზოგადო მნიშვნელობა აქვს. ადამიანის სურვილი იცვლება, მაგრამ რა არ იცვლება დედა-მიწის ზურგზედ? ერნი საუკუნო არსებანი რადი არიან. მათ დასაწყისი აქვთ და დასასრულიც უნდა ჰქონდეთ. მათ ადგილს უთუოდ ევროპის კონტედერაცია დაიჭერს. მაგრამ იმ საუკუნის კანონი, რომელშიაც ჩვენა ვცხოვრობთ, ასეთი არ არის. ეხლანდელის დროისთვის ერების არსებობა სასარგებლოა, საჭირო. ეს არის ნიშანი თავისუფლებისა. თავისუფლობა დაიმხობოდა, თუ მთელს ქვეყნიერებას ერთი კანონი ჰქონოდა და ერთი უფალი ჰყოლოდა.

თავის სხვა-და-სხვა გვარის ნიჭით, რომელიც ხშირად ერთი-ერთმანერთის ეწინააღმდეგება, სხვა-და-სხვა გვარი ერი ემსახურება საერთო საქმეს განათლებისას. ყველა აძლევს ბანს იმ დიდს კონცერტში, რომელიც კაცობრიობის უძვირფასესი და უმაღლესი საქმეა. ცალ-ცალკე ყველას თავისი ნაკლულევანება აქვს. მე ხშირად მიფიქრია, რომ რომელს კაცსაც კი ის ნაკლულევანება ექნებოდა, რაც ერის ღირსებად მიაჩნიათ, ვინც კი სახელს გამოუდგებოდა, ვინც იქნებოდა ერსაკით შურიანი, თავის-მოყვარე, მოჩხუბარი; ვინც ყოველს შემთხვევაზედ ხმალს მისწვდებოდა,—ამისთანა კაცი მართლა რომ ძნელად ასატანი იქნებოდა. მაგრამ ეს კერძო ნაკლულევანებანი ერთობაში ალაფერად სჩანან. საწყალო კაცობრიობა! რამდენი იტანჯა ან რამდენი ტანჯავ ჯერ კიდევ მოგელის მომავალში. ნეტავი ახლა მაინც

ნათელი ჯერ წაგიძღვეს წინ და აგაცილოს აურიცხველი საშიშროება, რომლითაც შენი გზა სავსეა.

ვიდრე ჩვენს აზრს—კაცი არ არის მოანა არც თავის რასისა, არც თავის ენისა, არც თავის სარწმუნოებისა, არც წყალთა მიმდინარეობისა, არც მაზალის მთების მიმართულებისა. ადამიანების ერთობა, ჯერით განათლებული და გრძნობით გამთბარი შექმნის ზნეობრივს ცნობიერებას, რომელსაც ჰქვიან ერი. ვიდრე ეს ზნეობრივი ცნობიერება ამტკიცებს თვის ძალას ცალკე პირის თავ-განწირულობით საერთო საქმის გულისათვის, იგი კანონიერია და აქვს არსებობის უფლება. თუ იმის სამზღვრების თანაბაზედ ლაპარაკი სტუდეს, ჩვითხეთ საცილობელს მიწაზედ დასახლებულებს. იმათ აქვთ უფლება ამ საქმეში თავიანთ აზრი იქონიონ. ეს გაცინებს მეტაფიზიკაში გამოცდილ პოლიტიკოსებს, ამ შეუცოდველთ, რომელნიც თავიანთ სიცოცხლეს თავის-თავის მოტეუებაში ატარებენ ? რომელნიც თავიანთ ამალებულ მსჯელობიდამ ზიზღით დასცქერიან ჩვენს მიწა-მიწა მიარულს. «ხალხსა ვსთხოვ! რა პასუხია! რა ბავშვობაა! ეს საცოდავი აზრები ფრანცუზებისა უნდა იყოს, რომელთაც უნდათ დიპლომატია და ომი უბრალო ბავშურის საშუალებით გაუქმონ.» მოვითმინოთ, ბატონებო. დეე, ამ პოლიტიკოსებმა მოიჯამონ თავიანთი დრო; ავიტანოთ ზიზღი ძლიერთა. იქნება ბევრის უნაყოფო წოწიალის შემდეგ ისევ ჩვენ უბრალო საშუალებას დაუბრუნდენ, ზოგჯერ თუ გვსურს, რომ მომავალში ჩვენი აზრი დამკვიდრებულიყოს, უნდა მოვითმინოთ, მისი �-ყოფა აწმყოში.

---

*
* *

კაცი ის არის,
ვინც ოთხს მიწას დგრის
და დაუდგრობლით, ხელით ძლიერით,
დედა-მიწასა
და მის წიალსა
ღვთისა მადლობით, მხიარულებით
აპობს და არღვევს;
დალალვას არ სდევს,
და მუნით ნაყოფს აღმოაცენებს;
და იმ ტკბილს ნაყოფს
ქვრივ-ობოლთ უყოფს
ღ უშრობს მშიერთ ობოლთა ცრემლებს.
კაცი ის არის,
ვის გულსაც ესმის
ცოცხი სიტყვა «ძმობა, ერთობა»
და სიყვარულით
ადამიანის გულით
დაგრდობილთ მოყვასთ მოეხმარება;
ვინც საქმით ქვეყნით
ბრძენებით, სწავლით
მიახლოვდება მალალს ღვთაებას;

ვინც ცდილობს მისწვდეს
და ჭკუით მიხვდეს
სულმთა განგების იდუმალ ნებას;
გამოიძიოს,
გამოიკვლიოს
დიდი, უსამძღვრო ღვთისა ქმნილება
დაჭვრეტოს მასში,
იმ ღვთის დიდს ღვაწლში,
მის სიიდუმლო, — ჭეშმარიტება;
და მის ძლიერით
სიტყვით და აზრით
ვით აბგვარ-აბჭრით მთლად შეიჭურვოს,
და იგი სიტყვა
მლელავი ვით ზღვა
მალლა, უშიშრად ერთა აძხილოს.
ვინც უდგას შორსა,
სიცრუეს, შურსა
ვის არ ეხება პირ-მოთნეობა,
აქვს სული წრფელი,
სიტყვა ნათელი
გულს უმარხია, ჭეშმარიტება.
ვის არა რცხვენის,
ვის არ ეშინის
იგი მალალთა მალლა ასმინოს
და იმ ღვთაებას, —
ჭეშმარიტებას,
არ დაიზოგოს, თავი შესწიროს.

სად ვრის კაცი;
მე ვრსად კიცი;
ვერსად ვერ ვპოებთ მას წმინდა ვრსსა.
იყო კი ერთი—
ის იყო ღმერთი,
ისიც უგუნურთ კაცთ ვცვეს ჯვარსა.

З. ო.

შინაური მიმოხილვა.

რა უნდა ჰქონდეს საგნად წესთა ცვლილებასა ჩვენში—საშართველო წესთა ცვლილების კამმისია რით არის ჩვენთვის საყურადღებო—ჩვენი შუამდგომელობა—ვინ ითავებს— ჩვენი ღიდკაცობა—კანონიერი სახსარი.

შარშან «იკერიის» მესამე წიგნის «შინაურ მიმოხილვაში» ეს აზრი იყო გამოთქმული: «რუსეთი ერთი იმისთანა სახელმწიფოა, საცა სხვა-და-სხვა ტომისა ლ ენის ერნი ჭსცხოვრებენ და მერე ისე რომ თავიანთ მამა-პაპეულ მიწებზედ არიან შეჯგუფებულნი და არა შიგა და შიგ გაფანტულნი. ამიტომაც ერთს უდიდეს საგანს რუსეთისას შეადგენს ჯერ ის, რომ სხვა ტომის ერნი როგორ უნდა მოეწყონ შინაობაში სათვითოდ და მერე—როგორ უნდა მოთავსდენ სახელმწიფოსთან. დიდი ხანია მოსალოდნელი იყო ყველა თვალ-ახილულ კაცისათვის, რომ დღესა თუ ხვალე ეს ფრიად რთული და ძძიმე საგანი მთელის თავისის სიგძით და სიგანით წინ აეუდებოდა რუსეთს და მისდა გადაუწყვეტლად მისი წინ-სვლა შეფერხდებოდა. ყველას უნდა წინასწარ ჭსცოდნოდა, რომ დღესა თუ ხვალ ეს საგანი თავისას მოითხოვდა; რომ დღესა თუ ხვალე რუსეთი იძულებულ შეიქმნებოდა დაენიშნა საძზღვარი სახელმწიფო მოქმედებისა საზოგადოდ და ერთგნობისა ცალკედ და ერთისა და მეორის მეოდანი ცალ-ცალკე შემოეფარგლა. ამას*

მოითხოვდა არამც თუ ისტორიული მდინარეობა სამართლიანის აზრისა, არამც თუ შორ-მხედველობა დამჯდარის ჭკუისა, არამედ თვითონ სახელმწიფოს პირდაპირი ინტერესიც. თუ რამ სამდურავი, გულის-ტკენის ხმა, ჩივილი ისმოდა აწმყო მდგომარეობის შესახებ ამ ვრცელის იმპერიის სხვა-და-სხვა ადგილებში, ამისი მიზეზი მარტო ის იყო, რომ მთელი მოედანი საზოგადოების ცხოვრებისა მარტო სახელმწიფოს ეჭირა და ეროვნობა, რომელსაც თავის განსაკუთრებულს ცხოვრებაში თავისი საკუთარი საქმე აქვს, თავისი საკუთარი ჭირი და ლხინი, გულ-ხელ-დაკრეფილი იყო და ხმა-ამოუღებლივ სხვის მაყურებელი. რუსეთს არა ჭქონდა და არც დღეის აქამომდე აქვს გამოკვლეული, და დადგენილი დედა-აზრი მასზედ თუ—სად თავდება უფლება ეროვნობისა და სად იწყობა სახელმწიფოსი.»

ეს სიტყვები მოგვაგონა იმ გარემოებამ, რომ თ. დუნდუკოვ-კორსაკოვის მობძანებისაგე უმალ ხმა დავარდა კავკასიას საერთოდ სამართველო ცვლილება მოელისო. ეხლა თვით მთავრობისაგან გამოცხადებულია, რომ ამ ცვლილებისათვის საკუთარი კამმისიაც არის დანიშნული. ჩვენ არ ვიცით, ამ კამმისიას ვალად დაუდეს თუ არა იმ დედა-აზრის ალმოჩენა და დადგენა, რომლის ძალითაც ეროვნობის და სახელმწიფოს არსებითნი მოთხოვნილებანი უნდა ერთმანერთს შეეთვალოს და თვითეულს მათგანს მისი საკუთარი სარბიელი შემოეაზღოს. ჩვენ კი ამას ვიტყვით, რომ თუ კამმისიას ეს საგანი ვალად არ დასდვეს, მაშინ კამმისიას, ჩვენს თვალში, თვისი უალრესი მნიშვნელობა ჩამოერთმევა და მისი მოქმედება ისე საინტერესო და საყურადღებო არ იქნება, როგორც პირველ შემთხვევაში იქმნებოდა. თუ ცვლილების სურვილი ალძრულია იმ მი-

ზეზით, რომ ძველნი წესნი დაწუნებულნი არიან, მაშასადამე ისიც ცნობილი უნდა იყოს, რომ წუნი ძველის წესებისა რაში უფრო მდგომარეობდა. ჩვენის თვალით, ერთი ესებითი ლ უდიდესი ნაკლულოვანება ძველის წესებისა ის იყო, რომ ერევნობის საჭიროებანი და სახელმწიფოსი ერთმანერთში გარჩეული არ იყო. ყოველისთვერი სახელმწიფოს ანაცვალეს და ერეოვნობას გზა შეუკრეს, თუმცა სახელმწიფოს ჭეშმარიტი ვითარება, კარგად გასინჯული გზა და საჭიროება ამისთანა მსხვერპლს თავის დღეში არ ითხოვს, რადგანაც ერეოვნობა და სახელმწიფოდ ვილად მოსათავსებელნი არიან ერთმანერთში და საცილობელი, ერთმანერთის დამაბრკოლებელი არა აქვთ-რა. ამას მარტო ლრმად დაკვირვება უნდა, ხალასი გული და მიუდგომელი ჭკუა.

ამიტომაც თუ ჩვენის სიკეთეს და ბედნიერებას ნიშნად წინ დაუსმენ კამეისიას და განზრახულს ცვლილებას ამაზედ მიმართვენ, მაშინ სწორედ ეგ საგანი—ერეოვნობის და სახელმწიფოს ერთმანერთში მოთავსებისა—უნდა განსაკუთრებით გამოკვლევინონ, ნამეტნავად ჩვენში, და ცვლილების დედა-ბოძად დაადებინონ. ჩვენ ამას წინადაც ვსთქვით *) და ეხლაც სიტყვა-სიტყვით გიმეორებთ, რომ «ვიდრე წესების ცვლილებას შეუდგებიან ჩვენში, ჯერ ყველაზე უწინარეს გამოცნობილ და ალიარებულ უნდა იქმნას ის თუ—რა თვალით და რა გულით უნდა გვიყურონ ჩვენ; უნდა გამოცნობილ იქმნას, კარგად განსაზღრულ და ბეჯითად განმარტებულ თუ,—ვინა ვართ ჩვენ და რანი ვართ. რომ არავინ დაგვწამოს მიდგომით ლაპარაკი, ჩვენ მოვიყვანთ აქ ერთის რუსის მწერლის ნათქვამს

*) «ივერია № XII «შინაური მიმოხილვა.»

ამ საგანზედ: ჩვენ, რუსებმა, ამბობს იგი: არ უნდა დავიგიწყოთ თავის დღეში, რომ საქართველო ხმლით არ დაგვიჭერია; რომ ჩვენ თანასწორნი ძმები ვართ ჯარა ძალავრი ბატონები. ჩვენ არ უნდა დავიგიწყოთ, რომ ქართველნი შემოვიდნენ ჩვენს ოჯახში მისთვის, რომ ქართველადვე დარჩნენ ჯ უცხო ჯიშმა, უცხო სარწმუნოებამ და უცხო ჩვეულებამ არ შთანთქას. ამიტომაც ყოველს ქართულს, ყოველსავე ქართველთაგან ისტორიით შეძენილს, ქართველთაგან პატივ-ცემულს ჯ წმინდანად აღიარებულს, ყოველსავე განსაგუთრებულს თვისებას ქართველისას იმოდენად პატივი უნდა ვცეთ, იმოდენად მხარი მივცეთ და ხელი შევუწყოთ, რამდენადაც ყოველს ფერს ჩვენს საგუთარს რუსულს. კავშირი ძმათა შორის იმაში მდგომარეობს, რომ ერთი მეორეს ძმურად შეეწყოდეს, ერთი მეორეს შეემსჯვალოს და არა იმაში, რომ ერთის აღამიანობა მეორეს მტლად დაედოს, ერთმა მეორე ჩაჭყლაპოს. ყოველივე სახე ერისა, ყოველივე ერეკნობა ერთ-გვარად ბუნებრივია და ერთ-გვარად კანონიერი, აგრეთვე ყოველივე ჩვეულება და თვისება »

თუ ამ გრძნობით და ამ სამართლიანის აზრით არ შეუდგებიან ჩვენში ცვლილების საქმეს, ყოველივე ცვლილება სახელდახელო საქმე იქმნება, უსულო, უგულო, უსიტყვო და გამოუსადეგი ქვეყნისათვის ცალკე და სახელმწიფოსთვის საზოგადოდ. მაშინ ცვლილება ჩანოვნიკის ერთის სკამიდამ მეორეზედ გადასტუნება იქნება, კანცელარიების სახელების შეცვლა და ბევრი-ბევრი ორიოდ გრაშის გამოზოგვა და სხვა არაფერი.

არ ვიცით, ჩვენი შუამდგომელობა რამოდენად გასჭრის, მაგრამ მაინც კიდევ ეგ შუამდგომელობა ჩვენ უნდა ვიკისროთ

და ქვეყანას გავუწოთ ამ მხრით სამსახური. ჩვენი წმინდა მოვალეობა დღეს ის არის, რომ მთავრობამ ჩვენგანა ჭსცნოს ჩვენი გულის-ტკივილი და ჩვენის ნატვრის საგანი. ახალის მთავარმმართებლის გულ-მტკივნეული სიტყვები ჩვენის ქვეყნის შესახებ, მისი მტკიცედ გამოცქმული აღთქმა, რომ, რაც შესაძლოა, არავითარს ღონისძიებას არ დაიშურებს ჩვენის ქვეყნის აღმატებისათვის, მისი მტკიცედვე გამოთქმული სურვილი, რომ თვითონ საზოგადოებაც მოეშველოს ქვეყნის განწყობის საქმეში, იმედს გვაძლევს, რომ აქაური უმაღლესი მთავრობა სიამოვნებით მიიღებს ყოველსავე რიგიანად გამოგვლეულს, დამჯდარის ჭკუით შემუშავებულს აზრს მასზედ თუ—რა გზით და რა განზრახვით უფრო შესაფერია, გამოსადეგი და ნაყოფიერი ცვლილების მოხდენა.

ეს დიდი და წმინდა მოვალეობა, რომელიც დროთა-გითარებამ ჩვენ ზურგზედ წამოგვიდა, ძძიმე ტვირთია და დიდის ყურადღების ღირსი.! რაცა ჩვენი შვილები ჩვენ, მამებს, განგვიკითხენ, პირველად ამას გვეტყვიან: ეს ამისთანა შემთხვევა გქონდათ და რა ჭქენით ქვეყნისათვისა ღ თქვენის შვილებისათვისაო. რომ პირ-ნათლად დავხვდეთ ამ განკითხვის დღეს, რომ სირცხვილით პირზედ ხელი არ ავიფვრთ ჩვენთა მომდევართა წინაშე, რომ ჩვენი ხსენება საწყევარად არ გავიხადოთ, მაგ ძძიმე ტვირთს უნდა ყოველის ჩვენის სულიერის და ხორციელის ძალით ცნობიერად და წინ-დახედვით გავუძღვეთ.

ვინ არის ჩვენში ამისთანა სასახელო საქმის ღირსეული მეთაური? ვინ გამოადგებს თავს? აი კითხვანი, რომელთაც, ჩვენდა საბედნიეროდ, პასუხი ჯერ ადვილად ვერ მოეპოვება.

ჩვენი დიდ-კაცობა, რომელიც წარჩინებულობით, ხარის-

ხით, ყოფა-ცხოვრებით და შეძლებით ყველაზედ მახლობლად არის უმაღლეს მთავრობასთან და მაშასადამე უმაღლეს მთავრობამდე ხმის მიწვდენის ღონე ხელთა აქვს, ამ საქმისათვის მოუმზადებელია. თუნდათ ჭკუით და გონებით მომზადებული იყოს, გულიც იმოდენად გაღვიძებული უნდა ჰქონდეს, რომ საქვეყნო საქმისათვისაც უცემდეს და მოსვენებას არ აძლევდეს. იმოდენად ალმაცებული უნდა იყოს ზნეობით, რომ თავის პატივ-მოყვარეობას, სახელსა, დიდებას მარტო ქვეყნისათვის დადებულ ღვაწლში ხედავდეს და მარტო მაგ ღვაწლის სიდიდით ზომავდეს კაცის ადამიანურს ღირსებასა საზოგადოდ და თავის დიდ-კაცობისას ცალკედ. გმაყოფილება ჭეშმარიტის პატივ-მოყვარეობისა მარტო ამისთანა ღვაწლში მოიპოვება და სხვა არაფერში. ჩვენდა საუბედურად, ჩვენი დიდკაცობა შორს მანძილზედ არის დარჩომილი ამ მხრით ს ქვეყნისათვის დადებული ღვაწლი არამც თუ ადამიანის ღირსების მხოლოობით საწყოდ მიაჩნია, არამც თუ ჭეშმარიტის პატივ-მოყვარეობის საგნად ულიარებია, არამედ მის ცხოვრების დავთარში სახსენებელადაც მოხსენებული არ არის. არ არის ქვეყანაზედ არც ერთი ერი, რომლის შემძლებელი ნაწილიც ასე გულ-აცრუებული, ასე გულ-გრილი იყოს საზოგადო საქმეების შესახებ, როგორც ჩვენები არიან. არ არის ჩვენში არც ერთი საზოგადო საქმე, რომ მასში ჩვენის დიდ-კაცობის წარმომადგენელი მოქმედებდეს და ილვწოდეს. თავტრია, გაზეთია, თუ ყურნალი უიმათოდ ილვწიან; ლარიბს, ლატაკს თავისი გროშები მოაქვს, რომ რაგორმე თავტრი, გაზეთი, ყურნალი შეინახოს და ერთობ საზოგადო საქმეს ხელი რაგორმე შეუწყოს და ერთი დიდ-კაცთაგანი კი ეურსაც არ იბლეტავს, თითქო ეოგელივე ეს მისთვის სასაცილო საქმე იყოს. ან იქ-

ნება უმეცრებისა გამო ჭკოხნისთ, რომ ქართული თეატრი, ქართული ყურნალი, თუ გაზეთი და სხვა ამ გვარი საქმე არაფერს არ მოასწავებენ და წვრილ-ფესხობის ცულლუტობათა ჭსთვლიან. ერთიც, მეორეც, მესამეც, რაც უნდა უძლურნი იყვნენ დღეს, ჩვენის ვინაობის დამცველნი და შემნახველნი არიან. ვინც ამათ ზურგს შეაქცევს, თავის საკუთარს ვინაობას უარ-ჭყოფს, თავის ადამიანურს სახეს შეურცხ-ჭყოფს და არარათა ჭხდის. თუ ადამიანს თავისი ვინაობა არარად მიაჩნია, მაშინ იმ ადამიანში ადამიანური რალაა? დრო გამოიცვლება, დრო მოვა, როცა თავისის ვინაობიდგან გადამდგარი კაცი ყველასაგან შერისხულ იქნება, როგორც ულირსი, თვითონ იმათგანაც კი, ვინც ეხლა სიხარულით ამისთანა კაცს შეიკედლებს ხოლმე ლ ულოლებს. დრო მოვა, როცა ყველასათვის ცხადი იქნება როგორც ორკერ ორი, რომ თუ კაცი თავისას გადუდგა, სხვისას ვერ უერთგულებს. ეს ჭეშმარიტება დღეს ცოტამ იცის და ხვალე ბევრს ეცოდინება ლ მაშინ ვაი თავის ვინაობაზედ გულ-ატრუებულს, გულ-გრილს და ხელ-აღებულს!...

მაშ საიდამ რას უნდა გავხდეთო? იკითხავს მკითხველი. ჩვენის თვიქრით, ერთი განონიერი სახსარი გვაქვს და ამ სახსარს თუ ჭკოგანის ცოდნით, სიფთხილით და გონიერებით ჩავკიდეთ ხელი, ჩვენ ჩვენს მოვალეობას მთავრობისა და ქვეყნის წინაშე ზირ-ნათლად გადავიხდით. თუ მაინც და მაინც არა გვეშველება-რა, იმის საბუთად მაინც დაგვრჩება, რომ ხმის ამოღების დროს ხმა-გაკმენდილნი არა ვუოფილვართ. ამას მაინც ვიტყვიან, იმათაც უთქვენიათ, უზრუნვიათ ქვეყნისათვისაო მართალია, ეს დიდი ნუგეში არ არის ქვეყნისათვის, მაგრამ სულ არარაობას მაინც ეგ ჭსჯობია.

ეგ სახსარი ჩვენის გუბერნიების თავად-აზნაურთა კრე-

ბაა, თბილისისა და ქუთაისისა. ეს კრება წელს უნდა მოხდეს თავ-თავის ადგილას. ჩვენდა სანუგეშოდ ამასაც ვიტყვით, რომ დღეს ოთხელი კაცი, დიდი თუ პატარა, ჭვრეტნობს, რომ ეგ მაგისთანა კრება ქვეყნის სათამაშო ოინობა არ არის, როგორც აქამომდე იყო. დღეს ყველას, ვისაც კი გული გაჭლეტილებია ქვეყნისათვის, საზოგადოებისა და ერისათვის, მაგ სახსარს შეჭყურებს ხარბის და იმედიანის თვალით. დღეს ყველა ფიქრობს,—რომ ეგ კრება როგორმე გამოიყენოს საზოგადო საქმისათვისა. ყველანი ამას ამბობენ, რომ ჩვენი ხმა აქედან უნდა მივაწვდინოთო. ამის ნებას კანონიც გვაძლევს და ქვეყნის უკიდურესი საჭიროებაცა. მართალია, თავად-აზნაურთა კრებას ზოგიერთნი, შინაურნი თუ გარეულნი, პატარა ფარგლით უზამენ ხოლმე მოქმედების მოედანს. ამით ყოველს აზრს და წინადადებას, რომელთაც კი საქვეყნო, საყოველთაო ფერი აქვს, ფარგალ გარედ აგდებენ, როგორც არაკუთვნილს საგანს კრებისას, მაგრამ ჭსცდებიან. ჭსცდებიან ისინი, ვინც ამ შემთხვევაში გულ-წრფელად იქცევიან. ხოლო ბევრნიც იმისთანანი ამოგვიჩნდებიან თვითონ კრებაში, რომელნიც ამისთანა ფარ-ხმალს იხმარებენ რაიმე ამა თ რიდითა და ანგარიშითა. მაშინ ეგ შეცდომა დანაშაულობათ უნდა ჩაეთვალოს მოქმედსა.

დიახ, ბატონებო, ჩვენს ვინაობას ჩვენს ცხოვრებაში უსათუოდ გზა უნდა მიეცეს და ამაზედ თავად-აზნაურთა კრებამ თავისი ხმა უნდა ამოიღოს, ხმა კანონიერი, დინჯი, დარბაისლური და მშვიდობიანი. უამისოდ წარმატების გზა შეიკრობილია. ესეთი ოთხი წარმატების გზისა ერთნაირად საგრძნობელია ყველასათვის. ამ ერთს ტალღაში თავადიც იწვის, აზნაუ-

რიც, მდგადლიც და ერიც. თუ განზრახულმა ცვლილებამ ჩვენს ვინაობას არ მოხედა, თუ გვერდზედ აუარა, ამისი ბრალი ჩვენ დაგვედება და მაშინ ნურც მთავრობას დავეშურებით და ნურც ბედსა.

ახალი წიგნები.

«თამარ დედოფალი», სახალხო სკოლებში საკითხავი წიგნი, შედგენილი კ. ბ—შვილისაგან.

ქართველი კაცი არა სცნობს დათვის, ტურის, ვირის, ცხენის ხორცს; არა სჭამს აგრეთვე დამხრჩვალის პირუტყვისა და ფრინველის ხორცსაც; მაგრამ მეთოთხმეტე საუკუნეში რამდენიმე წლის განმავლობაში უმოსავლობის გამო ისეთი სიმშილი ჩამოვარდა საქართველოში, რომ ქართველნი «მძოვრსა არა-წმინდისასა ურიდად სჭამდენ» (იხ. ქართ. ცხოვ. 337 გვ.). მეთვრამეტე საუკუნეში მოხსენებულ მიზეზისავე გამო ქართველები «ბალახის კურკას გაახმობდიან, დაფქვიდიან, და იმას სჭამდიან» (იხ. იქვე ნაწ, II, გვ. 347). აგრეთვე ერთ დროს ხალხი ისე დამშიგდა, რომ ვირის ხორცი ლიტრობით იყიდებოდა.

სწორედ ამ შიმშილსა ჭვავს ქართველის კაცის ჯეუის მოთხოვნილებაცა. მისი სული გალტაკდა და დაიმშა უმეცრების გამო. იმას ახლა გაჭლვიძებია მადა კითხვისა და ცნობისმოყვარეობისა. სკანდაროვები, ახპატელოვები, ტერ-გაბრიელიანცები და ანდღულაძეები მეცადინეობენ თავიანთ ჯუჯეიან ხელით შეაზავონ პრასითა და პირპილით რამე თხზულება ქარ-

თულს ენაზე ლ გასასლოან ხალხში. ჩვენს საწყალ ხალხსაც კითხვა უნდა და რომ ვერა უშოვნია-რა, დამძაღებულ და დამხრჩალ ჭკუის ნაწარმოებს ჭკითხულობს. აბა მეტი რა ოლაკი აქვს!

ამ ჭკუის სიმშილით აიხსნება, რომ ჩვენს ხალხში იყიდება ისეთი ისტორიული წიგნაკები, როგორიც არის «თამარ-დედოფალი.» ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ იმას არავინ წაიკითხავდა, თუ რომ ყოველიფო ამაზე კარგად დაწერილი. მაგრამ დღეს ის ხალხმა უნდა იკითხოს, თუნდა რომ ძლიერ ცუდიც იყოს, რადგან ცნობის-მოყვარეობა დაკმაყოფილებას ითხოვს.

ნუ წაიკითხავს რა, იტყვით; მაგრამ რომ არ შეუძლიან არ იკითხოს! კაცის ბედნიერად სიცოცხლისათვის ამ წუთისოფელში რამოდენადაც საჭმელ-სასმელია სანუკვარი, იმოდენად საჭიროა სწავლა და მეცნიერებაც; უკანასკნელი არის სულის საზრდოკე. ცოდნა გონების თვალია. ამას გრძნობს ყოველი გაუნათლებელი კაცი ინსტიქტურად და ელტვის ცოდნასა და გამოგვლევას. ვერ იპოვით იმისთანა გლეხს, დაკრდომილს გლახაკს, რომ რისამე ცნობის-მოყვარეობა არა ჰქონდეს; არ ჰქონდეს სურვილი შეიტყოს მიზეზი ბუნების მოვლინებათა. ყველას უნდა მისწვდეს ცასა, ჩაიხედოს ზღვის უფსკრულში, გაარღვიოს დედა-მიწის გული და ყველაფერი დაწვრილებით გამოიგვლიოს.

ასეთი ძლიერი მოთხოვნილება კაცის სულისა ყოველს მწერალს, რომელიც კი კალამს ხელს ჰკიდებს, კარგად უნდა ახსოვდეს. მაგრამ უფრო მომეტებულად იმ მწერალთ უნდა ახსოვდეთ ეს ჭეშმარიტება, რომელნიც ისტორიულ წიგნაკებს სწერენ. ქართველ ხალხს ისე არა ეხალისება-რა წაიკითხოს ლ

შეიტყობს, როგორც თავის მამა-პაპის წარსული ცხოვრება, მისი ავი და კარგი. ამისათვის ყოველი ქართველი მწერალი ისტორიულ მოთხრობებისა დიდის სიფრთხილით უნდა ლაპარაკობდეს, რომ ტყუილის თქმით არ დაამცირონს ერის საკეთილ-დღეოდ მომქმედნი გმირნი.

მაგრამ საუბედუროდ არამც თუ ჩვენს ახალ-გაზდა მწერლებს აკიწყდებათ ეს წესრიტება, არამედ თვით გადარბაისლებულ და მოხუცებულ «დროებასაც.» ამასაც ხანდისხან ნახტომი შეეშლება ხოლმე ლ სხვა-და-სხვა ახალ წიგნებს უსაფუძვლო ქებით ამკობს. მაგალითად, ამ ახლო ხანში გამოვიდა ისტორიული წიგნაკი, სახელად თამარ დედოფალი», შედგენილი კ. ბ—შვილისაგან «სახალხო სკოლებში საკითხავად» და ამაზე «დროება» ბძანებს, რომ ავტორს კარგად შეუდგენია და კარგის ენითაც დაუწერია. მაგრამ საძწუხაროდ არამც თუ კარგად არ არის შედგენილი და «ტკბილის ენით» დაწერილი, არამედ ტყუილებითაც სავსეა. ეს ისეთი წიგნია, რომელზედაც ლაპარაკიც არა ღირდა, მაგრამ რადგან «სახალხო სკოლების საკითხავად» არის დანიშნული და «დროებაც» აქებს, ამისათვის საჭირო შეიქმნა მისი გადასინჯვა.

არამც თუ არ შეიძლება ვისმეს ვურჩიოთ ეს წიგნაკი «თამარ დედოფალი» მიიღოს სკოლებში და აკითხოს ბავშვებს,—არ შეიძლება, რომ ის იკითხონ დიდებმაც, რომელთაც ისტორია არა აქვთ შესწავლული. ჩვენ ვიუკვით მაგალითად მოწამე, რომ ერთმა ლექტორმა ამ წიგნაკიდამ ამოგლეჯა და წარმოსთქვა ეს სიტყვები: «რუს გეორგის სვანელებმა ყელზე თოკი მოაბეს და მოჭგვარეს თამარსა;» თუმცა კი დათოკვულიც არ ყოფილა იგი. (იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 297). თუ გსურთ შეიტყოთ, მართალი ეს არის: თამარმა იმას შე-

უნდა ოთხელი შეცოდება და «წარვიდა იგი მეისვე მისსა სვეუბედურსა გზასა» (კონსტანტინეპოლს) და არა თავის ქვეყნისკენ» (რუსეთში), როგორც სტეფის წიგნაკი. ამის დამწერს უნდა ეფიქრნა, რომ რადგან ქართველს ენაზე კერ არ არიან დაწერილნი პატარ-პატარა სახალხო საკითხავად ისტორიულნი მოთხრობანი და ხალხს რადგან ძლიერ სწყურიან ამ გვარების კითხვა და ოთხელს წიგნს ეტანება,—თამარ დედოფლის ცხოვრება კარგად უნდა შეესწავლნა, ბეჯითად გამოეკვლია ის მატიანე, რომელიც იმას ხელში ჭერნდა, მოეყვანა ცნობები რიგზე და მერმე დაეწერა გასაგონარ ენით მოთხრობა.

საშუხარობად არა სჩანს წიგნაკიდგან, რომ ავტორი ერთგულად და ბეჯითად შესდგომოდეს საქმეს. იმას ხელში ჭერნია «ქართლის ცხოვრება», მაგრამ ვერ მოუხმარნია, როგორც რიგია. იმას ვერ გაუგია ისიც, რაც იქ სწერია. მართალია, ის მეცნიერულ თხზულებას არა სწერს და ჭსურს დასწეროს ხალხისათვის მსუბუქად წასაკითხავი მოთხრობა, მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც დიდებულის და სახელოვანის თამარის ისტორიული ცხოვრება სწორედ უნდა აეწერა ფაქტიურად. თუ ასეთი განზრახვა ჭქონდა სახეში, სხვა კითხვების ალსნას ალარ უნდა გამოდგომოდა. მაგრამ ავტორი არ კმაყოფილდება თამარის ცხოვრების ალწერით. იმას ჭსურს ალსნას მნიშვნელობა სახელმწიფო თანამდებობათა, მიზეზნი შეოთისა, არეულობისა, ომიანობისა, თამარის მოქმედებისა, მაგრამ ამ საქმეში გზა ლ გვალი სრულიად დაბნევია.

მაგალითად წიგნაკის მე-4 გვერდზე ავტორი ამბობს: 1) იმერეთის ეკლესიის მმართველად იყვნენ მთავარ-ეპისკოპოსები და თამარის დროს იყო ანტონ ქუთათელი; მაგრამ აქვე ამბობს: 2) «საქართველოს საეკლესიო საქმეებს განაგებ-

დენ კარგა ხანობით ბერძნების ეპისკოპოსებია», 3) რამდენიმე სტრიქონის შემდეგ სწერს კიდევ: «მოთავეთ ეკლესიისა ამოირჩიეს კათოლიკოზი, რომელიც განარჩევდა სასულიერო წესებსა და საქმეებსა სამღვდელოთა»; მაგრამ ჩაჭეშვებს კიდევ ცოტას ქვეით, (მე-5 გვერდზე) და კვლავ ამბობს: 4) «იმერეთს ჭეშვნდა ქუთათელი ქათოლიკოზი, რომელიც პირველად იწოდებოდა მთავარ-ეპისკოპოსად, ქართლსა — ქართველი ქათოლიკოზი ჭეშვნდა და კახეთს—ბოდბელი.»—ვინც გინდა წაიკითხოს ეს სტრიქონები, ეგეოდა ასე იფიქრებს: თამარ მეფემდე ლ მის დროსაც «კარგახნობით» საქართველოს ეკლესიის გამგენი იყვნენ ბერძნების ეპისკოპოსები და იმერეთში იყო ეკლესიის მართველად «მთავარ-ეპისკოპოსი», ქართლში—კათოლიკოზი; მაგრამ თამარმა შესცვალა ეს წესი და დაუყენა სამი ქათოლიკოზი: ერთი იმერთში, მეორე ქართლში, მესამე კახეთში. ასეთი მოაზრება ცხადი შეცდომაა და თუ ავტორს ამის თქმა არ ეწადა, მაშ ვერ გამოუხატავს თავისი აზრი. თამარის დროსაც და მასზე წინადაც, მეთერთმეტე საუკუნიდგან დაწყებული, საქართველოში იყო ერთი კათოლიკოზი, და მერე, სამეფო სამად რომ გაიყო, დასვეს ორი — ერთი ათხაზეთ-იმერეთში, მეორე ქართლ-კახეთში; ბოდბელი ანუ ალავერდელი კი არ იწოდებოდა ქათოლიკოზად.

ამ შეცდომის შემდეგ, ავტორი მეორე შეცდომაში აზრის თქმას შეუდგება. აქვე მე-5 გვერდზე ის ამბობს: «ამირ-სპასალარი იბრძოდა ომიანობის დროს ყველა ერისთავებს თავის ჯარით.» მე-14 გვერდზედ კიდევ სწერს: «მწიგნობარ-თუხუცესი სტემდის(?) მოინასტრებსა ბრძანებებს და ლაშქრების მოსწავლარ(?) ერისთავებს....» განა გაიგეთ მკითხველო, რომელი იბრძოდა ერისთავებს თავიანთ ჯარებით: ამირ-სპასალარი,

თუ მწიგნობართ-უხუცესი?... ერისთავებს თავიანთ ჯარებით ამირ-სპასალარი კი არ იბრძებდა, არამედ—მეფეს სამშობლოს თავისუფლებისა და ქართველობის სარწმუნოების დასაცველად. მაგრამ ბძანებებს სწერდა ყოველგან ეპისკოპოსი ჭყონდიდელი, რომელიც იყო მწიგნობართ-უხუცესი და ლაშქარში რომ მიდიოდა, ჯვარი ხელში ეჭირა და მიუძღოდა წინ; ჯარები რომ გამობრუნდებოდენ, იგი უკან მოექცეოდა და ისე მოსდევდა. იგივე ჭყონდიდელი იყო პატრონი ობოლთა, ქვრივთა, გლახაკთა და დავრდომილთა და მოახსენებდა მეფეს მათს გაჭირვებას.

მარტო ამით რომ თავდებოდეს შეცდომილება ავტორისა, კიდევ არა უშავდა-რა; მაგრამ საუბედურო მრავალი კიდევ სხვა ამ გვარია ამ მცირე წიგნაკში. მე-4 გვერდზედ ავტორი ამბობს: «მეფის დასაცველად არსებობდა მუდამი ჯარი, რიცხვით ათასი.» საიდგან ამოუღია ეს ცნობა, არა სჩანს. ჩვენ გიცით მხოლოდ ვახუშტის თქმით, რომ მეცამეტე საუკუნემდე მეფეებს ჰყვანდათ 60 ათასი კაცი, და ეს ლაშქარი იწოდებოდა „სეფე-წულად.“ ხოლო იოსელიანი ამბობს, რომ თამარ მეფეს 300,000 ჯარის-კაცი ჰყავდა. განა ცხადი არ არის აქედამ, რომ ავტორს თავის ოცნებით შეუთხზავს „ათასი?“ ამ სახითვე არის შეთხზული ისიც, რომ ვითომც თამარის მეუღლეს ეთქვას (როცა შეიტყო თავადების ღალატი და რუს გიორგისთვის მიმხრობა) ეს სიტყვები: „მე ვიტყვი ჩემს ოცნებას, რათა ყოველი კაცი ცრუ არს.“ ჯერ ერთი ესა, რომ ეს სიტყვები ეკუთვნის წინასწარ-მეტყველს დავითს, და არა თამარის მეუღლეს დავით სოსლანს, მეორედ ამას ამბობს თავის მხრით მემატიანე და არა დავით სოსლანი, და მესამედ ამ სიტყვებში „ოცნება“ კი არ არის ნახმარი, არამედ—«განცვიფ-

რება», რომელიც ოცნებას არ ნიშნავს. აგრეთვე სიტყვა მთლად მე-19 გვერდი. რაც აქა სწერია,—ეს ყველაფერი თამარის დროს კი არ მოჰხდა, არამედ მეცამეტე საუკუნეში და კიდევ უფრო შემდეგ, მაგრამ მაშინაც, როგორც ვიცით მატიანეთაგან, „თორეში არავინ ძვრებოდა.“ ტყუილია ისიც, ვითომც თამარს თავისი სიზმარი მღვდლისათვის აეხსნევინებინოს (იხ. გვ. 23 და ქართ. ცხოვრ. 311 გვ.). ტყუილია ისიც, ვითომც დასავლეთის ჯვაროსნულ ჯარებმა იმისათვის დაიპყრეს საბერძნეთი ალექსი კომნენის დროს, რომ თამარი გაუდგა ბერძნებს და ალარ მიგვრეულობდა, და, ამ მიზეზით, «ბერძენთ იმპერიას ბოლო მოუღეს» (გვ. 31). ტყუილია ისიც, ვითომც (გვ. 32) «თამარმა ველარ მოითმინა, გაიყოლია შვილი და მიადგა ყარსს. ეს სრულიად ასე არ იყო (იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 326). აგრეთვე ტყუილია შემდეგ სტროიქონებით გამოხატული აზრები: «გადასწერა ჯვარი ოთხ-კუთხიე»(?) (გვ. 38); „და რომ მტრის ცხენოსანთა არ დაეთრგუნათ ქართველების ქვეითა ხალხი» (გვ. 39); ტყვეები აიღეს(?) და ცხენის ნალებზე დაარიგეს (გვ. 40) (მარტო ერთი ეზენკელი გაიყიდა ცხენის ნალზე და არა ყველანი); ანის ქალაქის მელიქთან მიგიდა ერთი ვილაცა მუსულმანი...“ «(ანის ქალაქის მელიქთან კი არ მიგიდნენ, არამედ ქალაქის მიანისა ანუ მანას სულტანთან). (იხ. ქართ. ცხოვ. გვ. 331).

ამისთანა ტყუილები კიდევ ბევრია, მაგრამ ყველა რომ ჩამოგთვალოთ, შორს წავა, და არც ღირს მათზედ ლაპარაკი. ისიც გმარა, რაც მოგიხსენიეთ, რომ შეიტყოს მკითხველმა წიგნაკის შინაარსის აგ-აგრეგიანობა.

ამ ტყუილებით გამოტენილ წიგნაკში არც ისტორიული ფაქტებია რიგ-რიგზე აწერილი. აკლია რაც სცოდნია, ყური

არ უგდია ქორონიკონისათვის, და ისე აურ-დაურევია. მაგალითად მცირე-აზიაში იკონიის სულტანთან ნუქერდინთან თამარს ომი ჰქონდა 1203 წელს; არდებილის სულტანს ებრძოდა ის 1209 წელს; მაგრამ წიგნაკის აკტორმა პირველი მეორის ადგილას ასწერა, მეორე პირველის ადგილას. ამას გარდა თამარისაგან ტრაპიზონის დაჭერა ამ ორის თვაქტის წინ არის აწერილი, თუმცა «ქართლის ცხოვრება» ამ შემთხვევას ბოლოში სწერს. მაგრამ ეს კიდევ არაფერი, ნეტარი დიდებული და სახელოვანი თამარ ისე მაინც ყოველიფერ აწერილი, როგორც მატიანეში სწერია. მატიანე ამბობს, რომ ხალხს ისე უყვარდა თამარ, რომ მისი სახელი ბეჭედზე, ხანჯალზე, ხმალზე, მოხუცებულთ ჯოხებზე, მემცხვარეთ და მეძროხეთ კომბლებზე ჰქონდათ გამოჭრილი. «პირსა შინა, ამბობს «ქართლის ცხოვრება», ქართველს პირველ სხვა არა-რა მოაქვნდა, ვითარ თამარ: რამეთუ სახლთა ზედა აგოსტიხურად თამარის შესხმათა დასწერდეს, ბეჭედთა ზედა და დანთა და არგანთა შეამკობდეს, და ზედა თამარის ქებათა დასწერდეს, და ყოველთა პირნი ერთბამად მზა იყვნეს, რათა ღირსი რამე თამარის საქებულობასა სიტყვა აღმოთქვან; ერმანი მემრეწელნი, განპებასა შინა ორნატთასა, თამარის ქებათა მეღექსებიან ერაყს მყოფნი მეებნენი, გინა მეჩანგენი თამარის შესხმათა მუსიკობიან; ფერანგნი და ბერძენნი, ზღვასაშინა მენავენი ნიან-კეთილობათა შინა, თამარის ქებათა იტყოდიან.“ (იხ. გვ. 336). მაგრამ წიგნაკიდგან არამც თუ ეს არა სჩანს, არამედ თვით თამარიც უბრალო მომაკვდავ, ცრუ-მორწმუნე დედაკაცსა ჰგავს. გლეხმა რომ წაიკითხოს ეს წიგნაკი, არასოდეს არ დაიჯერებს, რომ აქ იმ თამარზე სწერენ, რომლის მეფობის დრო

მიაჩნია დრად ნეტარებისა, ბედნიერებისა და მთელის ერის კმაყოფილებისა.

მაგრამ გავანებოთ ამასაც თავი და გადავიდეთ ახლა ავტორის ენაზე, რომელსაც «დრება» უქებს წიგნაკს. შეიძლება წიგნაკის დამწერს აპატიოს კაცმა ის შეცდომილებანი, რომელნიც მოგიხსენიეთ, მაგრამ სამშობლო ენის უცოდინარობა კი არ არის შესანდობელი არც ერთის ქართველისათვის. აი ნიმუშები იმის ქართულის ენისა. «ერთი საძნაურო(?) საქმე მოჭსდა»; „თამარმა არ დაზოგა ჯარი და ძალე შეატყობინა ოსმალთა და სპარსებთა(?) თავისი ძალა კაეშირისა და მოყოლობისა ურთი-ერთ შორის გაბმისა უარი განაცხადა»; «ქრისტიანეთ მენუგეშე»; «გელაქუნების(?) ჯარები»; «რუს გიორგიმ გაახშირა.... საძაგელი ქცევა გარდამეტებულად სპარსეთის ხალხისაგან"; «პიროვანი მეფის თვისებებით მეზობელთ აშინებდნენ და მორჩილების ქვეშ იპყრობდნენ"; „ძრავალი ერისთავების მიდგომილებით რუსმა გული მოიდგა"; «თავანთ საკიდრებზე ააკიდებინეს»; მიართვეს ნადალვით ნაშოვნი»; «მუსულმანელები(?) უსისხლო მტერნი ქართველებისა»; «ვალარ გასძლო იშიშვლა (რა?) ლ ერთი სიტა ჰკრა";... „შენ ოქროთ შეკვრებული მევირეთ მინდობილ ხარ"; „ოსმალებმა შეაბეს ფიცხლავ ჯარებით დატაკება»; «თავგანწირულნი სარდლები ეგერებიან მტერსა ქვეევით»; «ისე გაიმარჯვეს, რომ მტერი გამოიგდეს»; ზანგელებმა თავი მოიხრეს და ხარჯი მისცეს»; «უცვლელმა, მამაცმა და გულადმა (ვინ?) სამეფო საქმეებს, არაფერში ულალატა და ლაიფლა(?) მათ."

კიდევ ბევრს ვიტყოდი ამისთანა «ტკბილის ენის» გამომეტყველებას, მაგრამ ალარ მსურს ვისმეს თავი შევაწყინო ამ

უკარგ წიგნაკზე გრძლად ლაპარაკით. კმარა ისიც, რაცა ვსთქვით. მხოლოდ ამას დაკუმატებთ, რომ დამნაშავედ უნდა ჩაითვალოს ერის წინაშე იგი, ვინც საჯაროდ აქებს იმისთანა «სასასალხო სკოლების საკითხავად» დაწერილ წიგნაკს, რომელსაც შეუძლიან ხალხს თავის მამა-პაპის წარსული ისტორიული ცხოვრება შეაზიზღოს. შეუძლიან ათქმევინოს: თუ ნაქებ და სასწავლოვან თამარის დროს ქართველის ხალხის ცხოვრება ასეთი უნუგეშო იყო, სხვა დროს რალა იქნებოდა? [1])

მ. დ. ჯ.

---

[1]) იხ. «თამარ დედოფალი» გვ. 19.

სხვა-და-სხვა ამბავი.

— ტყეების გაჩეხას თევზების გაწყობა მიჰყვება. ამ საუკუნის დასაწყისს რუსეთის ერთს ადგილას ორს ტბას გაუკეთეს ტუე ეკრა გარსა.. ამ ტბებში მაშინ თევზი უხვად იყო. 50 წლის წინად გასჩეხეს ის ტყეები და სახნავ-სათეს მიწად გადააქციეს. მასუკან ტბებში თევზი ძალიან შემცირდა, თუმცა დაჭერით უწინდელზედ ნაკლებს იჭერდენ. მიზეზი ამ გვარის მოგლენისა ცხადია. გასჩეხეს ტუე და გაწყვნენ ის მწერნიც, რომლითაც ყოველი ტუე საკვესა და რომელიც თევზების უმთავრესს საკვებავს შეადგენს, მეტადრე წვრილის თევზებისას. (Сельскій Вѣстникъ).

— მავთულებით დაჭრილი კაცი. წარსულ თვეში ერთი საზარელი შემთხვევა მოხდარა სათურანგეთში ქალაქს რუენსა და ამიენს შუა. გზის ყარაულისათვის საშინელ ქარიშხალს მოუსწვრია და იმასაც თავი რკინის გზის ლიანდაგის გვერდით შეუთვრებია. ქარიშხალს ტელეგრაფის ბოძები წამოუქცევია, მავთულები დაუწყვეტია და აქა-იქა მიუთვანტნია. ყარაულსაც შემოხვევია გარშემო რამდენიმე მავთული, მაგრამ იმას ყურადღება არ მიუქცევია. ამ დროს გამოიარა თურმე რკინის გზის მაშინამ, რომლის თვლებსაც მავთულები დაჰხვევოდათ ლ საცოდავი გზის ყარაული აეთრიათ. მგზავრებს შეენიშნათ რომ გაქანებული მაშინა ვიღაც მავთულებზედ გამობმულს კაცს მითრევს და ნაკუწ-ნაკუწად სჭრის. გაეჩერებინათ მაშინა, მაგ-

რამ გვიან-ლა იყო: ადამიანის მაგიერად მხოლოდ ხორცის ნაგლეჯების ხროვა ენახათ. (Journal des Débats).

— ქუჩაში ნაპოვნი მილიონი. პარიჟში უოგელ - წლიგ 750,000 ფრანგისა იყიდება ქუჩაში აკრეფილი პაპიროზისა ლ სიგრების ნამწვავები. ხუთასამდე კაცი მისდევს ამ საქმეს და უოგელი მათგანი დღეში ოთხიდამ ხუთ თერანკამდე შოულობს. ჩვეულებრივ დილით ადრიან გამოიცინება ხოლმე ეს ხალხი ლ გულ-მოდგინედ ეძებს ნამწვავებს ბულვარებზე, ქუჩაში, თხრილებში, სანაგვეებში, ერთის სიტყვით უოველგან. ამ ნამწვების თამბაქო ხუთჯერ უფრო იაფად იყიდება, ვიდრე თავი თამბაქო (Journal des Débats).

— ხეხილის ჭიის ახალი წამალი. ავსტრალიაში არის ერთ-გვარი ხე, სასელად ევკალიპტუსი, რომელსაც ხეხილის მავნებელნი მწერნი არ ეკარებიან. მიწაზედ რომ გაანბილოს კაცმა იმის თოთლები, მომეტებულ წილს ახლო-მახლო ხეხილზედ დაბინავებულ მწერთა ბინა მოეშლებათ და მოსცილდებიან იმ არე-მარეს. თუ ხეს გარშემო ევკალიპტუსის ქერქი შემოარტყეს, მაშინ ხომ მწერი ამ ხეს სულ არ მიეკარება. (Globe).

— ვენის, ნიცის და სხვა თეატრების დაწვამ, რომელთაც მრავალის ადამიანის სიცოცხლე შეიწირეს, ისეთი შიში დაბადა ოოგელგან ცეცხლისა, რომ სადაც კი გაისმის სიტყვა „ვიწვით“ მაშინვე კაცი კაცს ეცემა, ძმა ძმას ალარა სცნობს, მამა შვილსა და დიდი პატარას თვალ-ყეშ გასათელად ალარა ზოგავს. ერთს რუსეთის ქალაქში, ბანოში, ამას წინად ვილასაც წამოეძახა: „რა ცხელი ოთქლია, ვიწვით, ვიწვითო!“ ხალხს მარტო უკანასკნელი სიტყვა გაეგონა და დაეძახნა: ცეცხლი გაჩნდაო! ერთს წუთს ოვალანი დედი-შობილა კარში გამოცვინულიყვნენ, კაცებისა და ქალების განოოთვილებიდამცა-

უბედურება კი არა მომხდარა-რა, მაგრამ ბევრს ქალს გულს შემოურეოდა ლ ბევრნი გაცივებულიყვნენ შიშვლად კარზე დგომით რუსეთის ყინვაში. (Заря).

— მთვრალი ძროხები. ბერლინის ახლო ტყრმიდამ მიგყვანდათ რძე ყოველ დილით რამდენსამე რძის მაღაზიაში. ერთს დილით რძის მომტანი ხელ-ცარიელი დაბრუნდა ფერმიდამ. თურმე ყველა ძროხები დამთვრალიყვნენ და არავის უშვებდენ მოსაწველად. წინა-სალამოს ძროხების მოშვლელს ბნელაში წყლის დალევინება უნდოდა თურმე და შეცდომით წყლის ბოჩკის მაგივრად სპირტის ბოჩკის კრანი მოეხსნა. ძროხებს სპირტი მოსწონებოდათ, მაგრამ ისე კი მოჭკიდებოდათ, რომ ორს დღეს და ღამეს ახლო ვერავინ უდგებოდა. (Московскія Вѣдомости).

— ბელის ნაკბენის ახალი წამალი. ერთს ექიმს უპოვნია ახალი წამალი გველის ნაკბენის მოსარჩენად. ეს ექიმი ბრაზილიელია, ე. ი. იმ ქვეყნელი, სადაც მრავალი სხვა-დასხვა გვარი გველია და არის იმისთანაც, რომელიც კბენის უმალვე ჭკლავს ადამიანს. ეს წამალი შესდგება მარგანეცისა და პოტაშისაგან და როგორც სწერენ, მალე გამოცდილი იქნება მისი მოქმედება პარიჟში გველით ნაკბენ ცხენებზედ. ბრაზილიელ ექიმს უცდია მრავალჯერ ეს საშუალება თვით რვასა ლ ათს საათს რომ გაუვლია შემდეგ კბენისა და მოურჩენია კიდეც. (Journal des Débats).

— ჰაერში მოგზაურობა. ყველამ გიცით, რა არის ბუერთი; გიცით რომ მალლა ასვლა და აქა-იქა ფრენა მას არ უჭირდება, მაგრამ ძნელი ეს არის, რომ ეს ფრენა გაცის სურვილზედ არ არის დამოკიდებული, არამედ იმაზედ, საიდამ როგორი ქარი უბერავს. თუ იმისთანა მაშინა გამოიგონეს, რო-

მელიც ჭაერის ბურთის კაცის სურვილისამებრ ამუშავებდეს, აუარებელი ცვლილება მოხდება კაცობრიობის ცხოვრებაში. თუ ერთი ნემეცური ყურნალი არა სტყუის, ერთს ნემეცს მოუგონია ამ გვარი მაშინა და მალე გამოსცდიან კიდეცა. იქნება ეს ყურნალი კი სტყუოდეს, მაგრამ თვით ეს ხმები ამტკიცებენ, რომ არ არის შორს ის დრო, როდესაც ჭაერის ბურთები გაუქმებენ რკინის გზებს, ცეცხლის გემებს და თოვლის ზვავები ველარ დაანგრევენ ერთმანერთის შორის მისვლა-მოსვლასა. («Голосъ»).

— ტუნელი ინგლისსა და საფრანგეთს შორის. შარშან მიჰყვეს ხელი ევროპაში ერთს საქმეს, რომელიც წარმოსადგენადაც კი ძნელია, არამც თუ შესასრულებლად. ინგლისსა და საფრანგეთსა ჰყოფს ზღვის სრუტე, სიგანით 30 ვერსზე მეტი. ამ ზღვის სრუტეს ქვეშ აპირებენ ტუნელის გაყვანას და ამ ორის ქვეყნის რკინის გზით შეერთებას. აპირებენ კი არა, ხელი კიდეც მიუყვიათ, ორივ ნაპირას მოუთხრიათ ღრმად ჭები, კიდრე ზღვის ფსკერამდე დავიდოდნენ, და მერე იქიდამ ზღვის ფსკერის ქვეშ კიდეც გაუთხრიათ ტუნელისათვის რამოდენსამე მანძილზედ. მუშები და მაშინები ამ ქვესკნელში ელექტრიულ ლამპების სინათლეზე მუშაობენ და ყოველივე ზომაა მიღებული, რომ მუშებს სუფთა ჭაერი არ მოაკლდეთ. იმედი აქვთ, რომ ამ ტუნელს სამს-ოთხს წელიწადს მოანჩეებიან. ეხლა პარიჟსა და ლონდონს შუა ათს-თორმეტს უნდებიან; როცა ტუნელი იქნება, ამ მანძილს ხუთს, ექვსს საათში გაიგლიან. ამას გარდა პირდაპირი რკინის გზა იქმება გაყვანილი და გემში გადასმ-გადმოსმა აღარ დასჭირდებათ. («Голосъ»).

— სპილოს გონიერება. ლონდონის ზოოლოგიურს ბაღში ერთი უშველებელი სპილო ჰყავდათ. რადგან ხანდისხან გაბრაზე-

ბა შემოიღო, პატრონებმა სპილო ერთს ამერიკელს მიჰყიდეს, მაგრამ წაყვანა მეტად გაძნელდა. სპილოს არ უნდოდა თურმე იმ ადგილის მოშორება, სადაც ოც წელიწადზედ მეტი გაატარა; მოჰკვეთა ხორთუბი თავის პატრონს ალერსის ნიშნად, დაიჩოქა და მალლა ყვირილს მოჰყვა. კერ თურმე ეცადნენ, როგორმე გაეტყუებინათ და ან თვეით მიეყვანათ გემამდე, ან კაგონში ჩაესვათ, მაგრამ ყოველი ცდა ამაო გამოდგა. მასუკან მიეტანათ იმისთანა პლატოგორმა, რომელზედაც შეცდომით ადვილად შეეძლო შედგომა და როდესაც ზედ შედგებოდა, მაშინვე ასწევდენ და წაიყვანდენ, მაგრამ სპილომ გასინჯა ეს პლატოგორმა და ალარც კი მოეკარა. ბოლოს, მრავალ ხერხის შემდეგ, როგორც იყო ჩასვეს დიდს უშველებელს თეურგონში და ისე წაიყვანეს ზღვის პირისკენ; მაგრამ დედა-მიწასაც კი ვერ აეტანა მისი სიმძიმე და თეურგონის თვლები ნახევრამდე მიწაში ჩაეფლუოიყვნენ. ლონდონის საზოგადოებამ ალიან დაელონებინა საყვარელის სპილოს მოშორებას, რომელიც ყოველ-დღე ასეირნებდა ლონდონის ბავშვებ მის უზარმაზარ ზურგზე დასხმულებს. (Journal des Débats).

განცხადებანი.

ამა 1882 წელს ყოველ-დღიური გაზეთი

«დროება»

გამოვა იმავე პროგრამმითა და რიგით და იმავ თანამშრომლების დახმარებით, როგორც აქამდის გამოდიოდა. რომ გორც გაზეთის დაარსებიდამვე ცდილობდა რედაქცია, რომ, მუდამ წელიწადს ცოტ-ცოტათი მაინც, შეძლებისა-და-გვარად-გაუმჯობესებინა გაზეთი, ისე მომავალ წელსაც ეცდება და იმედი აქვს, რომ ზოგიერთი სასიკეთო ცვლილება შემოიღოს გაზეთში და გაუმჯობესოს იმის გამოცემა.

ხელის-მოწერა მიიღება;

თბილისში: «დროების» რედაქციის კანტორაში, გალავნის პროსპექტზე, თ. ივ. კ. მუხრანსკის სახლებში, კლუბის ქვემოთ.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთა ამ ადრესით უნდა მოითხოვონ გაზეთი. Въ Тифлисъ, Въ редакцію газеты «ДРОЭБА».

«დროებაზე» და «ივერიაზე» ორივეზე ერთად ხელის-მოწერა მომავლის წლიდამ არ მიიღება.

ფასი ხელის-მოწერისა:

ერთის წლით — — — — — — — —	9 მან.
ხახევარის წლით — — — — — — —	5 „
სამის თვით — — — — — — — —	3 „
ერთის „ — — — — — — — — —	1 „

სხვა ვადით ხელის-მოწერა არ შეიძლება. ხვედრი თუული ხელის-მომწერმა გაზეთის დაბარებისათანავე უნდა გამოგზავნოს რედაქციაში. ვითხოვთ აგრეთვე, რომ თავის სახელი-და-გვარი და საცხოვრებელი ადგილი გარკვევით დასწეროს.

რედაქტორი სერ. მესხი.
გამომცემელი სტ. მელიქიშვილი.

ამა 1882 წელს

საპოლიტიკო და სალიტერატურო გაზეთი

«ᲨᲠᲝᲛᲐ»

გამოვა იმავე პროგრამმით და მიმართულებით, როგორც 1881 წელს გამოდიოდა.

გაზეთის პროგრამმა:

I. სტატიები თანამედროვე კითხვებზედ, II. ტელეგრამმები, III. ადგილობრივი ამბები და შენიშვნები, IV. ახალი საერო, საზოგადოებრივი და საპოლიტიკო ცნობები, V. ქრონიკა ადგილობრივის თვით-მმართველობისა, VI. შინაგანი და გარეგანი წერილები, VII. საპოლიტიკო მიმოხილვა გარეგანი და შინაგანი, VIII. კრიტიკული მიმოხილვა თანამედროვე ლიტერატურისა, IX. ფელეტონი: მოთხრობები, სცენები, ლექსები და სხვა-და-სხვა შენიშვნები, X. ისტორიული მიმოხილვა კავკასიის აქეთა მხარისა, XI. საზოგადო ცნობები და შენიშვნები, XII. ცნობათ ფურცელი და განცხადებანი.

გაზეთი გამოვა ოთხშაბათობით, საშუალო საგაზეთო ქაღალდის ფურცელზედ, ხანდისხან დამატებით.

გაზეთის გამოსაწერი ფასი სახლში მიტანით და სხვა ქალაქებში გაგზავნით: ერთის წლისა—შვიდი მანეთი, ნახევარ წლისა—ოთხი მანეთი, სამის თვისა—ორი მანეთი და ხუთი შაური.

ხელის-მოწერა მიიღება:

ქ. ქუთაისში: 1) გაზეთის redakciaში, ნემცების ქუჩაზედ, გნეინა მაჯუტაძის სახლში, 2) ბ. გ. წუწკიძის სტამბაში, თბილისის ქუჩაზედ, ერიქოვის სახლში და 3) ძმების ნიკოლაძეების მაღაზიაში.

ქ. თბილისში: შავერდოვის გაზეთების საგენტოში.

ქუთაისს გარეშე მცხოვრებთა თავიანთის მოთხოვნილებით პირდაპირ redakciasა უნდა მიმართონ.

redaktori თ. Dim. Ე. Daديانი.

1-го ЯНВАРЯ 1880 ГОДА
ГАЗЕТА
„КАВКАЗЪ“
ВЫХОДИТЪ ПОДЪ НОВОЙ РЕДАКЦІЕЙ

ежедневно, не исключая понедѣльниковъ, въ количествѣ 345 №№ въ годъ.

Редакція приметъ всѣ зависящія съ ея стороны мѣры, чтобы придать газетѣ возможно большій интересъ, какъ расширеніемъ программы, такъ и полнотою отдѣловъ, причемъ преимущественное вниманіе будетъ обращенв на разработку мѣстныхъ просововъ.

ПРОГРАММА:

Часть офиціальная: Узаконенія, дѣйствія и распоряженія правительства. Высочайшіе приказы Намѣстника, циркуляры Намѣстника и Главнаго Управленія, извѣщенія, разнаго рода правительственныя и служебныя распоряженія.

Часть неофиціальная: I. *Руководящія статьи:* по вопросамъ, имѣющимъ обще-государственное или мѣстное значеніе. Ознакомленіе съ внѣшними политическими событіями, преимущественно въ восточныхъ государствахъ, сопредѣльныхъ съ Кавказомъ.

II. *Мѣстныя извѣстія:* а) Корреспонденціи изъ главнѣйшихъ пунктовъ края. б) Столичная и иностранная пресса о Кавказѣ. в) Туземная пресса: армянская, грузинская, татарская. г) Ходъ городского самоуправленія и вообще городскія дѣла, какъ по Тифлису, такъ и по другимъ городамъ края. д) Новости о событіяхъ русской жизни. е) Тифлисская городская хроника. ж) Судебная хроника. з) Отчеты о засѣданіяхъ мѣстныхъ учебныхъ и другихъ обществъ

III. *Фельетонъ:* а) Этнографическія статьи, бытовые очерки и путешествія по Кавказу. б) Рецензіи на книги,

выходящія въ Россіи и за-границей, касающіяся Кавказа, в) Обозрѣніе общественной жизни. г) Научное обозрѣніе.

IV. *Смѣсь*. Курьезы, анекдоты и разныя извѣстія.

V. Справочный отдѣлъ.

VI. Казенныя и частныя объявленія.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ:

	Съ доставкою въ Тифлисѣ.		Съ пересылкою иногородн	
	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.
На годъ	11	50	13	—
» полгода	6	—	7	—
» три мѣсяца	3	50	4	—
» одинъ мѣсяцъ . . .	1	50	1	75

Подписка принимается въ г. Тифлисѣ, въ конторѣ газеты «*Кавказъ*», на Дворцовой улицѣ, въ домѣ № 5. Иногородные адресуютъ свои требованія: въ Тифлисъ, въ редакцію газеты «*Кавказъ*».

Разсрочка платежа подписныхъ денегъ допускается на слѣдующихъ условіяхъ: *для городскихъ подписчиковъ:* при подпискѣ 5 р., въ концѣ марта 4 рубля и къ 1-му августа 3 руб. *Для иногородныхъ:* при подпискѣ 6 р., 1-го апрѣля 5 р., 1-го августа 3 р.

Редакторъ-издатель Кн. Д. Г. ЭРИСТОВЪ.
